

JOGTTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

ALAPÍTVÁ 1866.

A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Bizottságának folyóirata

TARTALOM

Tanulmány

CS. KISS LAJOS:

Utópia és valóság 37

MANFRED BURGSTALLER:

Aktuális változások a büntetőjog alapértelmezésében 45

Európai jogi figyelő

KECSKÉS LÁSZLÓ-SZÉCSÉNYI LÁSZLÓ:

Szemléletváltás az EK-magyar jogharmonizációban 49

Szemle

HAMZA GÁBOR:

A jusztiniánuszi kodifikáció és a bizánci jog 61

Jogirodalom-Jogélet

BÉKEFI OTTÓ:

Szente Zoltán doktori értekezésének nyilvános vitája 67

KAJTÁR ISTVÁN:

Jogtörténeti útikönyv Bécsről 69

Studies

LAJOS CS. KISS:

Utopia and Reality

MANFRED BURGSTALLER:

Actual Changes in Basic Interpretation of Criminal Law

European Law Observer

LÁSZLÓ KECSKÉS - LÁSZLÓ SZÉCSÉNYI:

Changes in Approach of EC-Hungarian Law Harmonization

Review

GÁBOR HAMZA:

Iustinian Codification and Byzantine Law

Legal Life - Legal Literature

OTTÓ BÉKEFI:

On the Public Debate of the Doctoral

Dissertation of Zoltán Szenté

ISTVÁN KAJTÁR:

Law-historical Guide on Vienna

Abhandlung

LAJOS CS. KISS

Utopie und Realität

MANFRED BURGSTALLER

Aktuellen Wandeln in der Grundausslegung des Strafrechts

Europarechtlicher Beobachter

LÁSZLÓ KECSKÉS - LÁSZLÓ SZÉCSÉNYI

Betrachtungswechsel in der Europäische Gemeinschaftliche-Ungarische Rechtsharmonization

Rundschau

GÁBOR HAMZA

Die iustiniane Kodifikation und das byzantinische Recht

Rechtsliteratur - Rechtsleben

OTTÓ BÉKEFI

Über die öffentliche Diskussion der Doktorarbeit von Zoltán Szenté

ISTVÁN KAJTÁR

Rechtsgeschichtlicher Reiseführer über Wien

Jogtudományi Közlöny * A MTA Állam- és Jogtudományi Bizottságának folyóirata.

A Szerkesztő Bizottság vezetője: **Dr. Szabó András** főszerkesztő.

A Szerkesztő Bizottság tagjai: Dr. Gáspárdy László, Dr. Lamm Vanda, Dr. Rácz Attila.

Felelős szerkesztő: **Dr. Vörös Imre**. Szerkesztő: **dr. Patyi András**.

A szerkesztőség címe: 1015 Budapest, I. Donáti u. 35-45. * Levélcím: 1525 Budapest, Pf.: 773.

Telefonszám: 212-1185; Fax: 212-1184.

Kiadja a LOGOD Bt. 1012 Budapest, Logodi u. 49. Telefonszám/fax: 175-1490.

Előfizethető a LOGOD Bt. számlaszámain;

belföldön : 11701004-20141604 számlaszámon, külföldön: CART HUHB 73476020-USD,

vagy CART HUHB 73476038-DEM vagy CART HUHB 73476046-ATS számlaszámokon

Felelős kiadó: Buday Miklós ügyvezető igazgató. * Tipográfia: Várad Levente * Nyomdai előkészítés: LOGOD

Bt. Terjeszti a LOGOD Bt. Megrendelhető a kiadó címén,

valamint a Jóbarát '92 Bt.-nél: 1277 Budapest, Pf. 80., Tel./fax: (36-1) 201-8448

Előfizetési díj belföldön egy évre: 5947 Ft, külföldön 78 USD • 96 DEM • 600 ATS.

Egyes lapszámok külön is megvásárolhatók, 500 Ft/szám áron, melyet a postaköltség felszámolásával kézbesítünk.

Nyomdai munkálatok: Alfaprint Kft., Felelős vezető: Barabás Gábor. * HU ISSN 0021-7166

Utópia és valóság

✎ Cs. Kiss Lajos egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem (Budapest)

I.

Horváth Barnát a megjelenő-elrejtőző „lényeg” rejtélye, illúzió és valóság, utópia és valóság viszonyának kérdése nem csupán elméletileg foglalkoztatta, hanem konkrét életproblémái megoldásának és világnézete érvényes megfogalmazásának a szintjén is. Érdeklődése tehát megkerülhetetlenül *gyakorlati* is volt, mint minden olyan filozófusé, aki a modernitás feltételei között vállalkozott arra a meglehetősen reménytelennek tűnő kísérletre, hogy a filozófiát (tudományt) egy olyan *életformalehetőséggé* élje át és indokolja meg, mint ami képes értelmesen megalapozni és érvényesen szabályozni életvitelét hivatásában, köz- és magánéletében egyaránt. Kísérlete éppen ezért arra is irányult, hogy az elméleti és gyakorlati tudást mint *életbölcsességet* a világ rendelkezésre bocsátása filozófusként, tudományos kutatóként és oktatóként, valamint a kor hívásának engedelmeskedve a magyar politikai hagyomány demokratikus megújulását támogató szakértőként és politikusként.¹

Ily módon nem lehetett közömbös Horváth Barna számára a következő - a „modern embert” a gond létállapotában tartó, egymással elválaszthatatlanul összefüggő kérdések feltevése és megválaszolásuk kísérlete: hogyan és milyen értelemben lehetséges egyáltalán tudás, illetve

hogyan és milyen értelemben lehetséges egyáltalán végső világnézeti és politikai állásfoglalásokat megindokolni egy olyan társadalomban, amely már feloldódott a *mágikus-tradicionális varázslat* hatalma alól, s az *örökérvényű, megváltozhatatlan racionalista dogmák és értelem-szerkezetek* egyeduralmában sem hisz többé,² amelyben minden tudásforma létezéskötöttsége és eredendő partikularitása, vagyis egyoldalú, *korlátozott világperspektívától való függősége* - különösen a jog mint eljárás mindennapi működésében - egyre inkább magátólértéktelődéssé kezd válni.³ Horváth Barna számára azonban e magátólértéktelődőség paradoxonnal terhes, azaz egyáltalán nem magától értetődő. A paradoxon felfedésének, tudatosításának eszköze, illetve közvetítője ezért csakis egy olyan újfajta gondolkodásmód és beállítódás lehet, amely nem irtózik a paradoxontól, megváltoztathatalan tényként képes elfogadni, sőt megindokolni, hogy nincs semmiféle végső és megcáfolhatatlan igazság, nem létezik olyan világperspektíva, amely abszolút érvényes, s hogy nem lehetséges egyedül üdvözítő megoldás sem. A probléma tehát a következő: milyennek kell lennie a uralkodó látás- és gondolkodásmódnak, amely a modern társadalmakban lehetővé teszi, hogy egyidejűleg nyerjünk bepillantást az individuális és kollektív tudásformák *eredendő feltételezettségébe és feltételes érvényességébe*.

¹ Horváth Barna „1945 áprilisától a Polgári Demokrata Párt tagjaként mint budapesti küldött az Ideiglenes Nemzetgyűlés megválasztott képviselője. Javarást ő fogalmazza meg pártja hivatalos programját. Tudományos és politikai vitákon rendszeresen tart előadásokat, szónoklatokat, számos pulicisztikát ír a politikai demokráciáról, parlamentarizmusról, állampolgári részvételtől, a jog demokráciában betöltött helyéről.” (Zsidai Agnes: Tiszta jogszociológia in: Horváth Barna: Jogszociológia Ozirisz 1995. 21) A filozófia mint életforma és életbölcsesség problémájához lásd Gernot Böhm: Weltweisheit, Lebensform. Wissenschaft Suhrkamp Frankfurt am Main 1994., Kurácsy András: Bevezetés a társadalomelméletbe ELTE AJK Filozófia Tanszék Budapest 1996. 7-15 o.

² Horváth Barna számára a *tradicionális ontológiai-metafizikai gondolkodásmódnak és világszemléletnek* az újkorban fokozatosan problematikusá váló érvényességét Hume *szepticismusa*, a hagyományos metafizika romjain diadalt ülő, s a *tudat metafizikájába belebonyolódó filozófiai irányzatok* egyoldalú racionalizmusát pedig Freud *pszichoanalitikus elmélete* kérdőjelezte meg alapjaiban. Mivel a lét (valóság) és a tudat (gondolkodás) hagyományos paradigmái nem heverhették ki e kegyelemdőféseket, haláluk az értelem és tudás kutatásának új korszakát nyitotta meg. „Olvastam persze számos más könyvet is, miután elméletem kialakult. De döntő segítséget csak Hume-tól és Freudtól kaptam. Hume volt számomra a legmeggyőzőbb gondolkodó. Nagy érdeklődéssel olvastam 1936 nyarán. Freud széles perspektívát nyitott a pszichológiai interpretáció előtt. Számomra rögtön nyilvánvalóvá vált, hogy Freud módszere fontosabb, mint az általa elért eredmények. Tudtam, hogy a *tradicionális gondolkodásmódnak Hume után vége van*. Semmi más nem válthatja fel, hanem csak az emberi értelem még behatóbb tanulmányozása. Mivel Freud valami ehhez hasonló nyújtott, az első pillanatban tisztában voltam azzal, hogy az emberi társadalomra vonatkozó eddigi „objektív” tudományos kutatásokat el fogja árasztani a pszichológiai megközelítés. Egyfelől elkezdtem az utópiák irodalmát tanulmányozni, másfelől pedig a közvéleménykutatásokat. Számos könyvet olvastam Wellstől, s különösen a *Modern utópia* gyakorolt rám mély hatást. Sohasem fogom elfelejteni azokat az édes órákat kertemben, amikor elmerültem a könyvben és az általa kínált ragyogó távlatokban.” Horváth Barna: Forradalom és Alkotmány (Önéletrajz 1944-45-ből) ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet 1993. 83. o.

³ Karl Mannheimi tudásszociológiájának ideológia és utópia értelmezése nemcsak a szinoptikus jogelmélet, illetve a jogszociológia kialakulásában játszott jelentős szerepet, hanem Horváth Barna sajátos *szeptikus-heroikus világnézetének* kiformalódásában is. Egyfelől lényeges pontokon kritikailag elhatárolódik a mannheimi pozíciótól, másfelől - nyilvánvalóan Freud hatására, - a tudat utópikus rétegének és funkciójának *fenomenológiai* értelmezését megkísérli összekapcsolni a *mélylélektan* elméleti perspektívájával.

be. Ez az újfajta - bár még egyáltalán nem uralkodó, de kívánatos - látás- és gondolkodásmód a *kritikai racionalizmus*, melynek sajátos logikáját Horváth Barna a Jogszociológia második részének, a tudás és a jog összefüggéseit tárgyaló negyedik szakaszában fejti ki a jog racionalizációjára vonatkozó felfogásának összefüggésében. A kifejtés során egyrészt követi, másrészt kiegészíti Max Webernek a jog, s tágabban a „világ” racionalizálódásáról szóló elméletét. „Amennyiben tehát Weber szerint a jogfejlődés útja a karizmatikus jogi kinyilatkoztatástól az empirikus kauteláris és precedensjog megteremtéséhez, majd a jog impérium általi oktrojálásához és végezetül a szisztematikus, tételesen rögzített jogi szabályozáshoz vezet, s a fejlődés folyamán a mágikus formalizmust és a kinyilatkoztatásszerű irracionalitást a teokratikusan vagy patrimonialisan feltételezett célracionalitás, ezeket pedig a szakszerű jogász, logikai racionalitás és szisztematika váltja fel, akkor e fejlődési folyamathoz mintegy utolsó záró akkordként hozzá kell fűznünk a *jog kritikai racionalizációját* (Kiemelés: Cs.K.L.) is.”⁴ A „világ varázstanításának” (Entzauberung der Welt) utolsó stádiumában ily módon a pozitív tudás (pozitivizmus) uralmát is megtörő *kritikai racionalizmus* átélésformája és gondolkodásmódja nyitja meg azt a világgörsepektívát, amely egyedül képes a modern társadalom csak paradoxonok árán megragadható szerkezetének és fejlődési dinamikájának (tendenciáinak) a megragadására. Mégpedig azért, mert a Horváth Barna által képviselt kritikai racionalizmus a különböző, csupán önértelmezéseikben antinomikus világgörsepektívák szinoptikus látása, illetve funkcionális egymásra vonatkoztatása következtében képes arra, hogy *egyidejűleg transzcendálja és megvonja saját határait*. „A kritikai racionalizálás annyiban transzcendálja önmagát, amennyiben figyelembe veszi a racionalizáció határait. Tudomásul veszi mindenfajta racionalizáció léthelyzethez való kötöttségét. Felfogja és megérti a racionalitás kritériumainak relativitását, a racionalizálási folyamatok perspektivitását és transzformációját. Tudja, hogy nem adhatók meg a racionalitás abszolút kritériumai, mivel minden történeti perspektíva csak egészen meghatározott részaspektusokat fog fel irracionális-ként és racionalisként. Tisztában van azzal, hogy a folyamat szükségszerűen transzformációnak alávetett, s hogy a jog egyidejűleg racionalizálódik és irracionalizálódik. A kritikai racionalizálás a jog irracionálisitását beépíti saját racionalizációs tervébe...éppen annyira jelenti a pozitíviszba mint amennyire a természetjogba vetett hitet. Önmagát transzcendálja, mert belátja, hogy a jog radikális racionalizálása őt magát is megszüntetné, ami pedig a jog biztos pusztulását is jelentené...A jog csak a társadalom, a kölcsönös kényszer, az emberi tévedés és eltevelyedés irracionálisának esetén maradhat egyáltalán racionalis. Amennyiben eme végső irracionálisitást meg le-

hetne szüntetni a jog által, úgy a jog e lehető legnagyobb fokú racionalizálódása folytán, vagyis a „bölcsek köztársaságában” többé már nem lehetne racionalis. Többé már nem tudna létezni, feleslegessé, lehetetlenné válna.”⁵ A kritikai racionalizmus tehát azon az elemi tapasztalaton, illetve belátáson alapul, hogy a világnak (valóságnak) nincs sem végső építőköve, sem centruma (arkhé, logosz, isten, szellem, ész), sem kitüntetett nézőpontja, mondjuk abban az értelemben, hogy ez mint rész képes lenne az egészet kizárólagos módon reprezentálni. Ebben az értelemben a világ bármely partikuláris nézőpontból megnyitható, amennyiben képesek vagyunk a saját ellentétével összenézni, illetve együttlátni, amennyiben készek vagyunk belebocsátkozni a következő paradoxonba: nézőpontunk abszolút érvényűségéből indulunk ki, amelyet ugyancsak abszolút érvényű ellentétével (illetve lehetséges alternatíváival) együttlátva *relativizálunk*, s belátjuk mindkét pólus egyidejű feltételezettségét és feltételes érvényét. Ez persze azt jelenti, hogy a világ az ember világhoz való viszonyának különböző móduszaiban antinómiák *valóságának és látszatának* egyidejűségében konstituálódik.

Ne csodálkozzunk tehát azon, hogy Horváth Barna olyan gondolkodónak tekintette magát, aki egész „elméletét legszívesebben egyetlen szkeptikus zárójelbe tenné”, aki „a világot, s benne önnön lelki alkatát és személyiségét mint „testet öltött” paradoxont élte át és gondolta végig. Voltaképpen ezt a paradoxont gondolja végig Horváth elméletalkotása során is, midőn az abszolutizmus és relativizmus, természetjog és pozitivizmus, kriticismus és dogmatizmus, neokantianizmus és pragmatizmus végletei között közvetítve kísérli meg a létet és érvényt egymástól végletesen elválasztó „hiatus irracionális”-on való úrrá levést.”⁶ S ezzel persze el is érkezünk Horváth Barna szinoptikusan konstruált dialektikus világgörsepektívájához, melynek „centrumába”, a harmincas évek végén, egyre inkább az utópia és valóság viszonyának, illetve a tudat utópikus mozzanatának eredeti értelmezése kerül. Azonban e sajátos világgörsepektíva megfogalmazása, s magának az utópia problémájának a megoldása nem redukálható pusztán egy szükségszerű lépésre az elméleti építmény kialakításának folyamatában. Ennél lényegesen többről, mégpedig egy alapvető életprobléma hosszú időn keresztül érlelődő elméleti reflexiójáról van szó, amely habituálisan is meghatározta Horváth Barna személyiségének és életformájának kiformalódását.⁷ Önéletrajzában a következőképpen ábrázolja e teoretikus probléma megfogalmazódásának tudásszociológiai közegét: „E világnézet általános hátterét kétségtelenül saját élettapasztalatom alkotja. Olyan világban élttem, amely keresztül-kasul át volt szöve különféle csoportérdek konfliktusaival. Átélttem a háborút és szembesültem az emberi ostobaság, gonoszság és gyengeség

4 Horváth Barna: Jogszociológia (Fordította Zsidai Ágnes) Oziris Kiadó Budapest, 1995. 308 o.

5 I.m. 307.

6 Zsidai Ágnes: i.m.15.o.

7 Zsidai Ágnes i.m. 13-25 o.

minden hatalmával, tanúja voltam a *hamis tudat* teljes kibontakozásának. Kezdetől fogva tudtam, hogy az ember elsősorban a vágyaival törődik, s igencsak keveset észlel az objektív univerzumból. És amikor Ilona nagynénémet faggattam újra és újra: „Mi az, ami még jó?”, már akkor megérezttem valamit az *utópikus tudat mibenlétéről*, jóllehet alig múltam három éves. Természetesen az utópikus irodalomnak is sokat köszönhetek elméleti konstrukcióm kidolgozásában. Az iskolában tanulóként, s persze professzorként is, lenyűgöző benyomásokat szereztem arról az intellektuális gyengeségről és alacsonyabrendűségről, amely az emberiség legnagyobb részének sajátja. A tudományban ismételtlen szembesülnöm kellett a legkiválóbb elmék kudarcaival, komikus botladozásai-val. Emlékszem Pauler professzor egyik híres érvére, amellyel az igazság megismerhetőségét kívánta bizonyítani. Az érvelés menete a következő: az, aki kijelenti, hogy igazság márpedig nem létezik, maga is egy igazságot mond ki. Egy ideig, elsősorban eleganciája okán, magam is elfogadtam ezt az érvelést, s néhányszor fel is használtam. Ámde hamar felfedeztem hamisságát. Az a tény ugyanis, hogy az állítás – mely szerint nincs igazság – ellentmond a saját univerzális logikai érvényességi igényének, még egyáltalán nem bizonyítja az objektív igazság létét. Csupán azt bizonyítja, ha egyáltalán bizonyít valamit, amit már Hume is belátott: *vagy abbahagyjuk a gondolkodást, vagy hamisan gondolkozunk. És éppen ez a humei belátás gyakorolta a legmélyebb hatást az utópikus tudatról való gondolkodásomra.*⁸

II.

Az utópia értelme

Horváth Barna az utópia értelmére, illetve értelmezhetőségének módjára vonatkozó kérdést az utópikus tudat *jogelméleti és átfogó világnézeti-politikai jelentősége* szempontjából veti fel és vizsgálja, s ebben az összefüggésben fejti ki részletesen a tudat utópikus mozzanatával, annak funkciójával kapcsolatos felfogását.

Az eddigi utópia kutatás problematikusságát elsősorban abban látja, hogy a kutatók egy része meglehetősen könnyedséggel fordul ismerettárgyához, például amikor a kutatást „egy komolytalan tárggyal való komoly

foglalatosságnak” tekintik, amikor az utópikus tudat különféle megnyilvánulási formáit a „fantázia ritka és játékos megjelenéseinként, államregényekként”⁹ fogják fel, tehát olyasvalaminek tartják, amely művészi érdekességén, ritkaságértékén kívül nem igen tartalmaz lényeges dolgokat. Ugyanakkor a kutatóknak mégis mindig éreznie kellett, „hogy az utópia különös csábításában valamilyen általános emberi vonás és értelem rejtőzködik”, mert hiszen éppen ezért tartották megismerésre méltónak. „Azonban – hangsúlyozza Horváth, – az utópia értelméhez vezető út mindaddig zárva marad, amíg az ember az utópiában valami ritka, különös tüneményt lát.”¹⁰ Az utópia általános emberi jelentőségének a felismeréséhez és az utópia értelméhez vezető út csakis akkor válik számunkra szabaddá, ha egyfelől felfedezzük és – egyszerű tapasztalati evidenciaként – belátjuk, hogy az *emberi cselekvés a maga átlagos mindennapiságában eredendően utópikus jellegű*. Kizárólag ekkor válhat komolyan veendő problémává az emberi tevékenység *tényeivel és mintaképeivel* foglalkozó elméletek – s így persze a jogelmélet – számára. Másfelől alapvetően meg kell változtatni az utópia-probléma értelmezési kontextusát. Mivel az utópia valamennyi megjelenési formáját tekintve „a tökéletes értékmegvalósulás képe”, amelyet megszüntethetetlenül kísér és beárnyékol az érték megvalósíthatatlanságának érzése, így szükségképpen az *érték és valóság, kellés és lét viszonya, ellentétük áthidalásának lehetetlensége és egyúttal nélkülözhetetlensége* válik a központi problémává. Ha pedig e két megfontolást összekapcsoljuk, akkor lehetőség nyílik arra, hogy a cselekvés valamennyi *mintaképét, az értéket és a kellést* mintegy az utópia révén magyarázzuk.¹¹

Ezzel Horváth Barna a szinoptikus jogelméletet belsőleg összekapcsolja az utópia problémájával. Meg van győződve arról, hogy egy „kopernikuszi fordulat révén” sikerült megoldania a pozitivititás problémáját, melyet a jogelmélet alapkérdéseként tartanak számon. E fordulat értelmezésében azonban a szinoptikus látás probléma-szintje át- vagy inkább kihelyeződik a tudat utópikus dimenziójába, s a szinopszis mellett az utópia válik az elmélet alapfogalmává. „Megkísértem bizonyítani, hogy a valóság és érték logikai ellentéte, a pozitivitás problémája csak egy kopernikuszi fordulat révén oldható meg. *Ez a kopernikuszi fordulat azt jelenti, hogy míg a valóság és érték egymást logikailag kizáró tárgyai egy általunk egé-*

8 Horváth Barna: Forradalom és alkotmány 89-90. o. Az utópia problémájának fontosságát jelzi, hogy az önéletrajz Horváth Barna által legfontosabbnak ítélt fejezete, „amiért az egész könyv íródott” („A gondolat alakulása”), amely „egy sajátos szemszögből” élete „minden eseményének összefoglalását nyújtja”, az utópikus tudatról szóló fejtegetéssel kezdődik, s az utópia és valóság viszonyának elemzése kapcsán foglalja össze filozófiai és világnézeti álláspontját. E vonatkozásban Horváth Barna voltaképpen a szókratészi nem-tudási posztulátumot radikalizálja, amely szerint a létezőről való igaz tudás eléréséhez vezető út kiindulópontján egyetlen biztos, univerzálisan érvényes tudás létezik: a nem-tudásról való tudás. Az ember minden egyéb tudása bizonytalan (doxa) mert kiindulópontjában partikuláris. Míg azonban Szókratész, s persze az antik-keresztény-újkori filozófiai-tudományos tradíció számára valamilyen formában mindig magátólértetődőséggel számított, hogy az ember, komolyan véve a nem-tudási posztulátumot, helyes gondolkodás révén képes igaz tudásra szert tenni, mégha a *docta ignorantia* értelmében is, addig a helyes gondolkodás és az általa elérhető igaz tudás magátólértetődősége Hume fellépésével végleg megrendült.

9 Barna Horváth: Der Sinn der Utopie in: Probleme der Rechtssoziologie. Schriftenreihe zur Rechtssoziologie und Rechtstatsachenforschung. Hrsg. Hirsch Ernst und Rehinder Manfred Band 20. Dunker und Humblot 101.o.

10 U.o.

11 I.m. 101-102.o. Azt a szemrehányást pedig, mely szerint értelmezési javaslatával kapcsolatban megfogalmazható a pszichologizálás és/vagy szubjektivizálás vádjá, azzal hárítja el, hogy az *utópikus mozzanat* egyaránt érinti a pszichológiai valóságot, a szubjektivitást és az értéköfalmat, sőt mint látni fogjuk, magát a valóságot is mint olyat.

szen soha el nem érhető távolságban lebegnek, addig számunkra voltaképpen csak a pozitivitás, az érzéki tapasztalat és az értékelés egyidejű élménye adott. E fordulat révén a valóság és érték áthidalhatatlan ellentéte az utópikusba tolódott el.”¹² Mivel az ellentét áthidalása, tehát az érték megvalósulása és a valóság értékessé válása lehetetlen, így maga a valóság és maga az érték is átsiklik az utópikus tartományába. Ha pedig azt állítjuk, hogy „az egész megoldás a világ köldökszinórján, vagyis a szubjektivitáson függ”, úgy ezzel sem menekültünk meg az utópikustól, mert minden cselekvésben, tehát minden konkrét, azaz cselekvő szubjektivitásban megtalálható az utópia mozzanata. Vizsgáljuk meg közelebbről ezt a problémát.

III.

Az utópia „szétporladása”

Horváth Barna az utópia szétporladásának (*Zerstäubung der Utopie*) nevezi azt a folyamatot, melynek során a „klasszikus nagy utópia” széttöredezik és leszívárog az életvilágba, s a mindennapi emberi tevékenység egyedi kis utópikus vágyképeivé transzformálódik, illetve megfordítva, az egyedi utópiákból, illetve az utópikusra való emberi készségből rejtélyes módon kibontakozik egy korszakot meghatározó nagy utópia. „A nagy utópia mozaikszerűen tevődik össze egyedi utópiák sorából.”¹³ „Az igazi nagy utópiát úgy foghatjuk fel, mint számtalan egyéni utópia sűrített és nagyban kifejezését. A nagy utópia olyan hű térképezése az emberi bajoknak és az azoktól felszabadult képzeletbeli állapotnak, amelyet a reálpolitika nem hanyagolhat el, hanem amely lángoszlopként világítja be az utat a reálpolitika nyikorgó szekeire előtt.”¹⁴ Könnyen belátható, hogy a nagy utópia örök témái mint egyedi utópiák ilyenek a fizikai környezet, technika, lakás, építkezés, népesség, egészség, táplálkozás, ruházkodás, nemi érintkezés, házasság, nevelés, kiválasztás, forgalom, tulajdon, pénz, háború és béke, uralom és szabadság, tudomány és művészet, bűn és bűnhődés, társadalmi tervezés, tervszerű kölcsönösség és szabad önrendelkezés, emberi és nem emberi (gépi) kommunikáció, logikailag is összekapcsolódnak egymással. Így például a gazdasági utópia csak igen nehezen képzelhető el a békeutópia, s mindkettő a szabadság- és kultúrutópia nélkül. Azonban ezek a különálló, a mindennapi tapasztalat horizontján szisztematikusan nem összefüggő utópiákkal a nagy utópia mint valami ro-

hamosztagokkal, - behatol a mindennapi cselekvésbe. „A nagy utópiák örök témái vezetnek rá arra, hogy mint bomlik szét a nagy utópia tűzoszlopa a mindennapi utópia kis lángocsáira”, s viszont.¹⁵

Tipikus mindennapi és mindenki által gyakran átél utópiának számítanak ily módon a párválasztás, a családi élet, az egészség és a legkülönbözőbb természetes gyógy módok, a meggazdagodás, a munka alóli felszabadulás vagy ellenkezőleg, a fantasztikus munkateljesítmény, a folyton növekvő jólét, a szabadság mint megszabadulás (kitörés) vágyképei. Ezeket a mindennapi vágyképeket olyan eszményekként képzeljük el és éljük át, melyekről tudjuk, hogy tökéletes megvalósulásuk az ábránd és az álom birodalmába tartozik. A széttöredezett egyedi utópiák láthatatlan hordozói tehát a szisztematikusan nem összefüggő és nem átlátható utópikus vágyképekre orientálódó emberi cselekvések, ezért joggal merülhet fel a kérdés: vajon az ember minden cselekvésorientáló képzelete utópikus? A kérdésre Horváth Barna igennel válaszol, amennyiben - s ebben a vonatkozásban legalábbis, egyetért *Karl Mannheim*-el, aki felismeri, hogy „a konkrét tudat leglényegesebb formáló elve... mindig e tudat utópikus rétegében található”.¹⁶

Ezzel persze mintegy Mannheim nevezetes *ideológiagyanyájának* ellenképeként, Horváth Barna megfogalmazza, sőt kiterjeszti és radikalizálja az *utópiagyanyát*. A *totális utópiagyanyá* a következő, egymással logikailag összefüggő feltételezéseken alapul.

1. *Minden cselekvés utópikus*. A tudat *konkrécioja* azt jelenti, hogy minden esetben egy individuális cselekvő tudatáról van szó, amelyben az utópikus mint potencialitás szükségképpen aktualizálódik. Az utópikus esetében, amint majd látni fogjuk, éppen az aktualizáció paradoxonjáról van szó. A cselekvés szubjektív vélt értelmének mint orientációs struktúrának utópikus jellege, illetve meghatározottsága szükségképpen következik abból az evidens belátásból, hogy „cselekvés értékmegvalósulás nélkül, valamely kellés létté történő átváltozása nélkül elgondolhatatlan, ámde éppen ez az a folyamat, amely elképzelhetetlen és kivitelezhetetlen, mert ekkor valaminek a saját logikai ellentétévé - tudniillik a tér és idő nélküli kellésnek téridőbeli létté - kellene átváltoznia. Tehát az, hogy az emberi tudatnak egyaránt szüksége van a valósággal radikálisan szembenálló értékfogalomra és az értékmegvalósulás eszméjére, világosan mutatja, hogy itt hamis tudatról, egy ideológiai konfliktusról van szó.”¹⁷ Ez az ideológiai konfliktus azonban csak „gyerekes” módon oldható fel, mégpedig úgy, hogy az

12 I.m. 102.o.

13 I.m. 103.o.

14 Horváth Barna: Az utópia értelme Különlenyomat a kolozsvári-emlékkönyvből 1939. Budapest 8.o.

15 U.o.

16 I.m. 104.o. Míg Karl Mannheim egy radikálisan historizált és szociologizált létfogalom horizontján (mindig konkrétan érvényes, önmagából felépülő és működő életrend) értelmezi a tudat és a szubjektivitás problémáját (*Karl Mannheim: Ideologie und Utopie* Vittorio Klostermann-Frankfurt am Main 1985. 170-171. o.), addig Horváth Barna konzekvensen cselekvéseméleti összefüggésben, a történetileg cselekvő szubjektivitásában horgonyozza le a tudatot. E szubjektivitás azonban, köszönhetően a freudi hatásnak, magába foglalja a *tudattalan* - és feltehetőleg a tudatelőttes - rétegeit is, mint a vágyak dialektikus harcának színhelyeit.

17 Horváth Barna: Der Sinn der Utopie 104.o.

ember a két, logikailag egymást kizáró gondolattal „ját-szadozva” szükség szerint hol az egyiket (az elérhetetlen értéket), hol a másikat (az értékmegvalósulás lehetőségét) posztulálja. „Az elméleti értékfogalom ily módon annak az elvi lehetetlenségnek a kifejeződésévé válik, amely elkerülhetetlenül benne rejlik a cselekvésbe mint értékmegvalósulásba vetett hitben. Az értékfogalom éppen ezért pontosan megmutatja azt a helyet, ahol végül is az utópikus székelyhelye fellelhető.”¹⁸

2. Az utópikus szétrombolja, pontosabban relativizálja a szubjektum fogalmát, amely a létmeghatározottságtól függetlennedni képes szabad én bizonyosságán nyugszik, amely tehát a „gondolkodom tehát vagyok” vagy az „én gondolom” evidenciájának a belátásán alapul. A gondolkodás nem vezethet el a szubjektum létéhez, mint végső bizonyossághoz, mert az én-szerűségében szabad szubjektum létének gondolkodás útján történő megragadása történetileg meghatározott léthelyzetek terméke pusztán, azaz utópikus vágykép. Ezért is írja önéletrajzában: „Tudatos énünkre gondolni – talán a legmerészebb álmunk.”¹⁹

Az én (Selbst) és a szabad cselekvés csupán egymástól elválaszthatatlan feltételezések, melyek bizonyossága a hitben gyökerezik, vagyis az indeterminizmus gondolkodás útján nem bizonyítható. Ha ugyanis tudás, úgy szükségképpen hamisnak kell lennie, mert a gondolkodás és lét már nem esik egybe, ezért lehet csak hit kérdése. Ráadásul ennek a hitnek a „létezését” is a tudat teszi lehetővé. „Ha képesek lennénk egy gépbe tudatot lehelni, hangzik Horváth Barna érve, – akkor a gép valószínűleg azt hinné, hogy szabadon cselekszik.”²⁰ Az indeterministával szemben azonban a determinista képes arra, hogy e két – ti. a szabad énbe és a szabad cselekvésbe vetett – hit „fokozatos kibontakozását, léthezkötöttségüket okságilag magyarázza. Hume-mal bizonyíthatja, hogy számunkra csupán a választás adatott: vagy nem gondolkodunk, vagy hamisan gondolkodunk.”²¹ Aki nem gondolkozik, az csak a hit útján érheti el létezésének bizonyosságát, aki pedig gondolkozni merész, annak „tudnia kell”, hogy ilyen bizonyosság a gondolkodás utópia-terheltsége miatt nem létezik.

3. Az utópikus szétrombolja, pontosabban relativizálja az állandó, külső, szubjektumtól független lét fogalmát, mert az a szubjektumra való vonatkozás nélkül elgondolhatatlan. A második feltételezés elfogadásából (a szubjektum vagy nem gondolkodik, vagy hamisan gondolkodik) következik, hogy elméletileg a valóság fogalma hagyomá-

nyos elgondolásának minden kísérlete szükségképpen hamis. A valóság létét tagadó Hume-i szkepszis Horváth szerint bár elméletileg cáfolhatatlan, azonban gyakorlatilag elviselhetetlen. Ezért a valóság léte csak hit kérdése lehet. „A valóságba vetett hit nélkül gondolkodásunk és cselekvésünk mozdulatlanságba merevedne, pontosan úgy, ahogyan cselekvés sem létezik az értékmegvalósulás utópiája nélkül.”²² Mindebből persze az következik, hogy az utópia gyanúja magával a valósággal kapcsolatban is szükségképpen felmerül, „mert hiszen a valóság elméletileg nem gondolható végig (ti. mert nincs végső építőköve, alapja, feltétele, stb), ugyanakkor azonban gyakorlati szempontból sem különbölhet ki gondolatilag.”²³ Ily módon tehát a szkeptikus nézőpontjából tekintve maga a valóság is utópiává válik, „mert egy olyan vágykép, amely a legmélyebb tévedésben tart bennünket”, s talán még a tűnékeny illúzióknál, benyomásaink által kiváltott hamis képeknél, is jobban félrevezet. De a valóság mégis inkább utópia, mégpedig a legfinomabb módon szétporladt utópia, azonban csak különleges értelemben, bizonyos megszorításokkal tekinthető vágyképnek. A „valóság mint olyan képzetének” ugyanis egyetlen vágy szolgál alapjául: legyen valami, ami térbelileg és időbelileg állandó, megmaradó, hiszen legsürgetőbb, legelementárisabb vágyunk egy kiszámítható és biztonságos világban élni.²⁴ Ettől az egyetlen vágytól eltekintve nem vágykép, „hanem az állandó, független és külső lét képe”. A létnek ez a képe ily módon az utópia minimumának, pontosabban fogalmazva: *határfogalmának* tekinthető, mégpedig azért, mert nélküle semmilyen utópiát nem lehetne elképzelni, kövekezésékképp az utópikusra nem lehetne vágni, s a vágyakozás tárgyát sem lehetne elgondolni. Ezzel szemben lényegét tekintve „a tulajdonképpeni utópikus abban rejlik, hogy az ember gondolataiban egy olyan léteket képzel el, amely az elgondoló leghőbb vágyait egyidejűleg ábrázolja megvalósultként, s olyan ideális létként, amelyre az ember – legyen az még oly elérhetetlen, – törekedni kénytelen.”²⁵

Mindebből az következik, hogy a horváthi értelemben azt nevezhetjük *kritikai racionalistának*, aki elég merész ahhoz, s persze képes is rá, hogy belebocsátkozzon ebbe a fölöttébb abszurd helyzetbe. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy Horváth Barna számára az utópikus voltaképpen maga az abszurd, melynek elgondolása és átélése leginkább Camus Sziszüphoszának kínjaihoz hasonlatos. Kérdéses azonban, hogy ennyi paradoxon után vajon hogyan lehet fogalmilag megragadni a relativizált szubjektivitás és relativizált valóság (lét) közötti senki földjén bolyongó utópikus szerkezetét és funkcióját.

18 U.o. Ugyanakkor jelzi az ideológia funkcióját is, amely lényegét tekintve a vágykonfliktus elfojtásában, az utópikus vágyteljesítés illuzórikus voltának drasztikus bemutatásában, tehát az utópia kritikájában és a hamis tudat fenntartásában rejlik. „Míg az illúziók a valóság csalóka képei, addig az ideológiák a valóság leplező, igazoló, engesztelő racionalizációi.” (Horváth Barna: *Forradalom és alkotmány* 89.o.)

19 U.o.

20 U.o.

21 U.o.

22 I.m. 105.o.

23 U.o.

24 „Még maga az utópia ellenfogalmaként felfogott valóság is az utópisztikus gyanújába keveredik.” – írja önéletrajzában. 89.o.

25 Der Sinn der Utopie 105.o.

IV.

Az utópikus fogalmának meghatározása²⁶

Horváth Barna szerint az utópikus lényegi tulajdonságait *Hertzers* finom megjegyzése fejezi ki a legplasztikusabban. Eszerint „az utópia végső soron nem szociális állapot, hanem kedélyállapot”.²⁷

1. Alapvető félreértés tehát az utópiát „konstruált állam- illetve társadalomeszményként” értelmezni, amely nem az embert, hanem a társadalmi viszonyrendszert kívánja megváltoztatni.²⁸ Bár az utópia valóban egy vágykép kivetítése, de ez a felfogás is problematikus marad, ha csak szociális vágyképnek tartják, hiszen „nem állíthatjuk, hogy a haldokló számára az élet vágyképe kevésbé volna utópikus mint az államférfi számára a tervtársadalom.”²⁹ Az utópia tehát egyaránt lehet egyéni és közösségi vágykép. Ennyiben elfogadja Doren meghatározását, mely szerint az utópia vagy az „érzékileg megragadható ismert tér legyőzése egy vágytér önkényes képi kivetítése”, vagy pedig az „időbelileg megismerhető történetes ideális meghosszabbítása egy, valahol az idő határán fekvő vágycélhoz vivő szükségszerű előrehaladás” révén. Azonban e vágytér, illetve vágycél kivetítése a szó szoros értelmében egy elképzelt tér és idő kivetülése kell hogy legyen. „A vágytér egy megálmodott tér, egy vágyálmom tere. Az utópia nem azt jelenti, hogy máshol, hanem azt, hogy seholsem”,³⁰ ahol megáll az idő, s a történetes elenyészik az örökkévaló „most” végtelenné váló pillanataiban.

2. Az utópia mint a kivetített vágytér és vágyidő képe, nem a száműzetés helye és ideje, hanem „bizonyosan a lélek menedéke”. Az utópiának éppen ezért kell kifelé lezártnak, belül pedig változatlanak, történetietlennek lennie, mert a reális tértől-időtől elválasztott vágytérhez tartozik, mert menedék, nem pedig száműzetés.

3. A mannheimi utópiameghatározással szemben, amely az ideológia és utópia közötti különbség kritériumát a *megvalósíthatóságban* látja,³¹ kihangsúlyozza: bár

nem tartozik az utópia lényegéhez, hogy a benne elképzelt abszolút lehetetlen, de az igen, hogy *elvileg* nem megvalósítható. Egyfelől a valóság elképzelése és az utópia között ellentétnek, ellentmondásnak kell fennállnia, másfelől az utópikust elvileg nem lehet olyan egyszerű módon megvalósítani, ahogyan azt az utópista elképzei. A megvalósíthatóság már csak azért sem tartozik az utópia lényegéhez, „mert hiszen Don Quijote vágyképei is valódi utópiák.” Ugyanakkor Mannheimnek igaza van, amikor az utópia „forradalmasító funkcióját” kihangsúlyozza, mert az utópia valamilyen formában cselekvésre ösztönöz, legyen az csupán harc a szélmalomok ellen. A világon belüli aszkézis archetipusát aktualizáló ún. „átalakítási utópiák”, illetve a világmegtagadó vallások archetipusát aktualizáló ún. „menekülési utópiák” egyértelműen jelzik ezt a funkciót.

4. Az utópista első élménye valamiféle alapvető baj, hiba, hiány megpillantása, önkínzó, szenvedésteli átélése és olthatatlan vágyódás a szenvedés okának, forrásának a megszüntetésére. „Az utópista őselmény az érték és valóság közötti áthidalhatatlan ellentét átélése.”³² Ilyen utópista eredetelményként értelmezhető Szókratész halála Platon számára, vagy a gyermekei halálos harcát megpillantó apa élménye. Az apa számára olyan fájdalmas a konfliktus, „hogy kénytelen kialakítani a konfliktus megszüntetésének, a zavartalan testvéri szeretetnek a képét, ezt egy elképzelt térbe kivetíteni és e vágykép után sóvároggni és törekedni.”³³ „Az utópia tehát valamely tagadhatatlan bajt megállapító és ezért olthatatlan vágyat tápláló vágykép, amely a vágyteljesülés nehézségeit elnagyolja és ezeken művi fogásokkal, a képzelet játékaival teszi túl magát. Lényegéhez tartozik, hogy abban az értelemben olyan aktusképzet, amely gyakorlatilag vagy a cselekvés mágnesévé vagy pedig a tetterő és tettekészség újratelemzőjévé válik.”³⁴ Az utópiával mint vágyakozásból eredő cselekvésorientáló vágyképpel szemben az illúzió, amint azt korábban jeleztük, mivel benyomásaink (érzéki észlelet) okozzák, nem vágykép, hanem a valóság hamis, csalóka képe. Annyi azonban mindenképpen közös bennük, hogy bár eltérő formában, de mindkettő a valósággal kapcsolatos csalódáselmény lecsapódása.

26 Horváth Barna a kantánizmus (értelem működését inkább a spontaneitás, vagyis konstruktívizmus jellemzi) és a fenomenológia (értelem működését inkább a receptivitás, vagyis rekonstruktívizmus jellemzi) tudatfilozófiai nézőpontját kombinálja a mélylélektan elméleti perspektívájával. A gondolkodás szerepe így a vágyakozás (spontaneitás) és az érzékelés (receptivitás) tárgyainak fogalmi megragadására és az utópikusban rejlő, avagy az utópikus által felfedtt abszurd felmutatása révén önnön bizonyosságainak radikális megkérdőjelezése "korlátozódik". Az emberi tudatot olyan sematizmusként határozza meg, amely intencionális élményeinket strukturalja. A tudat számára csak az lehet tárgy, vagyis arról lehet tudásunk, ami a különféle élményaktusokban adottként megjelenik. A világ objektív dimenziójával (természet és társadalom) az érzéki észlelés aktusai révén kerülünk kapcsolatba. Ezen aktusok tárgyait benyomásoknak nevezi. A világ szubjektív dimenziójával elsősorban a vágyakozás aktusai révén kerülünk kapcsolatba. Ezen aktusok tárgyait vágyaknak nevezi. Az érzéki észlelés és vágyakozás, benyomások és vágyak fogalmilag megragadhatók a gondolkodás (aktus) és a gondolat (tárgy), rögzíthetők, illetve visszahívhatók (reaktualizálhatók) az emlékezés (aktus) és az emlékek (tárgy) révén. Az álmodás, fantáziálás, szándékolás, akarás, célkitűzés stb. intencionális aktusait feltehetőleg a vágyakozás különféle móduszaiként fogja fel, sőt a tudás megszerzésére irányuló gondolkodás is a vágyakozás, illetve vágy specifikus fajtája. A tudat (értelem) eredendően dialektikus szerkezetű, mert örökké "konfliktusban álló vágyaink csatátere", "viharos tengere", tehát "elsősorban vágystruktúra és csak másodlagosan gondolatstruktúra." (Forradalom és alkotmány 88, 89.o.)

27 I.m. 105

28 Ebben a vonatkozásban különösen gyümölcsözőnek tartja Voigt megkülönböztetését a rend *archista* és a szabadság *anarchista* utópiái között.

29 I.m. 107.o.

30 I.m. 108.o.

31 Karl Mannheim: i. m. 171.o.

32 Der Sinn der Utopie 110.o.

33 U.o.

34 U.o.

V.

Az utópia mint abszurd

Az abszurd problémája újra bejelenkezik a klasszikus utópia fő tematikáiban. Az utópia-koncepciók – úgymint a technikai, a biológiai, a pszichológiai-nevelési és a szociális utópia – két, az utópikus felépülését és dinamikáját alapvetően meghatározó paradoxont jelenítenek meg. Az egyik paradoxon a *vágy és vágyteljesülés megszüntetetlen aszinkronitásában* gyökerezik: a *kívánt cél³⁵ nagyon közel van, és mégis elérhetetlen*. A másik paradoxon egy *archetipikus vágykonfliktusból³⁶* ered. Az utópiában kivetülő, objektiválódó vágyképben „az ember nemcsak az érték és valóság összhangját kívánja, hanem még mélyebben az ellentétüket is. Az utópia legmélyebb pszichikai szerkezete és tulajdonképpeni tragikuma abban rejlik, hogy az ember forrón kívánja, de ugyanakkor irtózik is tőle... mert hogy minden beteljesülés egyúttal csalódás is, s hogy az ember pszichikailag egyáltalán nem tehető boldoggá, mert nemcsak kívánja a boldogságot, hanem egyúttal el is borzad tőle.”³⁷ Az „akárom is meg nem is” vágykonfliktusában rejlő paradoxon azért jelenik meg a legvilágosabban a pszichikai utópiában, mert végül is „minden utópia a legmélyebb értelmében pszichikai ügyp³⁸.”

V.

A szociális utópia „arcai”

1. S mindez persze a szociális utópiára is vonatkozik, amely voltaképpen a pszichikai kiterjesztése a rajtunk kívül létező szubjektumokra. „Az elemi szociális élmény, a társak élménye más szubjektumok átélésében rejlik, voltaképpen a mi saját hasonló szubjektivitásunk kivetítése a külvilágba. A szociális élmény egyfelől ilyen hasonló szubjektumok egzisztenciájának előfeltételezésére, másfelől ezen szubjektumok hasonló erkölcsi megítélésének, igazságosságra támasztott igényének posztulátumára különül el. Más szubjektumok elismerése azt jelenti, hogy érintkezésüket társadalomnak tekintjük és egymással való kapcsolataik számára igazságosságot követelünk.”³⁹ Horváth Barna szerint a szociális őselmény lényege – *más lényeket magunkkal valóban egyenlővé tenni*, - e két, elméleti és gyakorlati követelményben ragadható meg. Ennek az élménynek a mélyén azonban éppúgy egy utópi-

kus vágykép rejtőzik, mint a saját szubjektivitás eszméjében, amely egy önmagával azonos, minden tárgyiséggal szembenálló, független én belső létét posztulálja, vagy mint a valóság fogalmában. Mert csak vágyképként lehet elképzelni és elgondolni azt, hogy *a szabadként és egyenlőként elismert társ alanyiségát ugyanolyan intenzitással akarjuk átélni mint a sajátunkat*. Egyébként ez az oka annak, hogy magának a „társadalom fogalmának a mélyén is utópisztikus élmény húzódik meg”, amiből persze az következik, mondja Horváth, hogy „társadalomszemléletünk olyan mértékben realizisztikus, amily mértékben nem igazán társadalmi, és megfordítva”.⁴⁰

2. A szociális utópia annak az ellenállásnak a leküzdése, amelyet a társadalom állít tagjai vágyteljesülései elé, egy olyan csodahit, amely szerint a szociálisat a szenvedés megszüntetése, a vágyképek megvalósítása érdekében vagy fel kell építeni (archista avagy rend utópiák), vagy éppen ellenkezőleg, le kell bontani (anarchista avagy szabadság utópiák). A szociális utópia egyedi utópiái, tehát a gazdasági (a magántulajdon, a pénz, a szűkösség megszüntetése tervgazdaság révén), a munka (minimális munkaidő, munka mint művészi alkotás), a béke (háború megszüntetése), a szabadság (uralommentesség), a kultúrember (jó akarat és világos belátás), a jog (büntetés és bíróság, azaz a jog megszüntetése) utópiái szisztematikus módon összefüggenek és egységet alkotnak. De vajon mi a végső értelme ennek az utópiának? Egy paradoxon, mondhatnánk, amely a kényszert vagy nyomást gyakorló szociális kötelékek és szervezetek minden fajtáját tagadó anarchista szabadságutópia esetén mutatkozik meg a maga ideáltipikus tisztaságában.⁴¹ Az emberi vágyteljesüléssel szembeni specifikusan szociális ellenállás az a reánk gyakorolt nyomás, illetve kényszer, amely a többi szubjektum létezéséből és igazságosságra támasztott igényéből „természetes” módon ered. Horváth Barna szerint egyetlen olyan szociális technika létezik, amely képes ezt az ellenállást eszközként a kölcsönös vágyteljesítés szolgálatába állítani: a szervezet, amely szabályozást, vagyis jogot (eljárást) jelent. A szervezet ugyanis képes minimalizálni és kiszámíthatóvá tenni a szabadságunkat fenyegető kényszert, s a kölcsönös támogatás révén képes a szükségletkielégítés is magas színvonalra emelni. „Ámde a szervezet egyetlen vágyat sohasem képes maradéktalanul teljesíteni: nem szabadíthat fel bennünket a szociális nyomás alól. Ezáltal ugyanis a társadalom és persze saját maga megszűnését idézné elő.”⁴² A radikális szabadságutópiának pedig, mint például a cinikus-sztoikus utópiának, éppen ez a vágy a lényegi tartalma, s ép-

35 A technikai utópia esetében a tér és idő ellenállását *technikai-tudományos* eszközökkel, a biológiai utópia esetében az ember biológiai alkatából eredő ellenállást *biopolitikai-tudományos* eszközökkel, a pszichológiai utópia esetén az emberi lélek, a pszichológiai folyamatok ellenállását *neveléssel*, a szociális utópia esetén pedig a társadalmi szervezet ellenállását a *szervezett vagy a szervezet nélküli szabadság* technikaival kívánják legyőzni

36 A vágykonfliktus eredendő szférája a tudattalan, a vágystruktúra dialektikája határozza meg a vágyak és benyomások összeütközésének kimenetelét.

37 I.m. 119 o.

38 121.o.

39 119.o.

40 A szocializmus új arca 461.o.

41 Egyébként a rend archisztikus utópiái is a szociális kötelékek és szervezet *instrumentalizálásával* a kiegyensúlyozott szükségletkielégítés és kölcsönös szabadság magasabb fokának az elérésére törekednek, mondván, a szervezet tehermentesít és a rend a szabadság feltétele.

42 Der Sinn der Utopie 120.o.

pen ez az, ami félelmetes és riasztó a szabályozásra nem szoruló „bölcsek köztársaságában”, amely feloldja és értelmetlenné teszi a racionális és irracionális ellentétét, a vágyak konfliktusát, s végső soron az apathia elvét abszolutizálja. A szociális utópia értelme tehát egy vágyparadoxon, amely abban jelenik meg, hogy „az ember kénytelen törekedni rá, habár ezt az utópikus szabadságot egyáltalán nem képes elviselni, mert egyidejűleg az ellenkező vágy kínozza: a közösség roppant erejű vonzása. A szabadság és a társadalom egyszerre vonz és egyszerre taszít bennünket. Ellentétes világokat teremtünk a magunk számára, kívánjuk az ellentétet, de az ellentét meghaladását is, és mind a kettőtől egyidejűleg irtózunk. A szociális utópia tehát a pszichikai konfliktus víziója, amely abban rejlik, hogy az ember a társadalmat kívánja és egyúttal nem kívánja, hogy olykor visszaborzad mind a társadalmi nyomástól, mind pedig a társaltan szabadságtól, s hogy újra és újra átéli: sem a közösség nem változtatható át maradéktalanul szabadsággá, sem a szabadság közösségé.”⁴³ A „mindkettő és egyik sem” egzisztenciális kételyének formájában bejelentkező vágy- és racionalitásparadoxonra kínálnak megoldást a liberalizmus *egyen-* és *szabadelvűséget*, a szocializmus *szociális* és a nacionalizmus *organikus* megapozottságú *társelvűséget* abszolutizáló utópiái. S persze e paradoxon feloldhatatlanságát értelmezi a létezés rejtélyeként a konzervativizmus, mégpedig úgy, hogy a radikalizmus minden formájától irtózó konzervatív vagy belenyugvóan átengedi magát e rejtélynek a hagyomány tehermentesítő kényelmében bízva, mivel számára a tradíció a sors rendelése, s már mindig is döntött helyette, vagy megoldást nem ígérve, de apró módosító lépéseket azért megtéve ironikusan distanciálódik tőle.

3. A beavatkozástól (jogi szabályozástól) irtózó liberalizmus az egyenlő személyek természetes szabadságainak önkorlátozó-önszabályozó egyensúlya helyett az elvont szabadság ideologikus leple alatt gazdaságilag-uralkodólag stabilizált egyenlőtlenségeket és szolgásgát hozott létre, a totalitárius párváltódott szocializmus és nacionalizmus pedig a kölcsönösségen alapuló társadalmi szabadság megszervezése helyett a végső személyértékként felfogott etikai szabadságot és a társadalmi kölcsönösség szabadságát semmisítette meg, a társak egyenlőségét a vezér szavának engedelmessé ki-választott faj és osztály egyedeinek homogenitásává degradálta, feláldozva ezzel a vágyott lehetőségét a hatalomra törő akarat valóságának oltárán. A történelmi tapasztalat arra int, hogy a liberalizmus, szocializmus, nacionalizmus világperspektíváiba kivetített utópikus vágyképek minimális megvalósulása is a személyértékűség elvén nyugvó individuális és a társértékűség elvén nyugvó kollektív szabadság katasztrófális következményekkel járó önellentmondáshoz vezetett és vezethet, s persze a konzervatív sem képes egymagában ellenállni a gonosznak. Mégpedig azért nem, mert egymagukban, a másik ellenében képtelenek úrrá lenni, pontosabban közvetíteni a szabadságra kényszerítés vagy önkorlátozó szabadság antinomikus végleit, s így képtelenek tiszteletben tartani

azt, ami tradíció, vagyis megőrzésre méltó. A jog segítségével a személyértékűség és társértékűség elvein nyugvó szabadságok kölcsönössége minimális mértékben is csak akkor teremthető meg, ha képesek vagyunk a liberális, a szocialista, a nacionalista utópia abszolutizáló vágyképeit relativizáló módon egymásra vonatkoztatni, folyton együttlátni és a bennük megnyilvánuló szabadságakarásokat egyidejűleg tiszteletben tartani és érvényre juttatni. Ez pedig a *pluralizmus* paradox világperspektívája, amely feladatként a modern ember számára fel van adva. Nem véletlen, hogy Horváth Barna is a pluralizmusban pillantja meg azt az új látás- és gondolkodásmódot, amely lehetővé teszi az új társadalomba való átmenetet, mert „relativizálja a liberális és antiliberális módszer ellentétét”, mert a „pluralizmus tudatosan kombinálja a felsorolt nagy társadalmi áramlatokat”, mert „a pluralizmus rokkáján, amely valamennyi szálát sodorja az el nem hanyagolható, de kizárólagos győzelemre aligha számítható társadalmi törekvéseknek, a történelem fonala szövődik”.⁴⁴ 1934-ben még azt a reményt táplálta, hogy ha a pluralizmus valóban „rányomhatja bélyegét a fejlődésre, egykor csodálkozni fogunk, hogy közöttük harc dúlhatott”. A világháború és a totalitárius rendszerek tapasztalatai, a „hamis tudat diadala” feltehetőleg nagy mértékben csökkentették optimizmusát, mert át kellett élnie, hogy a pluralizmus világperspektívájába történő belebocsátkozás mint feladat maga az abszurd, az utópikus utópiája, mert megértette, hogy a Vágyak és az Istenek harca örökkévaló és feloldhatatlan.

5. Az utópia optimizmusa, pesszimizmussá és rezignációvá keseredve engedelmeskedni kénytelen a valóságelv uralmának, a remény azonban, mégha csupán álom is, soha nem enyészik el. Ez legyen számunkra Horváth Barna filozófiai életformájának üzenete, amely végül is nem csak az abszurdot, hanem egyidejűleg a reményt is hírnél adja az utókornak. Mert jóllehet a vágyak örök és feloldhatatlan harca, az utópikus paradoxona elől nincs menekvés, s egyedül az abszurdban lehetünk bizonyosságra, azonban még számunkra is megadatnak az élet azon ritka pillanata, amikor átélhetjük, hogy az *én* és a *másik* közötti szociális határokat, nyomásokat és kényszerítéseket a szerelem, a barátság, a közösségiség megindító gesztusai képesek átszellemíteni, s hogy - mégha rövid időre is, de - az ellentétes vágyak konfliktusa is mészéklődik olykor. Ezekben a pillanatokban érezhetjük az utópia feleslegességét és társadalmi kötelekeink valóságosságát. Ugyanakkor életünknek e ritka élményei alkalmak és ürügyek is, hiszen emlékeztük - vagy éppen hiányuk - képzeletünkben újra és újra megszülik az utópikus iránti olthatatlan vágyat, s egyúttal ébren tartják az utópikus megvalósításától való összorongásunkat.

Jelen tanulmány Horváth Barna születésének századik évfordulója alkalmából a szegedi József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán rendezett tudományos emlékülésen elhangzott előadás rövidített változata.

Aktuális változások a büntetőjog alapértelmezésében

✎ *Manfred Burgstaller egyetemi tanár, Bécsi Egyetem (Bécs/Ausztria)*

A büntetőjog arra törekszik, hogy aktuális társadalmi szükségletekre újszerű eszközökkel adekvát választ találjon. Ez a cikk azt a célt hivatott szolgálni, hogy bemutassa, hogy az ilyen módon elkezdődött fejlődés – ami gyakran a részletes, egyedi szabályok között megbújik – büntetőjogunk alapkoncepcióját mélyrehatóan megváltoztatja.

I. Bevezetés

I. A referátum azon büntetőjogi fejlődési tendenciákra hívja fel a figyelmet, melynek jelentőségét sok jogász még nem ismerte fel.

Azt szeretném bemutatni, hogy a folyamatban lévő, illetve a közeli jövőben várható, büntetőjogot érintő változások a büntetőjogról alkotott *hagyományos képpel nem egyeztethetők össze*.

Ez az akut társadalmi szükségletek által kiváltott *forradalmi változás* nem osztrák specialitás, hanem sokkal inkább egy széles nemzetközi áramlat, amelyből Ausztria is kiveszi a részét.

A büntetőjog alapértelmezésének aktuális változásaira vonatkozó tézisémet *három jelenséggel* kívánom alátámasztani, amelyekkel a legutóbbi időkben nemcsak a szakmai nyilvánosság foglalkozik folyamatosan, hanem a médiumok is. Konkrétan érte ez alatt először nálunk főleg a „perenkívüli egyezés” által népszerűvé vált koncepciót – a *diverziót*; másodsor – főleg a szervezett bűnözés elleni küzdelemmel kapcsolatban vizsgált – a bűncselekményből származó *javak elkobzását*; harmadsor – mindenekelőtt a gazdasági és környezeti bűncselekmények körében felmerült – közvetlenül a jogi *személyekkel szemben* alkalmazható büntetőjogi szankciókat.

Ezt a három jelenséget, amelyben első látásra semmi közös nincs, akarom a jelzett aspektusból közelebbről megvizsgálni.

II. Diverzió¹

1. Kiindulási helyzet

Kezdjük tehát a diverzióval. Ez a kifejezés, amely nyelvtani értelmezés szerint *elterelést* jelent, nem egységes, hanem valóban sokrétű fogalom.

Az USA-ból származó diverzió – ma már Európában is elterjedt – alapkoncepciója világos. Arról van szó, hogy a *kevésbé veszélyes* elkövetők enyhébb bűncselekményeit a formális büntetőeljárásból kiemelik és az eljáráson kívül informális úton rendezik. Ez kettős célt szolgál. Egyrészt remélhető, hogy egy újfajta bünelkövetéssel szemben hatásosabb a jelzett alternatív eljárás a büntetőeljárásnál, másrészt a büntetőeljárások részleges csökkenése által a büntetőjogi apparátust tehermentesítené. Ebből kiindulva az elterelés lehetőséget kínál arra is, hogy a bűncselekmény áldozatának érdekeit figyelembe vegyék, ezzel egyidejűleg generálpreventív célokat is szolgálna.

Más országokhoz hasonlóan Ausztriában is mindenekelőtt a *fiatalkorúak* büntetőjogába vezetik be a diverziót.

Az 1989. január 1-jén hatályba lépő fiatalkorúakra vonatkozó Btk. széles eszköztárat biztosít ehhez. A fiatalkorúak által elkövetett csekély súlyú bűncselekmények nagy része a diverzió azon fajtájával kezelhető, amely során az államügyész minden további nélkül *lemond* a büntetőjogi üldözésről.

Emellett léteznek még a diverzió egyéb formái is. Ide soroljuk a jóvátételre tekintettel a büntetőjogi üldözésről való lemondást, mely során a fiatalkorú ügyét perenkívüli egyezés keretében rendezik éppúgy, mint a büntetőeljárás bíróság által történő szüneteltetését, amelyet a vádlott pontosan meghatározott jó magaviselete végérvényessé tehet. Az új eszközök gyakorlati jelentősége nagyon nagy. Az itt felsorolt diverziómódszerekkel a fiatalkorúak által elkövetett bűncselekmények mintegy 3/4 részét „bírálják” el ma.

1 Ehhez a fejezethez: *M. Burgstaller, A diverzió perspektívái Ausztriában a büntetőjogtudomány nézőpontjából* (Schriftenreihe des BMJ Bd 70 (1995) 123-164.)

Speciális, a felnőttekre és fiatalokúra egyaránt érvényes diverziónaszabályokat tartalmaz az osztrák drogtörvény. Itt ténylegesen arról van szó, hogy a büntetőeljárás lefolytatásától eltekintenek abban az esetben, ha az elkövető a számára szükségesnek tartott kábítószer terápiának aláveti magát. További diverziós lehetőségeket is terveznek az általános büntetőjogban. Egy, a felnőtt korúakra érvényes perenkívüli egyezséget már hosszú ideje fokozatosan kibővített modellkísérletekkel elemeznek.

2. Konfliktus a büntetőjogi alappozícióval

Az elmondottakkal remélhetőleg érthetővé tett diverzió koncepciója többirányú nehézséget jelent a büntetőjog tradicionális értelmezése szempontjából.

2.1. Először is észre kell venni, hogy a diverzionális elintézési mód azt jelenti, hogy a büntetendő cselekmény a büntethetőséget mint olyat a diverzió célzottan érintetlenül hagyja - a jog alapján *nem lesz büntetendő*.

Ez a megállapítás első pillantásra is paradoxnak tűnik. Ha közelebről is megvizsgáljuk, egy, már hosszú ideje megfigyelhető fejlődés végpontjának bizonyul a diverzió. E fejlődés mutatja, hogy a büntetőjog hagyományos képét, mely szerint egy bűncselekmény, amennyiben az eljárási szabályok szerint bebizonyítható, a törvényben előírt büntetéssel szankcionálható, büntetőjogunk reális állapota már a diverzionális szabályok bevezetése előtt sem tükrözte mindig megfelelően.

Már 1920 óta létezik Ausztriában a „büntetés-kiszabás mellőzése” néven ismert intézmény, amely azt jelenti, hogy noha kiszabtak egy büntetést, de ennek végrehajtásáról lemondanak azon feltétel mellett, hogy az elítélt a próbaidő alatt jól viseli magát (ma az osztrák Btk. 43. §-a).

A fiatalokúra vonatkozó büntetőjog már 1929 óta ismeri a próbabocsátás intézményét, azaz nemcsak a büntetés végrehajtásáról mondanak le, hanem feltétlenül vagy legalábbis minimális feltételhez kötötten a kiszabásáról is (ma a fiatalokúra vonatkozó Btk. 12. és 13. §-a).

A büntetőjogon belül a tényleges büntetés-kiszabás visszaszorítása jelentette a hátteret, amelyből a diverzió egy további fontos lépés. A büntetés-kiszabásról való lemondás kiegészítve a bűnösségről való lemondással a büntetőeljárások jó részének megszüntetéséhez vezet. Ez egy fokozatos fejlődést jelent a büntetőjog represszív szemléletétől a preventív szemlélet irányába. Ebben az összefüggésben magyarázható, hogy már a diverzió előtt is voltak a büntetőjogban a bűncselekményre olyan reakciók, amelyek célzottan nem minősülnek büntetésnek.

Gondolok itt az előzetes biztonsági intézkedésekre, mint a kóros elmeállapotúak és az elvonókezelést igénylők intézeti elhelyezése, valamint a próbára bocsátás pártfogó felügyeletének rendelkezéseire. Ide gond nélkül

beilleszkednek azok a jelenségek, amelyek a terheltnek a diverzió különböző formáit nyújtják.

2.2. Az elmondottak közvetlenül vezetnek a második alapvető nehézséghez, amely a diverzióval kapcsolatos. Ez a változás a büntetőeljárás is érinti, mint tágabb értelemben vett büntetőjogi reakciót és ennek pozitív és negatív prevenciós hatásait célozza elsősorban. Ez a büntetőjog hagyományos értelmével összeegyeztethetetlen. Mert ezen értelmezés szerint a büntetőeljárás csak olyan szabályozásként értékelhető, amely arra szolgál, hogy jogállami keretet biztosítson egy büntetendő cselekmény fennforgásának vizsgálatára és a vizsgálat pozitív eredménye esetén a *kötelező megállapítására* és végül a szankcionálására.

Ez a szűkebb értelmezés ma általánosan elégtelennek bizonyul.

A büntető eljárás materiális értelme és a büntetőjog prevencionális feladatához való kapcsolódása ma a diverzió körén keresztül egyre általánosabban elfogadottá vált.²

2.3. A harmadik és utolsóként felsorolt problémája a diverzionának a büntetőjogi alappozícióval az ún. *ártatlanság vélelme*. Ez - már ismerten - azt mondja ki, hogy egy bűncselekmény elkövetésében a gyanúsítottat bűnösségének bírósági megállapításáig ártatlannak kell tekinteni. A diverzionának egyik lényeges eleme abban áll, hogy *eltekint* egy formális *bűnösség megállapítástól*. A diverzionának bizonyos mértékig ellentmond a szóban forgó alappozíció, az ártatlannak tekintés. Ezt csak formálisan és nem materiálisan lehet fenntartani.

A diverzionális lehetőségek ugyanis kétségtelenül abból indulnak ki, hogy az érintett személy a vizsgált cselekményt tényleg elkövette és általános esetben ezért bűnösnek mondják ki és megbüntetik. Ebből kiindulva emelik ki az esetet a büntetőeljárásból és informális módon „rendezik”.

A diverzió csaknem minden fajtájának ellentmondásos kapcsolatát az ártatlanság vélelméhez nem szabad leplezni. De túlértékelni sem szabad. Azon általánosan elfogadott követelmény, hogy a diverzió a terhelt kifejezett beleegyezéséhez van kötve, noha nem oldja fel az ellentmondásos viszonyt, de egész jelentősen enyhíti.

III.

A hatékony elkobzási intézkedések³

1. Kiindulási helyzet

Ha a büntetőjogunkban bekövetkezett mélyreható változás jelzett második bizonyítékát vesszük figyelembe, azaz a bűncselekményekből származó vagyontárgyak elkobzását, megállapítható, hogy az mint olyan hosszú ideje ismert és a hagyományos büntetőjogi rendszerbe integrálódott.

2 Alapvető mű ehhez: G. Freund, A cél gondolat a büntetőjogban 1995, 4-22.

3 A fejezet szempontjából jelentős: A. Tipold, A gazdaságos elkobzásának lehetőségei és határai a büntetőjogban (FS Platzgummer (1995) 403-424.

Ausztriában a régebbi szabályozás kiegészítéseként 1987 óta létezik rendelkezés a vétségéből vagy büntetettből származó gazdagodás elvonásáról, ha ez a gazdagodás az 1 millió schilling mértéket meghaladja. Sajnos azonban meg kell állapítani, hogy ez a rendelkezés a gyakorlatban nem funkcionál. És sok más ország is ugyanezt a tapasztalatot szerezte az elkobzási szabályokkal kapcsolatban. A szervezett bűnözés egyre növekvő fenyegetése mellett ez a jelzett helyzet nem tartható fenn tovább. Meg lehetünk győződve arról, hogy egy különösen veszélyes bűnözési forma elleni küzdelem szempontjából az elkobzási szabályok nagy jelentőséggel bírnak. Ennek megfelelően csaknem minden országban megfigyelhetők törekvések, hogy ezeket a szabályokat újratelemeljék, illetve úgy formázzák át, hogy célját megvalósíthassa: a bűnöző szervezetek tevékenységét a bűncselekményekből származó vagyontárgyak elkobzása által jelentősen megnehezítse vagy legalábbis reális lehetőséget adjon erre.

Széleskörű nemzetközi vita eredményeként ma egy hatékony elkobzási szabály szempontjából mindenekelőtt két követelményt lehet megfogalmazni. Először is a bűncselekményekből származó javak elkobzását attól függetlenül meg kell állapítani, hogy az alapul szolgáló bűncselekményért meghatározott személy ellen eljárás indítható-e vagy büntethető-e.

Másodszor szükség van egy olyan szabályozásra, amelylyel meg lehet oldani azt a gyakorlati nehézséget, hogy konkrét bűncselekményekből származó konkrét vagyontárgyak eredetét a büntetőeljárás eszközeivel nem lehet bizonyítani.

2. Konfliktus a büntetőjogi alappozícióval

2.1. Már az elsőként jelzett követelmény sem magyarázható könnyen a hagyományos büntetőjogi értelmezés szempontjából. Továbbá világos, hogy a szóban forgó követelmény értelmében az elkobzást – mint, ahogy az érvényes osztrák jog először tette – nem szabad büntetésként szabályozni, hiszen a büntetés szempontjából lényeges egy meghatározott személy elítélése. Így a már említett másik büntetőjogi szankcióforma, a megelőző *biztonsági intézkedés* kerül előtérbe. Ennek a most kifejtett változata az elkobzás, melynek alkalmazása független meghatározott személy büntethetőségétől, már régóta rendezett [osztrák Btk. 26. § (3)]. A nehézség itt abban áll, hogy a megelőző intézkedések hagyományos értelemben egész általánosan a konkrét veszélyességgel szembeni küzdelmet szolgálják és ennek megfelelően a mostani elkobzás csak azokat a tárgyakat foglalja magában, amelyek veszélyesnek tekinthetők. Ezt a pénzről, ill. egyéb vagyoni értékekről – mégha bűncselekmények elkövetéséből származnak is – nem lehet elmondani.

Kétségtelenül figyelembe kell venni, hogy a bűncselekmények elkövetői kezén felhalmozódó tőke tágabb érte-

lemben a közösség számára igenis veszélyes. Azaz: vagyoni előnyök elkobzása függetlenül attól, hogy meghatározott személy felelősségre vonható vagy büntethető-e, ez nemcsak úgy lehetséges, hogy a szóban forgó elkobzást a büntetőjogi reakció sajátos módjának tekintjük, hanem olyan módon, hogy a megelőző biztonsági intézkedések koncepcióját kibővítsük úgy, hogy a jelzett helyzetet is magába foglalja.

2.2. Nagyobb nehézséget jelent a hatékony elkobzási szabályokkal szemben támasztott második követelmény, ugyanis le kell győzni azt a problémát, hogy egy bűncselekményből származó vagyontárgyak eredetét alig lehet bizonyítani.

Igazán célravezető csak olyan szabályozás lehet, amely meghatározott feltételek fennforgása esetén vélelmezi a vagyontárgy „bűnös eredetét” és a vagyontárgy birtokosának feladatává teszi a szerzemény eredetének bizonyítását.

Ilyen megoldást ma sok államban vagy már be is vezettek vagy komolyan tervezik bevezetését. Ausztriában a bevezetendő intézkedések tervezete a közelmúltban került a törvényhozás elé.⁴

Világos, hogy a bizonyítási teher megfordulása konfliktusban áll kontinentális büntetőjogunk alapelvével, amelyiket a 19. században vívtak ki. Ezen alapelv szerint a bizonyítási terhet egyedül a vádló viseli és a nyilvános kételynél az ismert „in dubio pro reo” elvénél erejénél fogva a vádlottra kedvezőbb tényállást kell megállapítani.

A jelzett dilemmát csak úgy lehet feloldani, ha a vagyoni nyereségek elkobzását a büntetőjogi szankciók alapvetően új, különös módjaként ragadjuk meg, amelyre – a hagyományos elvek alkalmazhatatlansága miatt – új eljárási elveket kell kifejleszteni. Ez ebbe az irányba mutató kísérletek már megkezdődtek.⁵ Hogy meggyőző eredményre vezetnek-e, ez majd eldől.

A szóban forgó probléma alkotmányos garanciák bevezetésével legyőzhetőnek tűnik.⁶

IV.

Jogi személyek büntetőjogi szankcionálása⁷

1. Kiindulási helyzet

Az utolsó jelzett problémás terület a jogi személyekkel szemben bevezetendő büntetőjogi szankciók.

Ezen reformok életre hívása a nagyobb vállalatok kerekei között végrehajtott gazdasági és környezeti bűncselekmények eljárásainak ellentmondásos tapasztalataiból ered. Itt továbbra is megmarad az a hagyományos büntetőjogunk szerinti kogens követelmény, hogy a szóban forgó cselekményt egy vagy több meghatározott személy el-

4 A gazdagodás elkobzása rendelkezéseinek megváltoztatására javasolt osztrák Btk. új 20. § (2) és (3).

5 G.Heine, A bizonyítási teher megfordulása a büntetőjogban? (JZ 1995, 651-657.old.)

6 A.Tipold, lsd 3.

7 Ehhez a fejezethez: G.Heine, A vállalatok büntetőjogi felelőssége (Baden-Baden, 1995) (GJZ 1996, 211 és 219.old.)

leni eljárásban bírálják el és ez gyakran teljesen eredménytelen vagy oda vezet - ami semmiképpen sem tűnik kielégítőnek -, hogy vádlottként egyedül azok az emberek maradnak meg, akik a vállalati hierarchiában egészen lent helyezkednek el.

Egyes országok - mindenek előtt az angol-amerikai jogkör - a jelzett problémát már hosszú ideje az által próbálják megoldani, hogy a büntetőjogi szankciót *közvetlenül a vállalattal*, azaz a jogi személlyel szemben alkalmazzák.

A kontinentális jogok ezzel szemben egy ilyen radiális lépéssel nem tudtak megbarátkozni. Ausztriában is hosszú ideig a jogi személyeket csak indirekt módon lehet felelősségre vonni. Ezen a módon a szóban forgó alapprobléma nem ragadható meg. Ennek megfelelően az utóbbi években az ellenállás a jogi személyek közvetlen büntetőjog alanyi felelősségre vonhatósága ellen kontinentális jogrendszerünkben is megtörik. A mi jogrendszerünkhöz hasonlóval rendelkező országok egész sora a jogi személyekkel szemben közvetlenül alkalmazható büntetőjogi szankciókat már bevezette, más országokban még jelenleg vita folyik erről. Az Európai Közösség és az Európa Tanács is iránymutatásokat ad ebbe az irányba. Ausztriában ez az új trend csak a vámnál figyelhető meg. Az 1987-es törvény megteremtette a lehetőséget, hogy a gazdaságos eldobása, amely ebben az esetben a büntetőjogi szankció sajátos fajtájaként ragadható meg, meghatározott feltételek mellett jogi személyekkel szemben közvetlenül is kiszabható legyen.

2. Konfliktus a büntetőjogi alappozícióval

Az, hogy a hagyományos büntetőjogfogalom jelzett fejlődése meggyorsult ma már nyilvánvaló.

Ha az ismert tanból „*societas delinquere non potest*” indulunk ki büntetőjogunk *alapjaiban* rendül meg.

Mert a büntetőjog természetes személy individuális eljárására vonatkozik és ebben az eljárásban a fennálló felelősség személyes felróhatósága szociáletikai helytelenítést von maga után és ez röviddel ezelőttig egy minden vita felett álló lényegi ismerve volt jogfogalmunknak.

Észre kell vennünk, hogy jelenlegi jogrendszerünkben a személyes bűnösséghez fűződő szoros kapcsolat már csak az elsődleges büntetőjogi szankciónál, a büntetésnél kötelező. A már hosszú ideje elismert második büntetőjogi szankcióforma, a már többször említett megelőző biztonsági intézkedés legitimációját nem a bűnösségben, hanem a veszélyességben látja. És veszélyes alanyoknak magától értetődően - nemcsak a természetes személyek tekinthetők, hanem a jogi személyek is.

Dogmatikailag a jelzett probléma megoldására két út áll rendelkezésre. Vagy nyíltan elismerjük, hogy a jogi személyekkel szemben a büntetőjogi szankciók alapvetően új módja vezethető be, amely a bűnösségről a hagyományos értelemben lemond, vagy a jogi személyekkel

szemben alkalmazható szankciókat megelőző biztonsági intézkedéseként konstruáljuk, ahol ezt a koncepciót - az eldobástól eltérően - elvi alapon is bővíteni kell.

A jogi személyekkel szemben alkalmazható büntetőjogi szankciók fogalmi konstrukciója még nem oldja meg a központi kérdést: hogyan kell megfogalmazni a konkrét feltételeket ehhez a szankcióhoz és mely konkrét szankciókat lehet a jogi személyekkel szemben ténylegesen bevezetni.

Az egyes országok már bevezetett szabályai és szabálytervezetei erre a kérdésre a lehetséges válaszok széles körét kínálják. De csakugyan meggyőző és a jogrendszerrel összefüggő megoldást még nem találtak. (Egy német szerző most megjelent írásában a gazdag nemzetközi anyag szisztematikus feldolgozása mindenképp fontos lépést jelent előre.)⁸

V.

Büntetőjogtól a differenciált „krimináljogig“

Tekintettel a tanulmány rövidségére témámmal csak erősen leegyszerűsítve és nem elég kimerítően tudtam foglalkozni. Arra a körülményre, hogy komoly kritikusok szemben állnak a büntetőjog jelzett fejlődésével csak általánosságban térek ki.

A kiindulási tézisémet, mely szerint a büntetőjogban ténylegesen *mélyreható változás* következik be, a felvázolt áttekintés által talán sikerült elégségesen bebizonyítanom.

A diverzió előretörése, a bűncselekményekből származó nyereség hatékony eldobása iránti törekvés és a közvetlenül a jogi személyekkel szemben alkalmazható büntetőjogi szankciók bevezetésének meg gondolása minden különbözőségük ellenére egy pontban megegyeznek. Mindegyik lemond a mostani szankcióról, amelynek a büntetőjog a nevét köszönheti vagyis a személyes bűnösséghez kötött büntetésről.

Természetesen a büntetés a büntetőjog számára továbbra is megmarad, de a *büntetés tényleges alkalmazása* egyre inkább nem az egyetlen, hanem a bűncselekményre való *több lehetséges reakció közül az egyik*. Ezt talán úgy lehet leírni, hogy a büntetőjog a büntetés jogából a büntetések közé sorolt cselekményekkel való érintkezés kiterjedt jogává, azaz „*differenciált krimináljoggá*” változik.

Figyelemmel kell lenni arra, hogy ennél az átrendeződésnél a büntetéssel fenyegetettség komolysága és hiteltérdeklőse nem szenvedhet kárt.

Fontos még, hogy a büntetőeljárás, mint az egységes büntetőjog része a büntetőjog jelzett kiterjesztett alapértelmezéséhez kötve van és az eljárási folyamatok a büntetőjogi megelőzés feladataira tényleges jelentőséggel bírnak.

(német nyelvből fordította: Szabó Petra)

EURÓPAI JOGI FIGYELŐ

Szemléletváltás az EK-magyar jogharmonizációban*

✶ *Kecskés László tanszékvezető egyetemi tanár, Janus Pannonius Tudományegyetem (Pécs)*
Szécsényi László egyetemi adjunktus, Janus Pannonius Tudományegyetem (Pécs)

I.

Magyarország és Európa

1. Magyarország talán sohasem volt egyszerre oly távol és közel Európához, mint ma. Míg az osztrák-magyar határ egyben Magyarország és az Európai Unió (EU) határát is jelenti, addig az egykor vasfüggönnyel leválasztott kelet-európai térség államaként az európai integrációra törekvő Magyarország még mindig a nyugat-európai polgári államokban megvalósult politikai és gazdasági viszonyok kiépítésén munkálkodik. Ebből a szempontból akár nonszensznek is tűnhet az a tény, hogy a Guayana-n termesztett banán – „európai áruként” – vámoktól és mennyiségi korlátozásoktól mentesen jut el például a holland fogyasztóhoz, míg a magyar áruk nem.

Az Európai Unió Európa népei számára békét, prosperitást és sikeres integrációt ígér. Ezáltal vált az európai egység felé vezető folyamat legfőbb hordozójává, szinte valamennyi kívülálló európai ország csatlakozási törekvéseinek célpontjává.¹

Magyarország csatlakozása történelmi szükségszerűség. A magyarság európaiságának bizonyítékait Európa és a világ történelme szerves összetevőként hordozza magában. Természetesnek tekinthetjük ezért, hogy az EU-tagság a magyar külpolitikai célok nemzeti konszenzuson nyugvó központi eleme. Pedig az Európai Közösségek elismerésének megtagadásától a társult tagság elnyeréséig² hosszú utat kellett bejárni.³ Az 1991-ben megkötött *Társulási Megállapodás* előkészítése során a Közösség a kelet-európai országok tagsági törekvését a visegrádi partnerek egyoldalú szándékaként volt hajlandó említeni. Az 1992. júniusi lisszaboni csúcserkeztelen a Bizottság je-

lentése leszögezte, hogy az EU-nak tagja lehet minden „európai” és „demokratikus” ország, mely tiszteletben tartja az emberi jogokat és versenyképes piacgazdasággal rendelkezik.⁴ Fordulópontot az 1993. június 21-22-i *koppenhágai csúcserkeztelés* jelentett, ahol az Unió megerősítette, hogy minden kelet-európai ország tag lehet, ha képesek teljesíteni a tagsággal együtt járó kötelezettségeket, és eleget tesznek a gazdasági és politikai feltételeknek; feltételként szabta azonban azt is, hogy az új tagok befogadásával az integráció szintje ne csökkenjen.⁵

2. A tervezett csatlakozásig vezető nagy ívű folyamatban a fontos *előrelépést* hozott az 1994-es év. Az 1991-ben megkötött *Társulási Megállapodás 1994. február 1-jén hatályba lépett*, majd két hónappal később, 1994. április 1-jén Jeszenszky Géza külügyminiszter Athénban, az Európai Unió soros elnöki tisztét betöltő Görögország kormányának ünnepélyesen átnyújtotta a Magyar Köztársaság *hivatalos csatlakozási kérelmét*. Ezt megelőzően a magyar parlament teljes hatpárti - konszenzussal fogadta el azt a javaslatot, mely szerint az ország jövője az egyesült Európa keretein belül képzelhető el.⁶

Az 1994-ben *Essenben* ülésező Európai Tanács elfogadta a közép- és kelet-európai társult országok csatlakozására való felkészülés stratégiáját. Az Európai Tanács az egységes belső piacba történő integrációt a csatlakozási stratégia fontos részeként jelölte meg, és felkérte a Bizottságot, hogy készítsen e tárgyban *Fehér Könyvet* a közép- és kelet-európai társult országok számára. Az Európai Tanács 1995 júniusi cannes-i ülésének napirendjén az Európai Unió egységes belső piacába történő integrációra történő felkészülésének stratégiai programja-ajánlása, a Fehér Könyv is szerepelt.⁷

* Jelen tanulmány az Integrációs Stratégiai Munkacsoport számára készített szakértői anyagon alapul.

1 Martonyi János, *Csatlakozásunk az Európai Közösséghez*. Szerk: Mádl Ferenc, Európai jogi tanulmányok, Budapest 1993, 160.

2 Részletes leírását lásd Balázs Péter, *Magyarország és az Európai Unió. Európai közjog és politika*, Szerk.: Kende Tamás, Budapest 1995, 452. kk.

3 Az EK-magyar kapcsolatok alakulásához részletesen lásd *Kecskés László, EK-jog és jogharmonizáció*, Budapest 1995, 289. kk.

4 Balázs, 468.

5 Uo.

6 *Kecskés*, 303.; *Balázs*, 469.

7 Lásd: White Paper-Preparation of the Associated Countries of Central and Eastern Europe for Integration into the Internal Market of the Union. Commission of the European Communities, Brussels, 03.05.1995. COM(95) 163 final. 1-40. és 1-438. (melléklet). Magyarul lásd: Közép- és Kelet-Európa társult országainak felkészülése az Európai Unió egységes belső piacába történő integrációra (függelékkel ellátott változat) Fehér Könyv Budapest, 1995. (Kiadta az Európai Bizottság Magyarországi Képvisellete. 1-508.)

3. 1997 nyarára Magyarország integrációs felkészülése döntő szakaszához érkezett. A magyar kormány még 1996 nyarán adta át a Bizottságnak az EU kérdőívére adott válaszokat, melyek alapján a Bizottság országvéleményt készített.⁸ Ebben a dokumentumban a Bizottság a csatlakozni kívánó kelet-európai államok integrációs eredményeit értékelte. Az amszterdami csúcsertekezletnek az EU intézményi reformjáról⁹ szóló döntésével megnyílt az út új tagok felvétele előtt. A csatlakozási tárgyalások várhatóan 1998 januárjában kezdődnek meg.

II.

Az Unió bővítése

1. A csatlakozás jogi-technikai szabályairól

Az EGK-Szerződésnek a csatlakozás lehetőségéről rendelkező 237. Cikkét az Európai Unió Szerződés (EU-Szerződés) G. Cikkének 83. pontja helyezte hatályon kívül, egyúttal az Európai Gazdasági Közösség elnevezést Európai Közösségre (EK) változtatta. (Emiatt az „EGK-Szerződés” elnevezése „EK-Szerződés”-re módosult.) A csatlakozás az új szabályokat immár az Európai Unió Szerződés O. Cikke tartalmazza. Eszerint minden európai állam kérelmezheti, hogy tagja legyen az Uniónak. A kérelmet a Tanácsnak kell címezni, mely arról a Bizottság meghallgatása és az Európai Parlament minősített többséggel hozott hozzájáruló határozata után egyhangúan határoz. A felvételi feltételeket és az Unió alapját képező szerződéseknek a csatlakozás miatt szükségessé vált módosításait egyezményben kell rögzíteni, melyet minden részes államnak belső alkotmányos szabályai szerint ratifikálnia kell.

A közösen fellépő tagállamok és a belépő állam között kötendő csatlakozási szerződésben az eddigi gyakorlat szerint;

a) a csatlakozási feltételeket és a Szerződések szükséges módosításait rögzítik, valamint

b) kimondásra kerül, hogy a belépő állam az EU tagja és az alapító szerződések szerződő partnerévé válik.

ad a) A csatlakozási feltételek olyan átmeneti szabályok, melyek a belépő állam számára időben korlátozottan eltéréseket engednek az alapító szerződésektől. A szerződés módosítására elsősorban technikai értelemben van szükség a Közösségek és szerveiknek megváltozott összetétele miatt, de elképzelhetők ezen túlmenően is módosítások, ha a bővítés ezt megkívánja.¹⁰

ad b) A csatlakozás eredményképpen a belépő állam a Szerződések részes állama lesz, s ugyanazokkal a jogokkal és kötelezettségekkel rendelkezik majd, mint a ko-

rábbi tagállamok. A belépés nem érinti a Közösségek és az Unió jogi identitását sem. A csatlakozással a teljes közösségi jog kiterjed a belépő tagra. A közösségi jog átvételéről az eddigi gyakorlat szerint a csatlakozási szerződések 2-9. Cikkeiben megfogalmazott alapelvek rendelkeztek.¹¹

Magyarország számára a csatlakozási tárgyalások végkifejlete meglehetősen egyértelmű: a teljes közösségi jog átvételének felvállalása. Ez azt is jelenti, hogy a csatlakozási tárgyalásokon valamennyi közösségi politikát végigelve tisztázni kell, hogy Magyarország milyen határidőre lesz képes elsajátítani a közösségi jogot. A tárgyalásokon tehát átmeneti időszakokban és ideiglenes mentességekben kell megállapodásra jutni.¹² Mindenképpen fel kell hívni a magyar tárgyalási delegáció figyelmét arra, hogy ha kell az EK elsődleges joganyagára vonatkozó tekintélyes kommentár-irodalom hivatkozásával és értelmezésével – ragaszkodjon ahhoz, hogy Magyarország számára az említett átmenetileg kedvezményező lehetőségek biztosítva legyenek.

Ezen javaslatunk alkalmazását csupán látszólag nehezíti az a sajátos és első látásra bonyolultnak tűnő jogi helyzet, hogy a korábbi EGK-Szerződés csatlakozással foglalkozó 237. Cikkét az EU-Szerződés hatályon kívül helyezte, illetve szerkezeti okokból kevés módosítással az O. Cikkében inkorporálta. Kialakult kommentár-irodalma érthetően ugyan egyelőre inkább a formailag hatályon kívül helyezett szabálynak van, de ez a körülmény nem szabad, hogy megzavarja a magyar tárgyaló delegációt. Mivel az EU-Szerződés O. Cikkében megjelenő látszólag új szabály tartalmilag alig tér el az EGK-Szerződés korábbi, szerződés-szerkezeti okokból hatályon kívül helyezett 237. Cikkétől, az EGK-Szerződés 237. Cikkének kommentár-irodalma némi forráskritikával, de lényegében adekvát módon alkalmazható az EU-Szerződés O. Cikkére is.

2. A jogi kérdések várható megjelenése a csatlakozási tárgyalásokon

a) A csatlakozási tárgyalásokon részt vevő magyar delegáció azzal számolhat, hogy a közösségi oldal az EK-jog elsődleges joganyagának alapvető jelentőségű nemzetközi közjogi, alkotmányossági tételeit, dogmáit axiómákként kezeli, ezért azokról értelem szerint nem kíván majd tárgyalni, sőt talán beszélni sem. Ezek figyelembevételét és tiszteletben tartását természetesnek tekinti a csatlakozni kívánó államok részéről. Valószínűleg a tárgyalási folyamat vége felé a magyar delegáció kap még alkalmat arra, hogy magyar alkotmányossági szempontból rátekintszen a csatlakozási megállapodás addig kialakított anyagára. A magyar alkotmányjogi szempontok

8 Lásd Magyarország a '90-es években. A magyar kormány válasza az Európai Unió kérdőívére. Felelős szerkesztő: Forgács Imre, Budapest, év nélkül.

9 A Bizottság tagjai számának korlátozása 20 főre, az Európai Parlament együtdöntési jogának kiterjesztése.

10 Vedder in Grabitz/Hilf, Kommentar zum EWG-Vertrag, Art. 237. Rdnr. 10-24.

11 Uo., Rdnr. 25-26.

12 Ugyanígy történt pl. Spanyolország esetében. Lásd Spanyol tapasztalatok az EK-csatlakozás előkészítésében. ITD Hungary 1997, 11. és 17.

felvetésére és érvényesítésére várhatóan ekkor lesz lehetőségünk.

A csatlakozási tárgyalások során értelem szerint a lényegi kérdések és viták a *gazdasági-kereskedelmi tényezők jogi környezetével és szabályaival lesznek kapcsolatosak*. A tárgyalások tematikája a közösségi jog szerkezetének logikai rendjét követi várhatóan. Ezen túlmenően arra lehet számítani, hogy a közösségi oldal különösen a *diszkriminációs* kérdésekre lesz érzékeny. A közösségi jogászok általában szinte reflexszerűen diszkrimináció-tilalmazási nézőpontból elemzik az egyes jogi részterületeket. A *diszkrimináció-tilalmi közösségi jogi alapszempont* globálisan és az egyes részterületek illetően is *meghatározó* lesz a csatlakozás jogi kérdéseinek tárgyalásánál. Az is várható, hogy az áruforgalom szabadságának és a letelepedés szabadságának kérdései is nagy figyelmet kapnak majd. Erre tekintettel ezeket a problémákat jelen tanulmányunkban mi is kiemelten kezeljük.

b) Amennyiben Magyarország csatlakozása a Társulási Megállapodásban rögzített átmeneti időszakon belül történik meg, úgy a Magyarország, mint tag számára elérhető átmeneti időszakok nagysága tekintetében minimum a Társulási Megállapodás szerint *hátralévő* időtartam megállapításához való következetes ragaszkodás feltétlenül indokolt. Ez az átmeneti időszakok tárgyalása során a magyar oldal alkupozícióit erősítheti.

c) Fontos figyelembe venni azt a körülményt is, hogy a csatlakozási szerződés megkötésekor kialakult átmeneti időszakokra is vonatkozik a 226. Cikkének az a szabálya, mely szerint egy adott gazdasági ágazatot jelentősen érintő vagy valamely terület gazdasági helyzetét lényegesen rontó nehézségek esetében a tagállam engedélyhez folyamodhat, hogy *védelmi intézkedések* alkalmazásával az egyensúlyt helyreállítsa vagy a gazdasági ágazatot a közös piac gazdaságához igazítsa.

III.

A csatlakozás célpontja

1. A Magyarország Európai Unió csatlakozása *komplex felkészülést* igényel. Adódik ez abból a körülményből is, hogy maga az *Unió* is *komplex intézmény*. A Maastrichti Szerződés¹³ A. Cikke szerint „az Unió az Európai Közösségeken alapul, amelyet kiegészítenek a jelen szerződéssel bevezetett politikák és kapcsolatok.” Az

Unió alapját tehát alapvetően az Európai Közösség, az Európai Szén és Acélközösség, továbbá az Európai Atomközösség képezi.¹⁴

Új intézményként került bevezetésre az „*Unió polgársága*” (C. Cikk); megváltoztak, illetve újjakkal, elsősorban a Gazdasági és Pénzügyi Unió (GPU) fokozatos bevezetésével egészültek ki a Közösség politikái; a Római Szerződés korábbi megkülönböztetése „A Közösség alapjai” és a „Közösség politikái” között eltűnt, utóbbi egységesen az alapító szerződés második részének címévé vált (D. Cikk); az intézményekkel foglalkozó részben ötödik közösségi *alapintézménnyé* vált a *Számvevőszék*, új segédszerv jött létre (a Régiók Bizottsága), illetve közösségivé vált az *Európai Beruházási Bank* és megváltozott a közösségi *döntéshozatali rend* (E. Cikk); az V. Cím foglalkozik a *közös külpolitikát* és a *közös biztonságpolitikát* érintő rendelkezésekkel (J. Cikk), a VI. Cím pedig az *igazságszolgáltatásra és a belügyekre* vonatkozó rendelkezéseket (K. Cikk) tartalmazza.¹⁵

2. A *Közösségek és az Unió közötti viszony* pontos meghatározása szakértők számára sem egyértelmű. Ezzel összefüggésben érdemes tisztázást, hogy Magyarország hová kíván csatlakozni. Amíg a Társulási Megállapodás az Európai Közösségek és azok tagállamai valamint Magyarország között jött létre, addig Magyarország csatlakozása az EU Szerződés hatálybalépését követően immár az *Unióhoz* lehetséges. Az EU Szerződés A. és O. Cikkeiből, továbbá az EK Szerződés 237. Cikkének hatályon kívül helyezéséből az következik, hogy az Unió tagság elnyerése automatikusan jelenti a három közösségbe való felvételt is.

Az integráció szempontjából legmeghatározóbb *Európai Közösség* - melynek elnevezését az EU Szerződés A. Cikke módosította Európai Gazdasági Közösségről Európai Közösségre - maga is rendkívül *strukturált*. A Közösség célja Maastricht után a *közös piac* és a Gazdasági és Pénzügyi Unió (GPU) megteremtésével, továbbá az EK-Szerződés 3. és 3a. szakaszában felsorolt politikák és intézkedések megvalósításával a közösségen belüli gazdasági élet harmonikus és kiegyensúlyozott fejlődésének, az állandó, nem inflációs és környezetbarát növekedésnek, a nemzetgazdasági teljesítmények fokozatos egymáshoz közelítésének, magas szintű foglalkoztatottnak és szociális színvonalnak, a megélhetés és az életszínvonal emelésének, illetve a tagállamok között gazdasági, társadalmi összefogásnak és szolidaritásnak a támogatása.¹⁶

13 Részletes értékelését lásd *Dienes-Oehm Egon*, A maastrichti Európai Unió szerződés, In: Európai jogi Tanulmányok (szerk.: Mádl Ferenc), Budapest 1993, 87-122.

14 A jogirodalom nem egységes a fenti nemzetközi szervezetek jogalanyiságát illetően. Az uralkodó vélemény szerint továbbra is a korábbi három jogi személyiséggel rendelkező Közösség létezik, míg az Unió nem rendelkezik önálló jogalanyisággal. A kisebbségi vélemények szerint kizárólag az EU létezik, melybe a Közösségek betagozódtak, illetve négy jogi személy szervezet létezik. Helyesnek az az álláspont tűnik, mely az Uniót egységes szervezetnek fogja fel. Vö. *von Bogdandy/Nettesheim*, in *Grabitz/Hilf*, Kommentar zur Europäischen Union, Art. 1. Rdnr. 2. Lásd még részletesen *Kecskés*, 57. kk.

15 *Dienes-Oehm*, 87. kk.

16 Az EKSz-nek a Maastrichti Szerződéssel módosított szövege magyar fordításban nem jelent meg. A fordítás az alábbi szövegkiadás alapján készült. *Europarecht. Textausgabe mit einer Einführung von Hans-Joachim Glaesner*. Nomos Verlagsgesellschaft. Baden Baden 1994. Vö. még *Kende Tibor* (szerk.), 369. és. k.

IV.

A közös piac - a belső piac

1. A közös piac a Közösség (Unió) „szíve”. Csatlakozásunkat is leginkább hazánkban a közös piac intézményrendszerébe történő integrációs képessége határozza meg. Ennyiben – de csak ennyiben – helyeselhető a Cannes-ban elfogadott Fehér Könyv filozófiája, mely a csatlakozási érettséget *alapvetően a közös piacba (egységes belső piacba)* történő integrációhoz köti. Ezt a körülményt sem lebecsülni, sem túldimenzionálni nem szabad: önmagában jogharmonizációs elmaradás nem teszi lehetetlenné a szerves közös piaci beilleszkedést, de integrációnk sikere egyértelműen függ egy olyan jogi infrastruktúra kialakításától, mely az európai vérkeringésbe történő beilleszkedést követően ezt a véráramot gyorsan és biztosan képes a legapróbb hajszálerekig közvetíteni. A közös piac (más kifejezéssel az *egységes belső piac*) közösségi jog alapján történő meghatározásának ezért döntő jelentősége van a csatlakozási törekvések célja tekintetében.

A közös piac olyan gazdasági térség,

melyben az áruk, a szolgáltatások, a tőke és a munkaerő egységes versenyszabályok keretében szabadon áramolhatnak, s

- mely a nemzetközi forgalomban a nemzetközi jog alanyaként jelenik meg.¹⁷

Az Európai Bíróság meghatározása szerint „a Közös Piac fogalma a közösségen belüli kereskedelmi forgalom összes korlátjának felszámolásán alapul, azon cél érdekében, hogy a nemzeti piacok olyan egységes piaccá olvadjanak össze, melynek feltételei egy valódi belső piac feltételeivel a lehető leginkább azonosak.”¹⁸

2. A közös piac magva egy vámunió (EKSz 12-29. Cikk), mely a közösségen belüli teljes áruforgalomra, tehát kívülről országokból származó árukra is kiterjed, és magában foglalja a tagállamok közötti behozatali és kiviteli vámok, valamint a vámokkal azonos hatású terhek kirovásának tilalmát, továbbá egységes vámtarifa bevezetését a harmadik országokkal szemben [9. Cikk (1) bek.]. A vámhatárok leépítését kiegészíti a *menyiségi korlátozások* és ezzel azonos hatású intézkedések tilalma (30-36. Cikk), a kereskedelmi jellegű *állami monopóliumok tilalma* (37. Cikk), a *diszkriminatív belföldi járulékok tilalma* (95. és kk. Cikk). A közös vámtarifa ren-

delkezéseit harmadik országok viszonylatában kiegészíti a közös kereskedelempolitikára vonatkozó előírások (110-116. Cikk).

a) Az áruk egységes piacának létrehozatala a Közösség első jelentős teljesítménye volt.¹⁹ A vámok és mennyiségi korlátozások fokozatos leépítésével és a Közös Vámtarifa hatálybalépésével a 66/532/EGK határozatnak megfelelően 1968. július 1-jén a közös piac a 8. Cikkben eredetileg előirányzott időn belül megvalósult.²⁰ Ez azonban *nem* jelentette a szabad áruforgalom követelményének teljes megvalósulását. A vámhatárok ellenőrzési pontként éltek tovább, ahol az eltérő fogyasztási adókat, az eltérő forgalmi adókat kiegyenlítő forgalomkiegyenlítő-adókat szedték be, az áruk forgalmát pedig külkereskedelmi, statisztikai és egyéb vizsgálatokkal korlátozták.²¹

b) A megmaradó korlátok felszámolására az EGK jogharmonizációs programjának²² égisze alatt kerülhetett sor. Az EGK Szerződés 3. Cikkének h) pontja a Közösség feladatául szabta a tagállamok jogszabályainak olyan mértékű közelítését, amely az a közös piac megfelelő működéséhez szükséges. Az EK jogharmonizációs tevékenysége tehát a „klasszikus” jogharmonizációval szemben nem önmagáért való, hanem a Szerződés céljait szolgáló *funkcionális kötöttséggel* rendelkezik: az alapszabadságok jobb megvalósulását, a piac funkcionális zavarainak megszüntetését és a verseny torzulásainak kiküszöbölését kell eredményeznie.²³ A Közösség jogharmonizációs tevékenységét az Európai Bíróság (Európai Bíróság) esetjogában a Közösség céljaira orientált, dinamikus-evolutív jogértelmezésével, valamint a közösségi jog közvetlen hatályára és elsőbbségére vonatkozó elvek következetes kimunkálásával egyedülálló módon támogatta.²⁴

3. A belső piac létrehozatalára vonatkozó 8a cikket az Egységes Európai Okmány (EEO) iktatta 1986-ban a Szerződés szövegébe. A belső piac megvalósítása, mint új célkitűzés úgy került a Szerződés szövegébe, hogy a közös piac kiépítésére vonatkozó közösségi cél párhuzamosan fennmaradt. A „belső piac” kifejezés eddig az időpontig kizárólag a Szerződés 43. Cikkének (2) bekezdésében fordult elő, itt azonban kizárólag az agrárpiacon közös szervezetét jelentette. Az EU Szerződés a 8a Cikk számozását 7a Cikkre változtatta.²⁵

a) Az egységes belső piac fogalmának meghatározása során az EU Szerződés szövegéből kell kiindulnunk. A

17 Dausen, Manfred A.: Dogmatik des Freien Warenverkehrs in der Europäischen Gemeinschaft, RIW 1984/3, 198. további hivatkozásokkal.

18 EuB 15/81. sz. ügy, Gaston Schul, Slg. 1982, 1409. és kk. I.; (saját fordítás).

19 Beutler/Bieber/Piepkorn/Streil, Die Europäische Gemeinschaft, Baden Baden 1987, 286.

20 A 8. Cikk (1) bekezdése eredetileg a közös piac 12 éves átmeneti időszak alatt történő megvalósítását tűzte ki célul, melynek meghosszabbítására és megrövidítésére a (2)-(7) bekezdés szabályai lehetőséget adtak. 1968-ban a vámunió a hat östagsországra nézve valósult meg, a belépő államoknak további átmeneti időszakon belül kellett a vámunióba integrálódniuk. Vö. Ehle, Die Zollunion der EG, NJW 1969, 1509. és kk. I.

21 Beutler/Bieber/Piepkorn/Streil, 286.

22 Az EK jogharmonizációs programjáról átfogóan lásd Kecskés, 211. és kk. I.

23 Everling, Ulrich, Zur Funktion der Rechtsangleichung, FS Pescatore 1987, 227. és kk. I.

24 Dausen, 198.

25 Ebből a módosításból több bonyodalom is származik, ugyanis a normaszövegben szereplő hivatkozásoknál az eredeti cikkszámok érintetlenül maradtak. Látványos jogalkotási hiba a 7b Cikk szövege, melyben a 7a Cikkre utalás helyett véstesen 8a Cikk szerepel.

7a Cikk (2) bekezdése szerint „a belső piac egy olyan belső határok nélküli térség, ahol az áruk, személyek, a szolgáltatások és a tőke szabad mozgása biztosított.” Az (1) bekezdés pedig úgy rendelkezik, hogy a belső piacot 1992. december 31-ig a 8., 8b., 8c., és a 28., valamint az 57. Cikk (2) bekezdése, az 59. Cikk, a 70. Cikk (1) bekezdése, továbbá a 84., 99., 100a. és 100b. cikkek értelmében, „a jelen Szerződés egyéb rendelkezéseit érintetlenül hagyva” kell megvalósítani.

b) A kormányzati képviselők konferenciája által a 8a Cikk értelmezéséhez kiadott nyilatkozat²⁶ szerint a belső piac megvalósításához szükséges intézkedésekre nézve a Fehér Könyv programja szerinti intézkedések irányadók. Ez utóbbi program messze túlmegy a négy alapszabadságon, hiszen kiterjed például a versenypolitikára vagy az adóhatárok felszámolására. Eszerint tehát a belső piac megvalósításának programja nem jelent új célkitűzést: a 8a Cikkben a közös és az egységes piac kifejezések szinonim alkalmazása történik.²⁷ Ezt az álláspontot támasztja alá az a tény is, hogy maga a Fehér Könyv is szinonim fogalmakként használja a vizsgált kifejezéseket.

c) A 8a Cikkből azonban leginkább az következik, hogy a belső piac programja valójában a közös piac programjának felgyorsítását jelenti. Eszerint közös piac és belső piac sem nem tágabb-szűkebb, sem nem szinonim fogalmak, hanem ugyanakkor a jelenségnek jelölik más-más *halmozállapotát*. A közös piac és az egységes belső piac is ugyanazt a földrajzi értelemben vett piacot jelenti, melyek között csak az „egységesség-egyetlenség” intenzitásában van különbség. A tagállamok közötti kereskedelmet korlátozó belső határok leépítésével a belső piacon nagyobb fokú lett a piacsabadság, mely egyben a kölcsönös elismerés elve által (100b Cikk) új értelmet is nyert. A belső határok nélküli térség kialakítása ezen túlmenően a piacok nyitottságának biztosítását és a közös kereskedelempolitika tökéletesítését is igényelte egyben.²⁸

V.

Jogegységesítés, jogközelítés, jogharmonizáció

1. A jog „egységesítése” és „harmonizációja” olyan kifejezések, amelyeket gyakran használ a jogösszehasonlító szakirodalom, de tartalmukról mégis meglehetősen eltér a szerzők véleménye.

A „jogegységesítést” általában szélesebb értelemben fogják fel, mint a „jogharmonizációt”. A jogegységesítés és a jogharmonizáció között aszerint is különböztet a szakirodalom, hogy az előbbi „több ország között egyforma jog létrehozására irányul”, az utóbbi pedig „ha-

sonló elemek vagy megoldások alkalmazására, amelyre az államok különböző technikák felhasználásával juthatnak el”.²⁹

A jogharmonizációval kapcsolatos terminológiai kérdések az EKG Szerződés körében is felvetődnek. A harmonizáció („harmonization”), a közelítés („approximation”) és a koordinálás („coordination”) kifejezéseket egyaránt tartalmazza az EKG Szerződés szövege. A 3. Cikk h. pontja, a 100. Cikk, a 100a Cikk az „approximation” szót alkalmazza. Ezek egyébként az EKG Szerződés jogharmonizációval kapcsolatos legfontosabb, legalapvetőbb rendelkezései. Ugyanakkor az EKG Szerződés 100/b Cikkében a „harmonization” kifejezést olvashatjuk, és ez szerepel a forgalmi adókkal összefüggésben a 99. Cikkben, az exporttámogatási rendszerekkel összefüggésben a 112. Cikkben, és a szociális rendszerek vonatkozásában a 117. Cikkben.

A „coordination” terminológia fordul elő viszont az EKG Szerződés 54., 56. és 57. Cikkeiben, ahol az alkalmazottak szabad elhelyezkedési jogának biztosítása a téma, illetve a tagállamok devízaszabályaival és a határokon át történő tőke mozgásokkal kapcsolatban a 70. Cikkben és a tagállamok külkereskedelmi kapcsolataira és közös kereskedelempolitika kialakítására nézve a 111. Cikkben.

2. Megállapíthatjuk, hogy a köznyelvben is rendkívül elterjedt jogharmonizáció-kifejezés minden olyan jogalkotási, jogalkalmazási tevékenységet átfog, melynek eredményképpen valamilyen közös jog jön létre. Ennek a közös jognak a természete, kialakulásának módja alapján az egyes jogharmonizációs technikák között jól lehet differenciálni. Az alábbi csoportokat különböztethetjük meg.

a) A tagállamok jogszabályainak közelítése, jogrendszereik kiegyenlítése, amennyiben ez a közös piac rendes működéséhez szükséges. A 3. Cikk h) pontjában a Közösség feladatául tűzött funkcionális jogharmonizációs kötelezettség az alapja a másodlagos közösségi jog megalkotásának.

b) Nemzeti jogok közötti egységes jog (uniform law) létrehozatala. Példa erre az Európai Gazdasági Érdekegyesülésről (EGÉ) szóló rendelet³⁰ (1985. július 25.), mely az EGÉ-t sajátos szupranacionális közösségi társaságtípusként vezette be. Itt tehát a közös joganyag nem a már meglévő nemzeti jog alakítása, hanem merőben új jogintézmény felállítása révén jött létre. Félreértés ezért minden olyan törekvés, amely pl. a magyar társasági jogot az EGÉ jogához közelíteni kívánja. A csatlakozással az EGÉ-rendelet közvetlenül hatályosul majd a magyar jogban is, „bevezetéséhez” semmilyen belső jogalkotási aktusra nem lesz szükség.

26 EEO Záróokmány, Nyilatkozat a 8a Cikkhez. A nyilatkozat a Szerződés-szöveg értelmezésére nézve kötelező.

27 Grabitz, in Grabitz/Hilf, Art. 8a. Rdnr. 3.

28 Uo., Rdnr. 5.

29 Lásd: Rieg, A.: L'harmonisation européenne du droit de la famille: mythe ou réalité? Conflits et harmonisation - Kollision und Vereinheitlichung - Conflits et Harmonisation. Mélanges en L'Honneur D'Alfred E. Von Overbeck. Fribourg 1990. 473.

30 Lásd pl. ABIEG Nr. L 199 v. 31. 7. 1985, I. 1.

c) A fent leírt jogharmonizációs eljárások (technikák) szorosan a *teljes jogú* tagok esetében érvényesülnek, azaz az *elsődleges közösségi jogból* eredeztethetők.

Ezzel szemben *sajátos jogharmonizációs tevékenységet* folytatnak a *társult országok*. Magyarország esetében a jogharmonizációs kötelezettségek jogalapját a Társulási Megállapodás 67. Cikke jelenti, mely szerint a Szerződő Felek elismerik, hogy Magyarországnak a Közösségbe történő gazdasági integrációja egyik alapvető előfeltétele az, hogy az ország jelenlegi és jövőbeni jogszabályait közelítsék a Közösség jogszabályaihoz. Amíg itt a jogrendszer harmonizációja tehát a tagság elnyerésének feltételeként került meghatározásra, úgy az EKSz 3. Cikk h) pontja alapján folyó közösségi jogharmonizáció alapját éppen a tagság, pontosabban az azt eredményező nemzetközi kötelezettségvállalás alapozza meg. Ez a dogmatikai különbség kimutatható a jogkövetkezmények tekintetében. Amíg a közösségi jognak a jogharmonizációs kötelezettségek elmulasztásának esetére nézve szigorú felelősségi és szankciórendszere van, addig a Társulási Megállapodáson nyugvó jogharmonizáció elmulasztását egyedül a tagság megtagadása jelentheti.

d) Végül rá kell mutatni, hogy a széleskörűen értelmezett *jogharmonizáció*-kifejezés átfogja a közösségi jog közvetlen hatályával és elsődlegességének együtt járó *derogációs hatásokat* is. Nem szabad azonban szem elől téveszteni azt az alapvető különbséget, hogy a másodlagos közösségi jog megalkotásával megvalósuló jogharmonizáció minden részletében szándékolt, mesterséges jogalkotó munka eredménye. Ezzel szemben az elsődleges jog közvetlenül hatályosuló rendelkezéseinek a nemzeti jogokra gyakorolt derogációs hatása természetes, szerves jogharmonizációként jellemezhető, melyet az Európai Bíróság esetjogában a Közösség céljaira orientált, dinamikus-evolutív jogértelmezésével, valamint a közösségi jog közvetlen hatályára és elsőbbségére vonatkozó elvek következetes kimunkálásával egyedülálló módon támogatott.

VI.

Csatlakozás és jogharmonizáció

1. Magyarország szempontjából az integrációs törekvések sikere egy korábban önálló gazdasági egységet képező nemzetállamok által létrehozott egységes (belső) piacba való beilleszkedést jelenti majd. Az EK egységes piacába történő integráció követelményrendszere jogi nyelven fogalmazható meg. Ennek oka az, hogy az EK egyértelműen *jogközösséggé* vált, ahol az integráció nyelve a jogalkotás és jogalkalmazás. Walter Hallstein

már 1962-ben a padovai egyetemen díszdoktorrá avatása alkalmából mondott beszédében „jogközösségnek” nevezte az Európai Gazdasági Közösséget.³¹ Az EK fejlődésében kétségtelenül felerősödtek azok a jelenségek, amelyek olyan irányba mutatnak, hogy a Közösséget egyre inkább és egyre hangsúlyosabban, mint *jogi intézményrendszert* is figyelembe kell venni. Ez persze nem azt jelenti, hogy az eszköz átcsap a célon, és a jog a gazdaság fölé kerekedik, hanem korunknak és korunk gazdaságának egy olyan jellemzőjéről van szó, hogy a jognak a gazdaság, a nemzetközi gazdálkodás szempontjából mindinkább *ontológiai jelentősége* is van. Jóllehet a jogbólselet a jogot a gazdaság szempontjából elsősorban „külsőként” fogja fel, és annak elsősorban alaki, formai jegyeit hangsúlyozza, újabban viszont a jog egyre inkább „*belsővé*” azaz *lényegivé* is válik a gazdaság szempontjából is. Ez a jelenség a nemzetközi gazdálkodás szférájában különösen jellegzetes. Az integrációs gondolat megvalósításának, úgy tűnik szükségszerű velejárója a jogi elemek fontosságának erősítése, fokozása.³²

2. Ennek megfelelően a *közép-európai államok* integrációs törekvései és teljesítményei is elsősorban a jog nyelvén mérhetők. Nem véletlen, hogy az 1992. évi liszszaboni csúcs egyik fő megállapítása az volt, mely a *közösségi jog* (*aquis communautaire*) jelentőségét hangsúlyozta, rámutatva, hogy annak *átvétele elengedhetetlen feltétele a tagság elnyerésének*.

A Társulási Megállapodás III. fejezetében a „Jogszabályok közelítése” cím alatt a 67. Cikk szerint a Szerződő Felek elismerik: Magyarországnak a Közösségbe történő gazdasági integrációja egyik alapvető előfeltétele az, hogy az ország jelenlegi és jövőbeni jogszabályait közelítsék a Közösség jogszabályaihoz. Magyarország biztosítja, hogy, amennyire lehetséges, jövőbeni jogszabályai a Közösség jogszabályaival összeegyeztethetők lesznek. A 68. Cikk szerint a jogszabályok közelítése különösen a következő területekre terjed ki: vámjog, társasági jog, bankjog, vállalati számvitel és adózás, szellemi tulajdonjog, a dolgozóknak a munkahelyen történő védelme, pénzügyi szolgáltatások, versenyszabályok, emberek, állatok és növények életének és egészségének védelme, élelmiszer-jogszabályok, a fogyasztói érdekvédelem, ideértve a termékfelelősséget, közvetett adózás, műszaki szabályok és szabványok, fuvarozás és környezetvédelem.

3. „Az Európai Közösség jogával való harmonizációs eljárásról” szóló 2006/1990.(HT 4.) MT határozat az igazságügy-minisztert jelölte ki elsődlegesen felelősnek azért, hogy a *jogalkotó szervek* az új jogszabályok szük-

31 Die EWG - Eine Rechtsgemeinschaft, Ehrenpromotion, Universität Padua: 12. März 1962, in: Hallstein, W.: Europäische Reden (1979) 341-348. old., Ipsen, H.-P.: Rede zur Ehrenpromotion von Walter Hallstein durch die Rechtswissenschaftliche Fakultät der Universität Hamburg. Europarecht 1967. 196., Ehlermann, C. D.: Die Europäische Gemeinschaft und das Recht. Festschrift für Karl Carstens zum 70. Geburtstag. Köln 1984. I. kötet 84-93. old., Schwarze, J.: Entwicklungsstufen des Europäischen Gemeinschaftsrechts. in: Festschrift für Karl Carstens zum 70. Geburtstag. Köln 1984. I. kötet 259-272.

32 Kecskés, 113. k., Martonyi, 167.

ségességének megítélésénél, illetve azok megalkotásánál *figyelembe vegyék* a közösségi jog vonatkozó szabályait. Az Igazságügyi Minisztérium a jogharmonizációval kapcsolatos feladatait egyrészt a jogalkotási törvényben biztosított hatásköreire támaszkodva, a jogszabály-előkészítés szokásos rendjében, másrészt pedig az európai integrációval kapcsolatos kormányzati feladatok összehangolására létrehozott tárcaközi bizottság jogi albizottságának keretei között kezdte meg.

a) Lényegében az említett kormányhatározat tartalmával összhangban törvényi szinten is megjelennek már a jogharmonizáció követelményeinek technikáival, eljárásaival kapcsolatos magyar szabályok. A Magyar Köztársaság és az Európai Közösségek és azok tagállamai közötti társulás létesítéséről szóló, Brüsszelben, 1991. december 16-án aláírt Európai Megállapodás kihirdetéséről szóló 1994. évi I. törvény is foglalkozik a jogharmonizáció kérdésével. Kimondja, hogy a Magyar Köztársaság *nemzetközi szerződéseinek* előkészítése és megkötése, valamint *jogszabályainak* előkészítése és megalkotása során *biztosítani kell azoknak az Európai Megállapodással való összhangját*. A jogszabályok előkészítése és megalkotása során érvényesíteni kell az Európai Megállapodás 67. §-ában meghatározott követelményeket. Ez a törvény a jogalkotásról szóló 1987. évi XI. törvény 40. §-át a következő bekezdéssel egészítette ki: „Ha a törvényjavaslat a Magyar Köztársaság és az Európai Közösségek és azok tagállamai közötti társulás létesítéséről szóló, Brüsszelben, 1991. december 16-án aláírt Európai Megállapodás tárgykörét érinti, az indokolásban tájékoztatást kell adni arról is, hogy a javasolt szabályozás milyen mértékben tesz eleget az Európai Közösségek jogszabályaihoz való közelítés követelményének, illetőleg az összeegyeztethető-e az Európai Közösségek jogszabályaival.” Az igazságügy-miniszter feladat- és hatásköréről szóló 41/1990. (XI.15.) Kormányrendelet 11. §-a is kiegészült egy további bekezdéssel: „az igazságügy-miniszter a jogszabálytervezetet véleményezi abból a szempontból is, hogy az megfelel-e az Európai Közösség jogával való összeegyeztethetőség követelményének. Véleményét ismerteti a Kormány, és – ha törvényjavaslat esetén az szükségessé válik – a javaslat tárgya szerint érintett parlamenti bizottság ülésén.”

b) A magyar jogharmonizációs kötelezettségek teljesítéséhez hozott létre az igazságügy-miniszter vezetésével egy adminisztratív mechanizmust a Kormány 2004/1995. (I.20.) *Korm. határozata*. Ebben, miután a Kormány megtárgyalta a „Magyarországnak az Európai Unióhoz való csatlakozását előkészítő jogharmonizációs feladattervről” szóló előterjesztést, felhívta a minisztereket, hogy a Társulási Megállapodás hatálybalépésétől számított első öt éves időszakra vonatkozó jogharmonizációs feladatterv határidő előirányzatait a féléves jogalkotási terveik kidolgozásánál érvényesítsék. Felhívta a minisztereket, hogy 1995. I. félévére vonatkozó előterjesztéseiket a kormányhatározathoz mellékelte részletes jogharmonizációs feladattervben rögzítették figyelembevételével készítsék el. Felhívta a minisztereket arra is, hogy az 1995.

II. félévre vonatkozó jogalkotási programjuk jogharmonizációs összefüggéseiről 1995. április 30-áig az igazságügy-minisztert és a Miniszterelnöki Hivatal közigazgatási államtitkárát tájékoztassák. Felhívta az igazságügy-minisztert, hogy az első öt éves időszakban minden év október 31. napjáig részletes jogharmonizációs feladattervet terjesszen elő a következő tárgyre vonatkozóan. Az ipari és kereskedelmi minisztert arra hívta fel a Kormány, hogy az érintett miniszterek egyetértésével 1995. március 15-éig programot és átfogó feladattervet terjesszen elő az 1993. január 1-je óta hatályban lévő egységes belső piaci közösségi jogszabályok átvételére, figyelembe véve a magyar gazdaság helyzetét és fejlődési lehetőségeit, valamint azt a magyar szándékot, hogy Magyarország EU csatlakozási tárgyalásai 1997-ben megkezdődjenek. Ennek az előterjesztésnek a figyelembevételével és hasznosításával kellett az igazságügy miniszternek a Társulási Megállapodásban írt első öt éves időszakra vonatkozó átfogó jogharmonizációs feladattervet 1995. május 15-ig a Kormány elé terjesztenie. Végül felhívta a Kormány az igazságügy-minisztert arra, hogy a Társulási Megállapodásban írt második öt éves időszakra vonatkozó átfogó jogharmonizációs feladattervet 1998. december 31-éig terjessze a Kormány elé. Ezen határozati pontok teljesítésének összehangolásáért az igazságügy-miniszter felelős, aki minden év június 30-áig köteles a jogharmonizáció időarányos teljesítéséről a Kormányt tájékoztatni.

c) Ennek a részletesen ismertetett kormányhatározatnak az a jelentősége, hogy a jövőre nézve összekötötte a magyar jogalkotási programokat a Magyarországot az EK-val szemben kötelező jogharmonizáció programjával. Emellett ez a kormányhatározat dicséretes rugalmassággal figyelembe vette már azt is, hogy az EK-nak a velünk szembeni jogharmonizációs elvárásai némileg már megváltoztak a Társulási Megállapodás 1990-91 évi tárgyalásaihoz viszonyítottan. Az akkori tárgyalások során ugyanis az EK egységes belső piaci normanyaga még nem volt hatályban, így azt akkor még velünk szemben sem érvényesítették a Társulási Megállapodás keretei között. Az egységes belső piaci normaanyagának a Közösségen belüli hatálybalépését követően, 1993-tól viszont az EK vezetőinek és hivatalnokainak megnyilatkozásából egyértelműen az körvonalazódik, hogy a Társulási Megállapodásban rögzített jogharmonizációs prioritásoktól függetlenül azt szeretnék, ha a Közösség egységes belső piaci joganyaga minél hamarabb „átvételre” kerülne a Társulási Megállapodással rendelkező országok jogrendszereibe. Ezen szándék megvalósításának egyedül az lehet az akadálya, hogy a belső piacot létrehozó szabályanyag alapszabályai az elsődleges közösségi jogban helyezkednek el.

Az EK *másodlagos* jogalkotása által létrehozott, a közös piac működését gátló akadályok felszámolására hivatott joganyag átvétele, jogalkotási szintjének megfelelő hazai joganyag kimunkálása pusztán társult tagként is elképzelhető. A vámuniós, vagy a mennyiségi korlátozókat tiltó *elsődleges* közösségi jogi szabályok „átvétele”

azonban kizárólag teljes jogú tagként lehetséges. Ez utóbbi esetben nem is szűkebb értelemben vett jogharmonizációról, hanem *sajátos nemzetközi szerződéssel vállalt kötelezettségek teljesítéséről* van szó.

4. Magyarország ötéves jogharmonizációs programjáról a 2174/1995. (VI. 15.) Korm. határozat rendelkezett. Ebből a mellékleteivel együtt a „Határozatok Tára” 1995. évi 28. számában 68 oldal terjedelemben megjelent anyagból a következők emelhetők ki.

a) A határozat mellékleteiben foglalt jogharmonizációs programok feladat-előirányzatait a kormány fél éves jogalkotási tervének és az Országgyűlés ülészakaira vonatkozó jogalkotási programjavaslatának kidolgozásakor figyelembe kell venni (3. pont). A határozat mellékleteiben foglalt jogharmonizációs programok időarányos teljesítéséről szóló, a 2004/1995. (I. 20.) Korm. határozat 8. pontjában előírt beszámolóhoz kapcsolódóan - szükség szerint, figyelemmel a közösségi jog változásaira is minden év június 30-ig javaslatot kell tenni a jogharmonizációs programok egyes feladat-előirányzatainak módosítására, illetve kiegészítésére. Felelős: igazságügy-miniszter ipari és kereskedelmi miniszter az érdekképviselői szervezetek bevonásával (5. pont). A 2004/1995. (I. 20.) Korm. határozat 4. pontjában előírt, részletes éves jogharmonizációs feladatterveknek be kell mutatniuk a jogközelítést célzó szabályozás indokait, várható társadalmi, gazdasági és egyéb hatásait, valamint az alkalmazás feltételeit (7. pont). Fel kell mérni - figyelemmel az Európai Bizottság által a társult viszonyban álló közép- és kelet-európai országok részére készített Fehér Könyvre is - az átfogó jogharmonizációs program és az egységes belső piaci jogszabályok átvételére vonatkozó program összgazdasági és ágazati hatásait, a programok végrehajtásának feltételeit. A felmérés eredményeit a jogharmonizációs tevékenységben hasznosítani kell. Felelős: pénzügyminiszter, ipari és kereskedelmi miniszter, igazságügy-miniszter az érintett miniszterek bevonásával. Határidő: 1995. október 31. (8. pont).

b) Ugyancsak fontos fejlemény az EK-magyar jogharmonizáció ügyében az, hogy az igazságügy miniszter 13/1995. (VI.29.) IM rendelete a következő (3) bekezdéssel egészítette ki a *jogszabályszerkesztésről* szóló 12/1987. (XII.29.) IM rendeletnek a jogszabályok „záró rendelkezéseiről” szóló 7.§-át: „(3) Ha a jogszabály a Magyar Köztársaság és az Európai Közösségek és azok tagállamai között társulás létesítéséről szóló, Brüsszelben, 1991. december 16-án aláírt Európai Megállapodás tárgykörében az Európai Közösségek jogszabályaihoz való közelítést célozza, záró rendelkezéseiben erre a körülményre a jogalkalmazók tájékoztatása és a megfelelő jogértelmezés érdekében utalni kell az Európai Megállapodás kihirdetéséről szóló 1994. évi I. törvényre történő hivatkozással és az irányadó közösségi jogszabály feltüntetésével. A közösségi jogszabályok felsorolását - szükség esetén - a jogszabály melléklete is tartalmazhatja.” Ugyanez a rendelet kiegészítette a korábbi IM rendelet egy III. fejezettel, az EK jogalkotásainak magyar

jogszabályokban való jelölésével kapcsolatban:

„III. fejezet Az Európai Közösségek jogszabályainak megjelölése

17/A.§ A jogalkotásról szóló 1987. évi XI. törvény 40.§-a (3) bekezdésének és e rendelet 7. §-a (3) bekezdésének alkalmazásakor az Európai Közösségek jogszabályainak megjelölése magában foglalja a közösségi jogszabály kiadójának megnevezését, a közösségi jogszabály számozásával azonos számozást, az Európai Gazdasági Közösség, illetve Európai Közösség, az Európai Atomenergia Közösség vagy az Európai Szén- és Acélközösség magyar nyelvű rövidítését, továbbá a jogszabály formájának magyar nyelvű megnevezését és a jogszabály címének magyar fordítását.”

c) Az 1093/1994. (X.7.) Korm. határozat az európai integrációval összefüggő kormányzati feladatok felelősségi és koordinálási rendjével foglalkozva azt állapította meg, hogy Magyarország és az Európai Unió országok közötti együttműködés fejlesztése, az Európai Megállapodás végrehajtása, és Magyarországnak a csatlakozási tárgyalásokra való felkészülése érdekében erősíteni kell a Kormány egységes fellépését, területi felelősségét. E célból a Kormány rendszeresen - évente legalább egy alkalommal - áttekinti az integrációs folyamat helyzetét, és kijelöli a soron lévő fő feladatokat. Az Európai Unióval folytatott legfontosabb tárgyalásokra, így a Társulási Tanács és a Társulási Bizottság üléseire szóló tárgyalási irányelveket a Kormány hagyja jóvá (1. pont). A miniszterek és az országos hatáskörű szervek vezetői saját feladat- és hatáskörükben felelősek az európai integrációból eredő feladataik végrehajtásáért és integrációs szakmai kapcsolataik szervezéséért, irányításáért. Ennek megfelelően biztosítják a szükséges szervezeti és személyi feltételeket, célszerűen a tárcák sajátosságaira épülő európai integrációval foglalkozó szervezeti egységek létrehozásával és működtetésével elősegítik az integrációs folyamatot (2. pont). Az Európai Megállapodás végrehajtásával, az Európai Unióhoz történő csatlakozásunkra való felkészüléssel összefüggő kormányzati feladatoknak, a kormányzati döntések előkészítésének koordinálására, a kormányzati szándék folyamatossá érvényesítésére, a tárcák integrációs tevékenységének összehangolására Európai Integrációs Tárcaközi Bizottságot kell létrehozni (3. a) pont). A Bizottság elnöke a külügyminiszter. Tagjai az Ipari és Kereskedelmi Minisztérium Európai Ügyek Hivatalának elnöke, továbbá a belügyminiszter, a pénzügyminiszter, a földművelésügyi miniszter, a honvédelmi miniszter, az igazságügy-miniszter, a környezetvédelmi és területfejlesztési miniszter, a közlekedési, hírközlési és vízügyi miniszter, a munkaügyi miniszter, a művelődési és közoktatási miniszter, a népjóléti miniszter által kijelölt államtitkár, vagy helyettes államtitkár, továbbá a polgári nemzetbiztonsági szolgálatokat felügyelő tárca nélküli miniszter kabinetfőnöke. Állandó meghívott a Miniszterelnöki Hivatal közigazgatási államtitkára, a Gazdasági Versenyhivatal elnöke, az Ország-

gos Műszaki Fejlesztési Bizottság elnöke, a Központi Statisztikai Hivatal elnöke, a Magyar Szabványügyi Hivatal elnöke, a Vám- és Pénzügyőrség országos parancsnoka, vagy az általuk kijelölt vezető beosztású tisztviselő. (3. b) pont)

5. A többi társulási megállapodással rendelkező országhoz hasonlóan Magyarország jogharmonizációs kötelezettségeinek teljesítéséhez is *segítséget nyújt* az Európai Tanács 1995-ben elfogadott *módszertani sillabusza*, amit az 1985. évi valóban nagy jelentőségű, reformot hozó Fehér Könyvhöz viszonyítottan, némileg zavaró módon szintén Fehér Könyvnek neveztek el. Az Európai Unió állam-, illetve kormányfőiből álló Európai Tanács 1994. decemberi esseni ülésén fogadta el a közép- és kelet-európai társult országok csatlakozására való felkészülés stratégiáját (az ún. *pre-accession strategy*-t). Az Európai Tanács a társult országoknak az egységes belső piacba való integrációra történő felkészülését e stratégia kulcsfontosságú részeként jelölte meg és felkérte a Bizottságot, hogy készítsen e tárgyban Fehér Könyvet a közép- és kelet-európai társult országok számára. Az Európai Bizottság teljesítette is a feladatot: az Európai Tanács 1995. júniusi cannes-i ülésén elfogadták a közép- és kelet-európai társult országok számára az egységes belső piaci közösségi jogszabályok átvételéhez iránymutatást adó Fehér Könyvet, melynek eredetije angolul egy 40 + 438 oldalas kiadványban jelent meg.³³

a) A *Fehér Könyv* elsősorban a közösségi jog tartalmának közérthető formában való ismertetésével, az egységes belső piac dimenzióinak bemutatásával, valamint a társulási megállapodással rendelkező országok jogharmonizációs feladatainak ésszerűnek látszó ütemezésével ad segítséget. A „Fehér Könyv a Közép- és Kelet-Európai Társult Országok Felkészüléséről az Unió Belső Piacához való Csatlakozásra” megalkotásának egyik nyilvánvaló célja volt, hogy pótolja a jogközelítéssel kapcsolatos hiányzó iránymutatásokat. E dokumentum *átfogja* a belső piacra vonatkozó szabályozást, a vonatkozó jogszabályok leírását és magyarázatát, valamint az átvételre kerülő normák működéséhez szükséges feltételrendszert. Minden területen összegyűjti a kulcsfontosságú intézkedéseket, majd tovább csoportosítva ezeket, megkülönbözteti a sürgősebbeket, az úgynevezett első lépcsőbe tartozó intézkedéseket a kevésbé sürgős második lépcsős intézkedésektől. A Fehér Könyv stílusát tekintve kissé tankönyv ízű elemzéseivel és magyarázataival hozzásegít a közösségi jog, és azon belül különösen az egységes belső piaci joganyag jobb megértéséhez.

b) A Fehér Könyv „általános referencia dokumentumként” határozza meg magát. Nem igazítja javaslatait

egyetlen érintett ország sajátos igényeihez sem, és nem változtatja meg a korábban kialakított szerződéses kapcsolatokat az Unió és a közép- és kelet-európai országok között. A Fehér Könyv, mint a csatlakozást megelőző stratégia eleme, nem része a csatlakozási tárgyalásoknak, és nem határozza meg előre e tárgyalások semmilyen vonatkozását sem. Kétségtelen viszont, hogy a Fehér Könyvben foglaltak *végrehajtásának színvonala* komoly hatással lesz az Európai Unió állásfoglalására abban a kérdésben, hogy *mennyire érettek* az érintett országok a csatlakozásra.³⁴

Magyarország jogharmonizációs kötelezettségeinek jogi alapja a Fehér Könyv megszületését követően is természetesen a Társulási Megállapodás marad. Az Európai Bizottságnak a társult országok számára készített Fehér Könyve ugyanakkor jól használható iránytű lehet a Társulási Megállapodásban foglalt jogharmonizációs kötelezettségeink végrehajtásához. Annál is inkább, mivel az egységes belső piaci közösségi joganyag és az Európai Megállapodás 68. cikkében felsorolt jogterületek között jelentős mértékű a tartalmi egybeesés. Az Európai Bizottság Fehér Könyve segítséget adhat a jogharmonizációs lépések megfelelő, logikus sorrendjének meghatározásához, valamint azoknak a szervezeti, intézményi feltételeknek a vizsgálatához és megteremtéséhez, amelyek elengedhetetlenek a harmonizált szabályozás érvényesítéséhez. Ezenkívül a Fehér Könyvben foglaltak teljesítését várhatóan integrációs érettségünk egyik fontos mércejének tekintik majd.³⁵

6. A Kormány üléseinek 1996. II. félévi munkatervét meghatározó 3059/1996. Korm. határozat alapján 1996. évben az igazságügy-miniszter és a külügyminiszter jogharmonizációs tájékoztatási kötelezettségének határideje június 30-ról szeptember 30-ra változott, majd pedig a 2282/1996. (X.25.) Korm. határozat 2. pontja értelmében „január 31-ig” szövegre módosult a 2004/1995. (I.20.) Korm. határozat 8. pontjának a határidőtűzése. Az ötéves jogharmonizációs programról szóló 2174/1995. (VI.15.) Korm. határozat 5. pontjában meghatározott „évente június 30-ig” határidő is „évente január 31-ig” határidőre módosult a 2282/1996. (X.25.) Korm. határozat 2. pontja alapján. A jogharmonizációs tevékenységek évközi határidő követelményeit a Kormány tehát látványosan az év elejére, január 31-ére koncentrált, pedig a megszüntetett évközi határidők az évközi folyamatos munkavégzést és a jogharmonizációs munka szükség szerinti rugalmas újraprogramozását voltak hivatottak szolgálni. A jogharmonizációs tevékenységnek az egyéves tervezési rendbe állítása féltő, hogy zavarja majd a munka folyamatosságát és hatékonyságát, valamint a jogharmonizációval kapcsolatos tervezési, programozási, tájékoztatási és „felülvizsgálá-

33 Vö. 7. sz. lábjegyzet.

34 Lásd: White Paper I. kötet 5-8. és II. kötet 3., Király M.: A magyar jogharmonizáció sajátosságai. Magyar Jog 1995. évi 12. szám 739.

35 Vö. Ficsor, M.: Jogharmonizáció a Fehér Könyv előtt és után. Magyar Jog 1995. évi 11. szám 650.

ti" tevékenységet várhatóan éveleji kampányfeladattá teszi.

Magyarországon az átfogó jogharmonizációs program és az Európai Unió által egyre inkább előtérbe helyezett egységes belső piaci jogharmonizációs program előirányzatainak összhangba hozatala nem volt zökkenőmentes az egyes minisztériumok között. Az Igazságügyi Minisztérium az átfogó jogharmonizációs program fontosságával érvelt, az Ipari és Kereskedelmi Minisztérium viszont inkább az egységes belső piaci jogharmonizációs programot próbálta elsősorban elfogadtatni és megvalósítani. A Külügyminisztérium 1995 közepéig jobbra az Igazságügyi Minisztérium szakmai érveit fogadta el, később viszont, főként miután az Ipari és Kereskedelmi Minisztérium jogharmonizációval foglalkozó szakembereinek többségét is átvette - az egységes belső piaci jogharmonizáció programjának megvalósítását szorgalmazta. A minisztériumok közötti szakmai ellentétek kihatottak a jogharmonizáció magyar jogi szabályozására is. A vonatkozó szabályok az időközbeni apró módosítások következtében meglehetősen összekuszálódtak, alapvonaluk nehezen kivehetővé vált. A jogharmonizációs tevékenységre vonatkozó magyar jogi szabályozás 1995 második félévétől megfigyelhető gyakori, de koncepciótlan módosításai aláásták és megrendítették a magyar jogharmonizáció korábbi legjelentősebb eredményét, a jogharmonizáció jól áttekinthető, hatékony mechanizmusát.

Az 1996. évre vonatkozó részletes jogharmonizációs programról szóló 2343/1995. (XI.16.) Korm. határozat 3. pontja megkövetelte, hogy a Fehér Könyre figyelemmel készüljön javaslat az átfogó jogharmonizációs program előirányzatainak módosítására és kiegészítésére, valamint az egységes belső piaci jogharmonizációs programnak az átfogó jogharmonizációs programba való beillesztésére. A 2403/1995. (XII.12.) Korm. határozat 4. f) pontja ennek megfelelően úgy rendelkezett, hogy az átfogó jogharmonizációs programot e határozat alapján módosítani kell, és ennek során a belső piaci integrációs felelősségi rend és ütemterv jogharmonizációra vonatkozó előirányzatait be kell illeszteni az átfogó jogharmonizációs programba. E határozat 4. a) pontja értelmében a belső piaci integrációs ütemterv végrehajtásáról szóló tájékoztatóban ki kell térni az 1997. december 31. utáni előirányzatok fenntartásának okaira is. A belső piaci integrációra vonatkozó Fehér Könyvvel összefüggő feladatok végrehajtásáról rendelkező 2403/1995. (XII.12.) Korm. határozat 4. a) pontja értelmében az ütemtervben foglaltak végrehajtásáról - a jogharmonizáció időszakos teljesítéséről szóló jelentéssel együtt - a külügyminiszternek és az igazságügy-miniszternek a Kormányt tájékoztatnia kell.

Az Európai Unióhoz történő csatlakozást előkészítő jogharmonizációs, illetve belső piaci integrációs programok módosításáról és egységes szerkezetbe foglalásáról szóló 2282/1996. (X.25.) Korm. határozat 3. pontja előírta azt is, hogy az ötéves jogharmonizációs programról szóló 2174/1995. (VI.15.) Korm. határozat 1.

számú melléklete, valamint a belső piaci integrációnkra vonatkozó Fehér Könyvvel összefüggő feladatok végrehajtásáról szóló 2403/1995. (XII.12.) Korm. határozat melléklete helyébe új melléklet lép. A 2282/1996. (X.25.) Korm. határozat az 1996. évből akkor még hátralévő időre, az 1997. és az 1998. évre, valamint az 1998 utáni időszakra állapított meg jogharmonizációs feladatokat. Ez az ütemezés már nem az Európai Megállapodás szerinti ún. átmeneti időszak öt-öt évig tartó szakaszaihoz, hanem a csatlakozási tárgyalások megkezdésének várható időpontjához igazodott. A kormányhatározat ezért - amint az hamarosan nyilvánvalóvá vált, megalapozatlanul és illuzórikus módon az 1998-ig terjedő időre összpontosított, részletesen megállapítva a mintegy két évre szóló jogközelítési feladatokat. E programhoz képest - az Igazságügyi Minisztérium szerint - nem adott volna többletet részletes éves feladattervek kidolgozása. E helyett - „takarékoskodva” a tárcák kapacitásaival is - inkább azt kívánták fokozottan biztosítani, hogy a Kormány munkatervében és törvényalkotási programjavaslatában tükröződjének a jogharmonizációs program előirányzatai, s hogy - lehetőség szerint - kapjanak elsőbbséget az európai közösségi joggal való harmonizációt célzó jogszabálytervezetek. Így a jogharmonizáció éves programozása 1996 végére Magyarországon gyakorlatilag megszűnt. A jogharmonizációs prioritások csupán a Kormány fél-éves munkaterveiben és törvényalkotási programjavaslataiban jelenhetnek meg.

Az egy év leforgása alatt, 1996 májusára szétfolyóvá vált jogharmonizációs mechanizmuson szervezeti intézkedéssel próbált meg változtatni a Kormány. A jogharmonizációval kapcsolatos kormányzati munka színvonalán és a minisztériumok közötti együttműködésben javulást ígér az, a Külügyminisztérium szerepét továbberősítő új szervezeti megoldás, amit a Külügyminisztérium Integrációs Államtitkárságának létrehozataláról szóló 64/1996. (V.3.) Korm. rendelet és az 1041/1996. (V.3.) Korm. határozat hozott „a Külügyminisztérium Integrációs Államtitkárságának létrehozásával összefüggő kormányzati intézkedésekről.”

VII.

A csatlakozás nyelve

A jogirodalom és a politikai véleménynyilvánítások által figyelemre sem méltatott egyik alapvető probléma a csatlakozás nyelvének kérdése. Amíg az integrációs folyamatokra hivatkozással az utóbbi évtizedben hangsúlyossá vált az európai nyelvek - kétségtelenül fontos - ismerete, addig Magyarország EU-tagsága csak a magyar nyelv közvetítésével képzelhető el. A teljes jogú tagság elnyerésével a magyar várhatóan az Unió hivatalos nyelve lesz.

Jelenleg a 15 tagú Uniónak 11 hivatalos nyelve van. Az ESK-Szerződés kizárólag francia nyelven készült,

a más nyelvre történt fordításai nem hivatalosak.³⁶ AZ EGK Szerződés és az EAK Szerződés ezzel szemben német, francia, olasz és holland eredeti szövegváltozatban készült, melyek mindegyike egyenragú (EK Szerződés 248. Cikk). Az időközben történt belépések következtében készült angol, dán, ír, görög, portugál, spanyol, finn és svéd szövegváltozat, melyek szintén egyenrangúan kötelezőek.

A magyar integrációs felkészülés egyik legfontosabb feltétele, hogy álljon rendelkezésre legalább az *elsődleges joganyag magyar szövegváltozata*. Ez technikai értelemben nyilván fordítómunka révén jöhet létre, mégsem egyszerű fordításról van szó. Az eltérő szövegváltozatok azonos jogi kötőereje miatt nem a szerződések magyar fordítását, hanem a szerződések hivatalos magyar változatát kell elkészíteni. Ebből a szempontból több mint meglepő, hogy hat évvel a társulási megállapodás megkötését követően nem áll rendelkezésre magyar nyelvű hivatalos szövegváltozat-tervezet. A magánkiadóknál megjelent szerződésszövegek fordítása sok esetben hibás, s szinte kizárólag az angol változaton alapul.

Az itt felvetett kérdések mögött egy igen súlyos *terminológiai probléma* rejlik, melyet szintén csak egy széleskörű szakmai konszenzussal létrehozott magyar nyelvű szerződés-szöveg tud áthidalni. Nem elégséges ugyanis magyar megfelelőket találni a szerződésekben használt angol vagy francia szakkifejezésekhez, hanem olyan magyar terminológiát kell alkalmazni, ami mentes a félrevezető magyar nyelvi árnyalatoktól. Kritikusan nézve az eddigi (magyar) nyelvhasználat véletlenszerű, általában egy nyelven alapuló volt.

Példaként említhetjük a „közelítés” kifejezés meghonosodását a Társulási Megállapodás szövegében és a szakirodalomban is. Az angol szövegváltozat valóban az approximation kifejezést használja, melyet közelítésként lehet magyarra fordítani. A német szövegben a Rechtsangleichung kifejezés található, mely kiegyenlítésként fordítható. A jogharmonizációs kötelezettségek tartalmából pontosan következik, hogy a tagállamoknak *nem elég* a szó magyar értelmében *közelíteni* jogrendszerüket a közösség joghoz, hanem a szükséges mértékben *fel kell számolni a különbségeket*, ki kell egyenlíteni azokat. A példa is azt mutatja, hogy a magyar szövegváltozat és az abból eredő magyar terminológia kidolgozása nem (csak) nyelvész, hanem jogász feladat, melynek teljesítése elodázhatatlan.

A csatlakozás előkészítésében a magyar *tudományra* is jelentős feladat hárul. A közösségi jog megfelelő alkalmazásának az a feltétele, hogy *jogalkalmazók* széles körben legyenek tisztában az EK-jog alapintézményével és működésével. Ezt csak megfelelő publikációs tevékenység révén lehet elérni. Olyan magyar nyelvű EK-jogi

kommentár előkészítésére volna szükség, mely a közösségi jog valamennyi szabályát széleskörű tudományos konszenzuson alapulva magyarázza a vonatkozó külföldi irodalom és Európai Bírósági gyakorlat feldolgozásával. Nem győzzük hangsúlyozni, hogy egy ilyen kommentár elkészítése mekkora előrelépést jelentene a közösségi joggal kapcsolatos félreértések eloszlításában és jogbiztonság megteremtésében.

VIII.

A „külföldi”-minőség differenciálódása

Jogtechnikai szempontból a jogharmonizációs kötelezettségek teljesítése során egy további jelenségre kell tekintettel lenni. A magyar jogszabályok *személyi hatálya* elsősorban a *magyar honosságú* személyekre terjed ki. Számos olyan jogszabályi előírás létezik azonban, mely *külföldiekre* is alkalmazható. Vagy még pontosabban: az ezen jogszabályok által felölelt olyan tényállásokra, melyek külföldi elemet tartalmaznak, a magyar jogot kell alkalmazni. Ez a kétdimenzionális (hazai-külföldi elem) gondolkodás a *csatlakozás után nem tartható fenn*. Az EK Szerződés 30. Cikke például nem általában fogja tiltani a mennyiségi korlátozásokat vagy azzal azonos hatású intézkedéseket, hanem csak a tagállamok közötti áruforgalomban. Egy másik példával élve: a 6. Cikk diszkrimináció-tiltalma sem tiltja majd, hogy például amerikai állampolgárral szemben magyar jogszabályok hátrányos megkülönböztetést alkalmazzanak; ez utóbbi rendelkezés is csak a tagállamok között érvényesül. A jövőben tehát jogtechnikai szempontból - meg kell különböztetni a *magyar, az EU-külföldi és a külföldi* (harmadik állambeli) személyeket. Míg az első két kategória viszonyában nem alkalmazható más elbánás, addig a (nem EU-) külföldiekkel szemben igen. Meg kell jegyezni, hogy ez alól kivételek is vannak. Így pl. a 73b Cikk (1) bekezdése szerint a tőkeforgalom szabadságának korlátozása nemcsak a tagállamok között, hanem a tagállamok és harmadik államok között is tilos.

IX.

Szemléletváltás

A Társulási Megállapodás a magyar jogrendszert csak a Közösség úgynevezett „*másodlagos joganyagával*” hozta kapcsolatba, vagyis a közösségi rendeletek, irányelvek, ajánlások és vélemények hatalmas szövedékével. Azzal a hatalmas tételes közösségi joganyaggal tehát, amely tartalmilag meghatározza a tagállamok jogharmonizációs kötelezettségeit is, összeköttetésbe került a magyar jog.

36 Az ESZAK-Sz 100. Cikkének felülvizsgálatát az is indokolja, hogy az 1965. évi, továbbá az 1981 és 1986 közötti csatlakozások alkalmával történt módosítások valamennyi közösségi nyelven történtek.

Nem alakított ki viszont kapcsolatot a Társulási Megállapodás a Közösség úgynevezett „elsődleges joganyagával”, vagyis a Közösségeket hajdanában létrehozó alapító egyezményekkel és az azokat időközben módosító szerződésekkel. Ez is hatalmas anyag, elemeinek sorában a Maastrichti Európai Unió Szerződés már a tizennegyedik. Az EK „elsődleges joganyagával”, a Közösség tulajdonképpeni „közjogával” majd csak akkor kapcsolódik össze a magyar jogrendszer, ha Magyarország EU tagállam lesz. Ezen megállapítás alól kivételt képez a Társulási Megállapodás 62. Cikke a „verseny és más gazdasági rendelkezések” szabályozásáról. Itt ezen a helyen, a 62. Cikk 2. pontjában közvetlen utalás történik ugyanis az EKG Szerződés szövegének egy részére. Azt rögzíti ugyanis a 62. Cikk 2. pontja, hogy a verseny és más gazdasági rendelkezésekkel, azaz „az ezzel a Cikkkel ellentétes gyakorlatot az Európai Gazdasági Közösséget létrehozó Szerződés 85., 86. és 92. Cikkében foglalt szabályok alkalmazásából eredő kritériumok alapján kell elbírálni.”

Eddigi - a Társulási Megállapodáson nyugvó jogharmonizációs tevékenységünket alapvetően a formalizmus jellemzi. Az így jellemezhető jogharmonizáció a másodlagos közösségi jog hatalmas anyagát olyan homogén egységnek fogja fel, melynek átvétele pusztán jogtechnikai kérdés, s így megoldása sem más mint jogalkotási tevékenység, melynek elsősorban mennyisége és nem minősége döntő. Magyarország jogharmonizációs rátája sem határozható meg pusztán százalékokban az átvett jog aktusok számarány függvényében. Az így kapott százalékos arányok egyébként sem mondanak semmit: a kö-

zösség jog nem vehető át részlegesen.³⁷ A Fehér Könyvben megadott 899 jogszabályból Magyarország ezidáig teljesen vagy „részlegesen” 579-et harmonizált. A Fehér Könyvben felsorolt joganyag - mely a belső piacot csak 25-30 %-ban fedi le!³⁸ - azonban csak töredéke a 60-70 ezer gépelt oldalt kitevő húszezer hatályos jogi intézkedésből, 4000-4200 Európai Bírósági döntésből és mintegy 7500 EU-szabványból álló „Aquis Communautaire”-nek.³⁹ Az elsődleges közösségi jog teljes és közvetlen érvényesülést kíván, illetve közvetlen hatályánál és elsődlegességénél fogva automatikusan ilyen hatással kell hogy járjon, míg a másodlagos közösségi jog szabályai vagy átvételre kerültek vagy nem. Nincs középút.

A teljes jogú taggá válás folyamatában ez a hozzáállás nem tartható fenn: szemléletváltásra van szükség. A szemléletváltás alapját pedig a magyar jogrendszernek az elsődlegességet élvező közösségi joggal való összevetése kell hogy képezze. Ennek során el kell szakadni a Társulási Megállapodás 68. Cikkelye által sugallt szemlélettől, és tisztázni kell a közösségi és a belső jog viszonyát, vizsgálni kell azokat a területeket, ahol az elsődleges közösségi jog direkt hatást fejthet ki, majd ennek fényében prognosztizálni kell az elsődleges közösségi jog (derogációs) hatását. Ennek a szemléletváltásnak a következményeként a másodlagos közösségi jogot is csak az elsődleges jog szemüvegén keresztül szabad vizsgálni, s keresni kell azokat a pontokat ahol a jogharmonizációs tevékenységben késleltetésnek, vagy akár a hazai szabályozás megtartásának lehet helye.

37 Vö. Czuczai Jenő, Százalékosdi, Népszabadság, 1997. augusztus 18., 15.

38 Vö. Kovács Krisztián, Jogharmonizációs helyzetkép, Bank és tőzsde, 1997. július 11., 17.

39 Uo.

SZEMLE

HAMZA GÁBOR:

tanszékvezető egyetemi tanár
Eötvös Loránd Tudományegyetem
(Budapest)

A jusztoniánuszi kodifikáció és a bizánci jog

1. A klasszikus római jog anyaga kidolgozottságával, éles, finom disztinkcióival és fejlettségével általában meghaladta a posztklasszikus kor igényeit. A klasszikus jog magában hordozta mindazokat a megkülönböztetéseket, amelyek az évszázadokon át párhuzamosan ugyan, de mégis külön-külön jogtest gyanánt fejlődött *ius civile* és *ius honorarium* közötti eltérésekből fakadtak. A római jog fejlődésének különböző korszakaiból származó törvények, továbbá a különböző korszakokban élt jogtudósok különböző irodalmi műfajba (*Literaturgattung*) tartozó munkái sokszor egymástól eltérő, sőt egymásnak ellentmondó tetteket tartalmaztak, ami viszont a gyakorlati életben felmerült jogviták helyes megoldását nem kis mértékben megnehezítette. Mindez a gyakorlati jogászokat és a jogtudósokat egyaránt *nehézségek elé* állította. Ehhez járult hozzá, hogy a klasszikus kort követő századokban a Birodalom *keleti felén* (*pars Orientis*) az életviszonyokban jelentős *változások* mutatkoztak, ami természetszerűen számos *új jogi norma* kialakulását vonta maga után.

A jog és a jogforrásokban való eligazodás bonyolult volta az állam

szerveinek, a gyakorlati élet résztvevőinek s a jogi oktatásban részt vevő jogtudósoknak egyaránt nagy nehézségeket okozott. Mindinkább szükségesnek mutatkozott az, hogy a gyakorlati életben alkalmazandó *jog szabályait összeállítsák, rendszerbe foglalják* s így a jog alkalmazását megkönnyítsék.

2. A Kr.u. III. század végén két *magángyűjtemény is keletkezett*: a *Codex Gregorianus* (291) és a *Codex Hermogenianus* (295),¹ amelyek nem maradtak fenn. E két „kódex” törvényerővel nem rendelkezett. A *Codex Gregorianus* és a *Codex Hermogenianus* jogkönyvnek tekinthető gyűjtemények.² Ezeket követte 438 februárjában (*de Theodosiani codicis auctoritate* - Nov. Theod. 1) az immár hivatalos kompilációnak számító *Codex Theodosianus*. Az előbbi kettő már csupán azáltal, hogy nem hivatalos gyűjtemény, a 16 könyvből álló Theodosius-féle kompiláció pedig főleg azért mert, kizárólag a császári konstitúciókat (*leges*) foglalta magában, nem volt alkalmas arra, hogy a jogi élet szükségleteit kielégítse.³

II. Theodosius kelet-római császár 429 márciusában kibocsátott konstitúciója (CT. 1, 1, 5) alapján, melyben elrendeli a *Codex Gregorianus* és a *Codex Hermogenianus* figyelembevételével a kompilációt, foglalat alkothatunk az uralkodó nagyszabású kodifikációs elképzeléseiről. A császár egy *organikus kódex* megalkotását tervezi, amely a hatályban lévő császári rendeletek mellett az azokkal kapcsolatos jogtudói munkákat is magába foglalja. II. Theodosius deklarált célja a joganyag teljeskörű szabályozása, mely által a kódex mindenki magatartásá-

nak irányt szabó *magisterium vitae*-vé válhatott volna.

A *Codex Theodosianus* valójában a IV. századi és az V. század első évtizedeiből származó császári törvényhozás egyfajta dokumentációjának feladatát töltötte be. Maga az uralkodó egy 435 decemberében kibocsátott konstitúciójában (CT 1, 1, 6) közvetett módon arra a következőre kénytelen jutni, hogy a 429-ben felállított kódexszerkesztő bizottság feladatát nem tudta teljesíteni. Ezért szükségessé vált egy *második* az elsőnél több tagból álló *bizottság* létrehozása, amelynek személyi összetétele csak részben egyezik meg az elsővel. A második bizottság megbízása kizárólag a *császári rendeletek kompilációjára* vonatkozott. A megbízással kapcsolatos konstitúcióban a *iura* figyelembevételéről említés sem történik. Theodosius császár a kódexet a számos jogi bizonytalanság meghaladása jogi eszköznek tekinti. Kétségtelen az, hogy bár a *iura* kodifikálására nem került sor, a jogtudósok munkái a *Codex Theodosianus* kihirdetését követően sem szűntek meg jogforrások lenni a gyakorlatban. Emellett szól az a tény, hogy a magánjog területén a császári törvényhozás sosem másodlagos jelentőségű.⁴ A kódex hatálybalépését követően II. Theodosius és utódai részéről újabb konstitúciók kihirdetésére is sor került, melyeknek neve a „*Novellae constitutiones*” (*Posttheodosianae*).⁵ A *Codex Theodosianus* megalkotását követően a törvényhozási a Birodalom két felében önállóan, egymástól függetlenül alakult.

3. A római jog átfogó, teljes körű kodifikációja (kompilációja) Justinianus uralkodása (527-565) alatt va-

1 A *Codex Hermogenianus*ra vonatkozóan ld.: A. Cenderelli: Ricerche su Codex Hermogenianus, Milano 1965. Vö. még: R. Taubenschlag: Das römische Privatrecht zur Zeit Diokletians. In: Opera minora II.k. Warszawa 1959. 3.skk.

2 *Sedulius*, az V. század derekán alkotó költő arról tájékoztat, hogy Hermogenianus kódexét még kétszer is (305-ben és 324-ben) közzéteszi. Ld.: J. Huemer: Sedulii opera omnia. (Corpus scriptorum ecclesiasticorum Latinorum X), Wenen 1885. 172.

3 Kétségtelen ugyanakkor az, hogy a *Codex Theodosianus* jól tükrözi a IV. és V. század gazdasági, társadalmi és vallási sajátosságait. Ld.: J. Gaudemet: Aspects politiques de la codification Theodosienne. In: Istituzioni giuridiche e realtà politiche nel tardo impero (III-V sec. d. C.) Milano 1976. 261-279.

4 A vulgárjog és a római császárkör jogának kapcsolatára nézve ld.: E. Levy: Gutzwiller, Basel 1959. 65.skk.

5 Ld.: G. Scherillo: Contributi alla storia delle Novellae Posttheodosiane. In: Studi in onore di E. Besta, I.k. Milano, 1939. 297-321.

lósult meg. A jusztnianuszi kodifikáció révén teljesebbé ment a római jog hosszú évszázadokon át fejlődött anyagának *egységes rendszerbe foglalása*. A kodifikáció eredménye a *Codex* (az első *Codex* [*Codex vetus* - 529] és a *Codex repetitae praelectionis* - 534), amely a császári rendeleteket (*leges*) tartalmazza, a *Digesta*⁶, amely a jogtudósok *responsum*aiban foglalt joganyagot (*ius*) foglalja magába - tükrözve az uralkodó klasszicizáló jogpolitikáját - s végül az *Institutiók*, amelyek a jogtanuló ifjúság számára készültek.⁷

A római jog egységes rendszerbe foglalásával - kiváltképpen a *Digesta* megserkesztésével - együtt járt mindazoknak a különbségeknek az eltüntetése, amelyek a történeti fejlődés folyamán a *ius civile* és a *ius honorarium* közt kialakultak. Ezeknek a különbségeknek a két jogtest egységesítésével meg kellett szűnniük annál is inkább, mert ezeknek Iustinianus korában már amúgyis csak inkább jogtörténeti jelentőségük volt.

Ki kellett továbbá küszöbölni mindazokat a vitakérdéseket, amelyek tisztázást nyertek vagy a változott viszonyok között - mint a feleslegesek - jelentőségüket elvesztették. El kellett továbbá hagyni az olyan szabályokat, amelyek elavultak, alkalmazásra többé nem kerültek. Ezeknek a kodifikációba való felvétele csak zavart okozott volna és a jogban való eligazodást a gyakorlati élet jogászai számára megnehezítette volna.

Mindezek mellett nem lehetett figyelmen kívül hagyni a kodifikáció alkalmával azt a *jogfejlődést* sem, amely időközben a *posztklasszikus kor folyamán végbement*. A *kompilátorok*, akik részben gyakorlati jogászok, részben pedig a bizánci és berytosi iskolák tanárai⁸ közül kerültek ki, nem szakíthatták el magukat a mindennapi élettől és a környezetüktől.⁹ Ilyenformán kétségtelenül felvételle kerültek a jusztnianuszi kodifikációba olyan jogszabályok is, amelyek a posztklasszikus korban - esetleg éppen a keleti tartományok görög vagy hellenisztikus műveltségű népeinek hatása alatt - fejlődtek ki.

4. Ezek a körülmények tették - legalábbis nagy részben - szükségessé azokat a *változtatásokat*, módosításokat, elhagyásokat és betoldásokat, amelyeket a kompilátorok a kodifikáció alkalmával az általuk feldolgozott forrásszövegeken keresztül vezettek s amelyek a jogi irodalomban „*interpoláció*” (Const. Deo auct. 7.) néven ismeretesek.¹⁰ A múlt század 60-as éveitől az ún. interpolációs kutató módszer - melynekelhajtása az ún. *Interpolationen jagd* - az interpolációk hatalmas tömegét mutatta ki a *Digestában* és a *Codexben*.¹¹ A forrásszövegek megváltoztatását a kodifikációhoz felhasznált töredékek rendszeres összeillesztése, továbbá sok esetben az eredeti forrásszöveg terjedelmes tartalmának rövid összefoglaló kivonatban való közlése tette szükségesé. Ám az ilyen interpolációk csak a felhasznált anyag szövegezésbeli, te-

hát pusztán alaki módosítását jelentették anélkül, hogy azok folytán a jogszabálynak vagy a döntésnek a lényegén változás történt volna. Viszont voltak kétségkívül olyan szövegváltoztatások is, amelyek a felhasznált forrás lényeges tartalmán tették módosítást abból a célból, hogy a klasszikus jog egymástól eltérő, sőt egymásnak ellentmondó szabályai közt az összhangot megteremtse, akár pedig azért, hogy a változott viszonyok közt már alkalmazhatatlan, elavult szabályokat a kodifikáció idején élő, megfelelő új szabályokkal pótolják.¹²

Sokat *vitatott kérdése* a római jogi irodalomnak, vajon a *lényeges interpolációk* tömegüknél és tartalmuknál fogva olyanok voltak-e, hogy azok folytán a kodifikáció céljából feldolgozott jogszabályanyag *tartalma a jellegére kiható módon változott meg*. Közelebbről nézve a vita tárgya különösen az, hogy a kodifikáció alkalmával történt interpolációk az egységesítés, az egyszerűsítés, a vitás kérdések eldöntése s általában a rendszerbefoglalás keresztülvitele keretében nem építették-e be a jusztnianuszi kodifikációba olyan nagy tömegű bizánci és általában keleti elemet, hogy az a kodifikáció római jellegét elhomályosította, sőt egyenesen keletire, bizáncira változtatta.

Ebben az összefüggésben utalunk kell *Carusi* nyomán arra a jog területén is nem ritkán érezhető és kimutatható szinte felbonthatatlan kötelekre, mely *egybefoglalja az antik Keleten virágzott civilizációkat*. Az antik Kelet történetét csak úgy lehet

6 A *Digesta* alapjául szolgáló *ius* feldolgozásának tervére nézve ld.: F. Pringsheim: Die Entstehungszeit des Digestenplanes und die Rechtsschulen. In: Gesammelte Abhandlungen. II.k. Heidelberg 1961. 41-72. és P. Pescani: Il piano del Digesto e la sua attuazione. *Bullettino dell'Istituto di Diritto Romano* 77 (1974) 221-407.

7 Iustinianus reformjai ill. reformtörvényei az *Institutiókban* is kifejezésre jutnak. Ld.: F. Hernández-Tejero Jorge: La reformas de Justiniano a través del libro I de sus Institutiones. *Revista de la Facultad de Derecho de la Universidad Complutense* 61 (1980) 35-66.

8 Vö. P. Collinet: L'histoire de l'Ecole de droit de Beyrouth. Paris 1925. és H. J. Scheltema: L'enseignement de droit des antécédents. Leiden 1971.

9 A keletrómai birodalom jogi iskoláiban tanult jogtudósok és a glossátorok által alkalmazott módszer sajátosságaira nézve ld.: F. Pringsheim: Beryt und Bologna, *Festschrift für O. Lenel*. Leipzig, 1921. 204-285. (Gesammelte Abhandlungen I.k. Heidelberg 1961. 391-449.)

10 Megjegyezzük itt, hogy az interpolálás előfordult már a kodifikációt megelőző időben is. A klasszikusok szövegei, amelyeket a kodifikációhoz felhasználtak, a posztklasszikus korban sok módosításon mentek keresztül. A vonatkozó irodalomból ld.: H. Siber: Beiträge zur Interpolationenforschung. *Zeitschrift der Savigny Stiftung (Rom. Abt.)* 45 (1925) 74. Vö. még O. Gradenwitz: Interpolationen in den Pandekten és H. Appleton: Des interpolations dans les Pandects. Lyon 1894.

11 A *Codex (repetitae praelectionis)*-ban kimutatható interpolációkra nézve ld.: P. Krüger: Die Interpolationen im Justinianischen Codex. In: *Festgabe für K. Güterbock*. Berlin 1910. 237-253. és S. Solazzi: Costituzione glossate o interpolate nel 'Codex Justinianus'. *Studia et Documenta Historiae Iuris* 24 (1958) 1-79.

12 A szövegek módosításáról maga Iustinianus is megemlékezik a „Tanta” kezdetű konstitúció 10. §-ában: „.....multa et maxime, quae propter utilitatem rerum transformate sunt.....”. Vö. még: F. Wieacker: Zur Technik der Kompilatoren. Prämissen und Hypothesen, *Zeitschrift der Savigny Stiftung (Rom. Abt.)* 89 (1972) 293-323.

helyesen megismerni, ha vizsgáljuk a babilonai, assziri, zsidó, egyiptomi, arám és perzsa civilizációk egymáshoz való viszonyát, egymásba ékelődését és egymás felé helyeződését. Ezek, ha különböznek is egymástól és megvan a maguk saját története, mégis ugyanazon a területen s egymással folytonos kölcsönhatásban éltek és fejlődtek.¹³

Ugyanazon a területen két általános civilizáció érvényesült, előbb Alexandria elfoglalását követően a görög, majd a római. De ez a kettő inkább egy volt, mert Kelet meghódításakor a római már magába szívta a görög civilizáció legjavát, majd a Kelet feletti uralom tudatosan abszorbeálta azt. Ennek irányt adott a kereszténység is, amely nemcsak keletről származott, de ott is fejlődött és ott segítette virágzáshoz a klasszikus szíriai nyelvet és irodalmat.¹⁴

A római és a keleti jogok közötti kapcsolat és a két jogrendszernek a Keleten való találkozása és a keletrómai jogban való harmonikus egybeolvadása vezet a *bizánci joghoz*, amely ennek a legismertebb és legfontosabb megnyilvánulása. Szíriában, ahol éppen ezidőtájt volt a legnagyobb irodalmi virágzás korszaka, bizonyára kettős folyamat játszódott le; a római jog befolyása a korábbi jogra és a helyi jog hatása a római jogra. A *Szír-Római Jogkönyv* név alatt ismert gyűjtemény keletkezése erre a korra esik, s ebben nyilván igazi keleti, közelebbiről szíriai elemek is vannak.¹⁵

Riccobono szerint a *jusztiniánuszi kodifikáció* - csekély számú eltérést nem tekintve - lényegében a *klasszikus római jogot tartalmazza*, amely a kodifikátorok kezén csupán az egyszerűsítés - modern műszóval „har-

monizálás” és az egyszerűsítés szempontjainak következetes érvényrejuttatása következtében szenvedett módosulást.¹⁶ Ettől az orthodox állásponttól diametrálisan tér el *Collinet* nézete, amely szerint a *jusztiniánuszi kodifikáció a keleti hatások* következtében lényegileg *teljesen átalakult* római jogot tartalmaz olyan mértékben, hogy a *jusztiniánuszi jog* valójában már nem is római jog, hanem attól teljesen eltérő *bizánci jog*.¹⁷ *Collinet* a *jusztiniánuszi jog* elemzése körében különbséget tesz a szoros és a tág értelemben vett *orientalizmus* között, s az utóbbival a hellénizmust azonosítja. Szerinte a *keleti jogok*: a perzsa, babiloni, szíriai és zsidó jog, valamint az egyiptomi jog *hatással lehettek* ugyan a római jog fejlődésére, de csak igen hosszú idővel a bizánci korszak előtt, míg a *Iustinianus által hozott újítások* nem innen származtak, hanem azok alapját hellenisztikus hatás képezte. Keletnek a római joga sajátos jelleget kapott; részben hellén, részben keletrómai elemek alakították a bizánci törvényalkotás *orientalizmusát*.¹⁸ Az uralkodó álláspont ezekkel szemben nem vonja kétségbe a *jusztiniánuszi jog* római jellegét és azt, hogy a *jusztiniánuszi törvénykönyvek* anyaga lényegében a *klasszikus jogot* - Róma örökségét - őrzi, de ugyanakkor elismeri, hogy a posztklasszikus jogfejlődés eredményeit is magában hordozza és nem mentes a keleti, bizánci hatásoktól sem.

5. Másik - az előbbivel összefüggő - *vitakérdés* a *jusztiniánuszi kompilációt* illetően az, hogy az milyen *viszonyban* volt az *élő joggal*. Egyesek különösen *Lévy* és *Pringsheim* - azt tanítják, hogy *Iustinianus törvényho-*

zása voltaképpen *anakronizmus volt* s indítóokait a nagy császárnak azokban a politikai eszméiben kell keresni, amelyekkel a római birodalom elvesztett nyugati tartományait visszahódítani s a római császárságot korábbi területi épségében és egységben visszaállítani törekedett. Igyekeznek kimutatni, hogy *Iustinianus törvényhozásában* határozott *archaizáló* törekvések jelentkeznek. Ilyen szerintük már önmagában véve is az, hogy a császár a kodifikáció nyelvétül a keleti birodalomban kevésbé használatos és alig értett *latin* nyelvet választotta. De különösen nyilvánvalónak látják a császár *archaizáló* törekvését abból, hogy - a gyakorlati élet követelményeit háttérbe szorítva

a kodifikációba a régi klasszikus jog tételeit vette fel s ezáltal valójában a törvényhozása idején már *alkalmazhatatlan, nem élő, holt jogot kodifikált*. Ez a megállapítás *Levyt* egyenesen arra a megállapításra készítette,¹⁹ hogy a kompiláció joga voltaképpen soha nem is kapcsolódott ahhoz a jogi környezethez, amelyben megszületett és hogy *Iustinianus* halálával, pontosabban azt nem sokkal követően hatályát el is veszítette. Lényegében hasonló értelemben foglalt állást *Pringsheim* is.²⁰

A *Iustinianusnak* tulajdonított *archaizáló* törekvéseket határozottan *tagadja Riccobono*. Szerinte ilyen szempontok a császárt nem vezették s a kodifikáció anyagában kétségkívül feltalálható *archaikus* elemek egyáltalában nem magyarázhatók olyan módon, mintha a törvényhozás célja holt jogi tételeknek a felelevenítése lett volna. *Riccobono* nézete szerint a *jusztiniánuszi kodifikáció élő jogot* tartalmaz, és pedig azt a jogot, amely a kompiláció idején valóban hatályos volt.²¹

13 Ld. E. Carusi: Gli studi dei diritti orientali-mediterraei. Roma 1916. 26.

14 Ld. Carusi: Gli studi 26.

15 Ld. Carusi: Gli studi 70sk.

16 Ld. S. Riccobono: Fasi e fattori dell'evoluzione del diritto romano. In: Mélanges Cornil. II.k. Paris 1926. Hasonló konzervatív állásponton van W.W. Buckland: The Main Institutions of Roman Private Law. Cambridge 1931. 16.

17 P. Collinet: Le caractère oriental de l'oeuvre législative de Justinien en occident. 1912. Wenger is hajlik afelé, hogy a *Corpus Juris*ban mindazt ami rendszerező, elméleti, dogmatikus jellegű, lényegében görög, illetőleg bizánci eredetre mutat. Ld. L. Wenger: Der heutige Stand der römischen Rechtswissenschaft. München 1927. 30.sk.

18 Ld. P. Collinet: Etudes historiques sur le droit de Justinien. Paris 1912. 20-22.

19 Ld. E. Lévy: Westen und Osten in der nachklassischen Entwicklung des römischen Rechts. Zeitschrift der Savigny Stiftung. (Rom. Abt.) 49 (1929) 240.sk. (különösen 240.o. 5.j.)

20 Ld. F. Pringsheim: Die archaische Tendenz Justinians. In: Studi Bonfante. I. k. Milano 1930. 587.

21 S. Riccobono: Sulle pretese tendenze arcaiche di Giustiniano. Roma 1931. 26-27.

6. *Justinianus kodifikációja* - mint már említettük - elsősorban *gyakorlati célt* szolgált, jelesen a hatályos jog szabályainak megállapítását és rendszerbe foglalását s ezen a révén a jogszabályokban való eligazodás megkönnyítését. Az a joganyag, amely a kodifikáció tárgyát képezte, döntően a klasszikus kor hagyatéka volt. Ezen az anyagon a klasszikus kort követő századokban nagyobb-mérvű változás nem igen történhetett már csak azért sem, mert a poszt-klasszikus korban - a hanyatlás idején - nem voltak olyan kimagasló jogtudósok, akik a jog fejlődéséhez teremtető módon, nagyobb szabású átalakító hatással avatkozhattak volna be. Ha szórványosan elő is fordult, hogy a klasszikus forrásokon a későbbi századok folyamán interpolációkkal változtattak, ezek a klasszikus jogszabályok tömegéhez viszonyítva nem lehettek döntő jelentőségűek, különösen pedig nem módosíthatták a klasszikus joganyag eredeti jellegét.

Minthogy azonban a jusztinianuszi kodifikációnak *célja* volt az is, hogy az *élő jogot foglalja össze*, a kompilátoroknak²² természetesen nem lehetett figyelmen kívül hagyniok *azokat a jogelveket sem, amelyek a posztklasszikus korban alakultak ki és a keleti császárság területén a kodifikáció idején gyakorlati életben alkalmazásra találtak*.²³ Ennek révén pedig kétségkívül be kellett hatolniok a kodifikációba olyan szabályoknak is, amelyek a *keleti* tarto-

mányok népeinek jogaiból (*Volksrechte*) származtak.

Kétségtelen viszont az is, hogy a most említett keleti elemek számára az út inkább nyitva állott a *Codex* összeállítása során, mint a *Digesta* szerkesztése alkalmával. A császári konstitúciók ugyanis erre a célra alkalmasabbak voltak, mint a klasszikus jogtudósok responsumai, amelyeket tartalmukban meg kellett változtatni - ha úgy tetszik, meg kellett hamisítani - annak érdekében, hogy azok a változott, keleti viszonyokhoz, igényekhez idomuljanak. A *Digesta* kompilációját megelőzően és annak tartama alatt Justinianus mintegy ötven olyan konstitúciót ezeknek gyűjteménye a *Quinquaginta Decisiones* - alkotott,²⁴ amelyeknek a tárgya vitás magánjogi kérdések eldöntése volt. Ezeknek a konstitúcióknak a keretében nyilván több olyan megoldás is született, amely a helyi szokásjog érvényesüléséről tanúskodott.²⁵ Keleti elemek így már ezen az úton is szivárogtak be a Digestába. Még inkább kellett ilyen elemeknek bejutniok természetesen a kompilátorok *interpolációs* tevékenysége útján, ha talán nem is olyan mértékben, hogy ezáltal a Digestában kompilált anyag klasszikus karakterét elvesztette és bizánci joggá formálódott volna.²⁶ Az ugyanis vitathatatlan, hogy a kompilátorok, akiket a császár magasrangú állami funkcionáriusokból, gyakorlati jogászokból, valamint a keleti jogi iskolák professzoraiból válogatott

össze,²⁷ a keleti császárság területén kialakult szokásjogi szabályoknak a kodifikációnál ott, ahol az célszerűnek mutatkozott, utat nyitottak.

Érezni lehet ezeken felül a jusztinianuszi kodifikációban a *kereszténység hatását* is.²⁸ A keresztény hatás azonban ezúttal is éppen úgy *nem közvetlenül* érvényesült, mint a kodifikációt megelőző századokban.²⁹ A keresztény *erkölcsi eszmék* voltak azok, amelyek közvetve - mintegy láthatatlanul sugározták át a kodifikált jog anyagát, elősegítve a méltanyosság (*aequitas*), és a *humanitas*, az *indulgentia*, a *mansuetudo* és a *pietas* érvényesülését. Ennek a hatásnak a tényét nem érinti az, hogy a forrásokban Justinianus nem szerepel „*sacerdos iustitiae*”-ként - vagy mint a *Khalkedóni Zsinat* (451) kapcsán Marcianus császár, *sacerdos fidei*-ként.³⁰

Ez a keresztény hatás azonban *nem változtatott* a kompiláció anyagának *klasszikus* jellegén. Azok az elvek, amelyeknek erőteljesebb érvényesülését a keresztény etika elősegítette, voltaképpen csírájukban már megmutakoztak a klasszikus jogtudósok döntésében. Justinianus törvényhozása, építve az V. század keresztény indíttatású jogi kultúrájára,³¹ - a császár szemléletéhez híven - csupán jobban és szélesebb körben domborította ki azokat.³²

A legújabb irodalomban *Archi* kritikusan foglal állást az interpolációelméletet illetően. Justinianus kodifikációs tevékenységét illetően azt

22 A kompilátorok tevékenységére nézve ld.: B. Kübler: Die Gehilfen Justinians bei der Kodifikation. In: Acta congressus juridici internationalis. I.k. Roma 17-33.

23 Justinianus klasszicizáló törekvéseire nézve ld.: F. Wieacker: Ist Justinian Klassizist? In: Etudes J. Macqueron. Aix-en-Provence 1970. 683-691.

24 A *Quinquaginta Decisiones* palingeneziája di Marzo érdeme. Ld. S. di Marzo: *Le Quinquaginta Decisiones. I-II*. Palermo 1899-1900.

25 Vö. F. Schulz: Nachklassische Questionen in den justinianischen Reformgesetzen des Codex Justinianus. Zeitschrift der Savigny-Stiftung. (Rom. Abt.) 50 (1930) 212-214.

26 Találón jegyzi meg ezzel kapcsolatban Bonfante: „In realtà il legislatore é sempre presente; ma parla per bocca dei giureconsulti, che diventano la voce delle sue diritto romano”. Rivista di Diritto Civile. 1931. évf. 436.

27 A kompilátorok tevékenységére, munkamódszerére nézve az újabb irodalomból ld.: C. St. Tomulescu: On the Activity of Justinian's Compilers. INDEX 2 (1971) 139-144., A. M. Honoré-A. Rodger: How the Digest Commissioners worked. Zeitschrift der Savigny-Stiftung (Rom. Abt.) 87 (1970) 246-314. és F. Wieacker: Zur Technik der Kompilatoren. Prämissen und Hypothesen. ZSS (Rom. Abt.) 89 (1971) 293-323.

28 Ld. C. Hohenlohe: Einfluss des Christentums auf das Corpus iuris civilis. Wien 1937. és F. Leifer: Christentum und römisches Recht seit Konstantin. Zeitschrift der Savigny-Stiftung (Rom. Abt.) 58 (1938) 190skk. A régebbi irodalomból ld.: R. Troplong: De l'influence du christianisme sur le droit romain. Paris 1855. Összefoglalóan ld.: Buckland: id. mű 22-23. Vö. az újabb irodalomból: G. G. Archi: Interferenzen tra cristianesimo e impero romano (V e VI Sec). In: I diritti fondamentali della persona umana e la libertà religiosa. Roma 1985. 317skk.o.

29 A keresztény római jog kialakulására nézve átfogóan ld. a legújabb irodalomból: J. Gaudemet: La formation du droit romain chrétien. Utrumque ius 26 (1995) 163-173.

30 Ld.: G. Griffo: Per lo studio di alcune influenze romanistiche. In: Studi A. Biscardi, V.k. Milano 1984. 10skk.

31 Vö. F. De Marini Avonzo: Paganí e cristiani nella cultura giuridica del V. sec. In: Materiali per una storia della cultura giuridica 2 (1972) 50skk.

32 Biondi Justinianust egyenesen „katolikus törvényhozónak” (*legislatore cattolico*) tekinti. Ld.: B. Biondi: Giustiniano Primo principe e legislatore cattolico. Milano 1936.

tartja döntőnek, hogy az uralkodó a jog két forrását, a *leges-t* és a *ius-t* egy „törvényműben” egyesíti. A *Corpus iuris* koncipiálása során, *Janus*-ként viselkedik, amennyiben egyik arcát a múlt, másik arcát pedig a jövő felé fordítja.³³

7. A jusztonianuszi kodifikáció alkalmával érvényesült különböző keleti hatások vizsgálata során érdemes figyelemre méltatni azt a körülményt, hogy a Justinianust megelőző mintegy másfél évszázad folyamán a keleti császár fennhatósága alá tartozó különböző tartományokban más - az egyetemes jogtörténet szempontjából igen jelentős - kompilációk is keletkeztek. A kutatóknak az az érzése támad, mintha ezekben az évszázadokban a jogi életet különösen a Földközi tenger keleti partjának vidékein valamiféle rendszerező, úgymond skolasztikus szellem lengené át. Utalnunk kell továbbá arra, hogy Konstantinápoly mellett *Berytos jogi iskolája* gyakorolt még nagy hatást a kodifikációra. *Berytos szerepe* pedig kétségtelenül *Szíria befolyását* jelenti, ami az ezen a területen az V-VI. században érvényesülő szellemi élettel állt összefüggésben.³⁴

Ilyen kompiláció volt a Birodalom keleti felében széles körben ismert *Szír-Római jogkönyv*, amelynek eredetét valószínűleg a Justinianust megelőző évszázadra lehet tenni.³⁵ Igen valószínű, hogy ezek a keleti, közelebbiről szíriai és keresztény joganyagot tartalmazó, eredetileg görög nyelven írt, főleg a házassági köteléki és vagyonjogra, továbbá az öröklési jogra vonatkozó ismeretlen

szerző(k)től származó gyűjtemény (jogkönyv) nem volt ismeretlen Justinianus kompilátorai - különösen pedig a berytusi iskolából való jogtanár-kodifikátorok - előtt, akik a rendelkezésre álló joganyagot összegyűjtötték, válogatták és feldolgozták.³⁶

A másik sokkal nagyobb jelentőségű kodifikációs jellegű munka, amely szintén ebben az időben jött létre, ugyancsak a keleti császárság (*pars Orientis*) területén, a *zsidó jog kompilációja volt*.³⁷ A *Mishna*, amely a Kr. u. 200-as években keletkezett hivatalos törvénygyűjtemény, korábbi, az V. századból (valószínűleg a 420-as évekből) származó kommentárja a *Jeruzsálemi Talmud* vagy más elnevezéssel a *Palesztinai Talmud*. A *Mishna* másik, későbbi kommentárja a VI. század első évtizedeiben (valószínűleg az 520-as években) keletkezett *Babilóniai Talmud*. Ez a körülmény semmiképpen nem lehet közömbös Justinianus kodifikációjának tanulmányozásánál már csak azért sem, mert különösen a *Jeruzsálemi Talmud* összeállítása a keleti császárságnak abban a tartományában ment végbe, amelynek jogi iskolái, illetőleg mesterei révén a kodifikáció során jelentős szerep jutott.³⁸ Ha ehhez hozzávesszük, hogy a keleti keresztény jog zsidó elemekre támaszkodott, továbbá, hogy az ősi zsidó hagyományok egyebek között a szíriai hagyományokkal is egybefonódtak, végül, hogy a keleti császárság a zsidó, alattvalók egymás közötti viszonyaiban a *Volksrecht*-nek tekintett zsidó jog érvényesülését általában tolerálta, világossá válik a

Carusi által képviselt, és fentebb már vázolt nézetnek a helyessége, amely szerint a tudománynak foglalkoznia kell azzal a kérdéssel is, vajon *voltak-e és ha igen, milyen kapcsolat a Jeruzsálemi Talmud és a jusztonianuszi kodifikáció között*.³⁹ Mert valóban aligha lehet feltételezni, hogy ez a hatalmas gyakorlati, de főként tudományos értékű munka, amely végeredményben római területen keletkezett, ne lett volna ismeretes a kompilátorok előtt, akik a zsidó jog kompilációjának bölcsőjéhez olyan közel működtek. Jogos ez a feltételezés azért is, mert a zsidók „szent könyveivel” (*sacrae scripturae* ill. *sacri libri*) - igaz, hogy csak a novelláris törvényhozás keretében maga Justinianus is foglalkozott.⁴⁰

8. Mindezek ellenére a római jog bizánci joggá átalakulásának kezdetét korántsem a latin nyelvű és túlnyomórészt klasszikus anyagot tartalmazó jusztonianuszi kodifikációban kell keresni. A bizánci jog kezdetét valójában a jórészt már görög nyelvű novelláris törvényhozás jelenti. A kodifikációt követő mintegy harminc év alatt Justinianus nagyszámú legnagyobbreszt görög nyelven szerkesztett új konstitúciót bocsátott ki, amelyek „*Novellae leges*”⁴¹ név alatt ismeretesek. Justinianus és trónutódai (II. Justinus [565-578]⁴² és II. Tiberius [578-582]⁴³) novellái nagyobbára közjogi s egyházi vonatkozású kérdések szabályozását tartalmazzák, de számos olyan is van köztük, amelynek tárgya a magánjog körébe vág.

33 Ld. G. G. Archi: La critica romanistica attuale e l'esegesi nel Corpus iuris. Labeo 40 (1994) 11-26.

34 Ld. Collinet: Etudes historiques... 24. és Carusi: Gli studi... 37.

35 A holland teológus és orientalista J. T. N. Land által 1862-ben a British Museum könyvtárában felfedezett szír nyelvű kézirat datálására és jogi természetére nézve az újabb irodalomból ld.: W. Selb: Zur Bedeutung des Syrisch-römischen Rechtsbuches. München 1964., Uő.: Zum Plan einer Neuedition des Syrisch-römischen Rechtsbuches. In: Festschrift für E. Schönbauer, Napoli 1965. 50-61. Uő.: Die Aufnahme des Syrisch-römischen Rechtsbuches in den Kreis der nestorianischen Rechtsquellen. In: Festschrift für E. Seidl, Keulen 1975. 161-167., E. Volterra: Il libro siro-romano nelle recenti ricerche. In: Rendiconti Accademia Nazionale de Lincei 62 (1964) 297-328., W. Baars-P. A. H. de Boer: Ein neugefundenes Fragment des Syrisch-römischen Rechtsbuches. In: Symbolae M. David I.k. Leiden 45-55.

36 Vö. Hamza G.: Jogösszehasonlítás és antikvitás. Budapest 1985. 74 sk.

37 A zsidó jog és a római jog parallel vonásaira nézve a consortium körében ld.: D. Daube: Consortium in Roman and Hebrew Law. The Juridical Review 62 (1950) 71-91.

38 A zsidók jelenlétére és a kulturális életben betöltött szerepére vonatkozóan a késő-antik Rómában ld.: L. V. Rutgers: The Jews in Late Ancient Rome. Leiden-New York-Köln 1995.

39 Carusi: Gli studi... 14-15.

40 Ld. (Peri hebreon) 146. Novella. (Kr. u. 553.)

41 A jusztonianuszi novellákra nézve ld.: F. A. Biener: Geschichte der Novellen Justinians. Berlin 1824., P. Noailles: Les collections des Novelles de l'Empereur Justinien. Bordeaux 1912. és G. Lannata: Società e diritto nel mondo tardo antico. Sei saggi sulle Novelle giustiniane. Torino 1994.

42 II. Iustinus novelláiról ad áttekintést Pulatti. Ld.: S. Pulatti: Ricerche sulle Novelle di Giustino II. Milano 1991.

43 II. Tiberius törvényhozásának sajátosságait elemzi Pulatti, rámutatva annak több vonatkozásban is jelentkező bizánci vonásaira. Ld.: S. Pulatti: Tra diritto romano e diritto bizantino. Profilo legislativo di Tiberio II. Utrumque ius 26 (1995) 317-351.

Justinianus magánjogi tárgyú *Novellái* részben olyanok, amelyek a hatályos jog szabályainak *magyarázatát* vagy összefoglalását szolgálták, részben pedig olyanok, amelyek - különösen a családjog és az öröklési jog terén - alapvető fontosságú *újításokat* hoztak. Ezek az újítások a klasszikus jog tételei helyébe nyilván olyan szabályokat állítottak, amelyek a megváltozott viszonyok között a keleti tartományok igényeinek s az ott élő

lakosság kívánalmainak és szükségleteinek megfeleltek. A novelláris jogszabályalkotásnak ez az iránya viszont kétségtelül arra mutat, hogy a kodifikáció révén keletkezett művek anyagába - talán nem is annyira Justinianus archaizáló törekvései miatt, hanem inkább a hatalmas munkának általa siettetett elvégzése következtében - sok olyan szabály került, amely az akkori viszonyoknak nem felelt meg s amelyeken változtat-

ni elkerülhetetlenül szükséges volt.

A *novellák* jogában tehát már határozottan a *bizánci* szellem érvényesül. *Justinianus* kodifikációjával ezek szerint a szoros értelemben vett *római jog története lezárul* s a novelláris törvényhozás már kétségtelenül a bizánci jog kezdetét jelenti, II. Justinus és II. Tiberius császár által kibocsátott *Novellák* már egyértelműen magukon viselik a bizánci jog ill. törvényhozás sajátosságait.

JOGIRODALOM-JOGÉLET

BÉKEFI OTTÓ

*munkatárs, a közigazgatás korszerűsítésének kormánybiztosa
(Budapest)*

Szente Zoltán doktori értekezésének nyilvános vitája

1. *Szente Zoltán* az állam- és jogtudományi PhD fokozat megszerzésére irányuló tudományos minősítési eljárásban disszertációját „*Bevezetés a parlamenti jogba*” címmel az ELTE Állam- és Jogtudományi Karára nyújtotta be, melyet a Kari Doktori Tanács 1997. október 29-én bocsátott nyilvános vitára. Az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának Tanácstermében megtartott tudományos ülésen a hivatásos bírálók és a bizottság tagjain kívül még számos szakember és érdeklődő vett részt. A bíráló bizottság elnöke Schmidt Péter, tagjai Wiener György és Takács Imre voltak; a doktori tanács Mezey Barnát és Halmai Gábort kérte fel hivatalos bírálónak.

Értekezésében a szerző a Nyugat-Európában komoly szakirodalommal rendelkező, de az érdeklődés homlokterébe hazánkban csak nemrég került parlamenti jog összehasonlító, monografikus megalapozására, a téma közjogi jogdogmatikai feldolgozására tett - a vita minden résztvevője által sikeresnek minősített - kísérletet. A nagy rutinnal, elegánsan és szellemesen fogalmazó szerző dolgozata napjainkban különösen időszerű: a parlamenti jogok vizsgálatánál, a parlament tényleges működésének bemutatására is remekül használható közjogi szempontú elemzéseknél kevés aktuálisabb alkotmányjogi témát lehet találni ma a demokráciát építő, a demokratikus parlamenti kormányzat közelmúltban honosított szabályaival ismerkedő ma-

gyar társadalomban. Ugyanakkor a szerző által választott - munkáját a kézi- és tankönyvekhez közelítő - módszertant, mint számos egyéb konkrét észrevételt is eredményező problémát, a tudományos ülésen több bírálat is érte.

2. *Halmai Gábor* szerint az elmúlt évtizedekben nagyrészt más utakon járó magyar szakirodalom világában újszerűnek és hiánypótlónak minősülhet a parlamentarizmus fontosabb modelljei körültekintő elemzésének terve, melynek eredményeként egy gazdagon dokumentált, a magyar és számos idegen nyelvű forrást biztosan kezelő dolgozat született meg, s amelyet közérthető és olvasható jellege miatt az érdeklődők, szakemberek egyaránt nyugodtan forgathatnak. Halmai Gábor a választott téma *interdiszciplináris* jellegére hivatkozva hiányolta a politológiai szempont tágabb érvényesülését. Rámutatott arra is, hogy a nyilvánvalóan tudatos szerzői választás eleve kizárja a parlamenti jog egy-egy jogintézményének elmélyültebb, részleteiből vizsgáló vizsgálatát. Ezzel összefüggésben bírálta a disszertáció szerkezeti felépítését; álláspontja szerint a törvényhozás és a végrehajtás viszonyát, mint a tárgy kiemelkedően fontos részét, az értekezés elejére lett volna célszerű illeszteni. Halmai Gábor a dolgozat néhány részében a politológiai, történeti szempontok erősítésére tett javaslatot. Álláspontja szerint az elemzések ilyen szempontú elmélyítésére elsősorban a parlamenti funkciók, a parlamenti bizottsági rendszerek kialakulása - a dolgozatból hiányzó - történetének, a szabad mandátum elve térhódításának magyarázatánál, bemutatásánál lenne szükség.

2. *Mezey Barna* elsősorban jogtörténeti szempontból értékelte a disszertációt. Opponensi véleménye szerint Szente Zoltán munkájának egyik nagy erőnye az értekezés - a polgári parlamentarizmus komoly és

töretlen hagyományával rendelkező országokban lassan önálló diszciplinává fejlődő - tárgya közjogi szempontú jogdogmatikájának megalapozása, megalkotása. Az értekezés, témájához és annak alkotmányjogi aspektusára koncentráló látásmódjához igazodva, a kapcsolódó széles joganyag lehetőség szerinti teljes bemutatása érdekében alapvetően leíró és összehasonlító módszerrel készült, melyet esetenként politológiai és jogtörténeti elemzések egészítettek ki. A dolgozatban a tárgy szigorú, következetes behatárolását elvető címet egy lendületes értekezés követi, ami ez esetben érthető, mivel nem csupán a parlamenti jogok egyszerű leírásáról, hanem a parlamentarizmus modelljeinek körültekintő elemzéséről van szó. A törvényhozó és végrehajtó hatalom viszonyának az értekezésben kiemelt, igen részletes bemutatása pedig túl is lép a parlamenti jogokon; itt már a modern parlamenti kormányzati alapelveinek vázlatát kapja az olvasó. Az opponens, méltatását követően hiányolta a magyar parlamentarizmus történetében korábban jelentős szerepet játszó obstrukció visszaszorítására érdekében folytatott küzdelem egyes momentumainak rögzítését a szólás-szabadságról szóló fejezetben. Bírálta továbbá a szerzőnek - a képviselői jogállást a magánjogi képviselőtől való elhatárolásra irányuló - definíciós kísérletét; végül kifogásolta a jogszokás és a szokásjog fogalmainak dolgozatbeli meghatározását, használatát; hivatkozva arra, hogy a az előbbi a magyar jogtörténet egyik már „foglalt” terminológiai szava. Végül, a bírálók egyöntetűen kifogásolták, hogy a szerző kevéssé törekedett a magyar szakirodalom eredményeinek felhasználására, a magyar vonatkozások disszertációjába történő áttekintő és részletes beépítésére.

3. *Válaszában a szerző* arra hivatkozott, hogy a parlamenti jog jogdogmatikai megalapozása érdekében

kifejezetten törekedett a téma első-sorban *közjogi szempontú* tárgyalására, s tudatosan szorítkozott csak a parlamenti jogintézmények létrehozásának és működésének megértéséhez elengedhetetlenül szükséges politikai összefüggések bemutatására. Hangsúlyozta, hogy az értekezés nem politológiai munka, benne a közjogi logikán túli szempontok csak annyiban juthatnak szerephez, amennyiben azok hozzájárulnak a jogi érvelés jobb megértéséhez. Ezért volt szükség pl. a kormányformák elemzésére, mert a törvényhozás és végrehajtás viszonya nélkül nem érthető meg. Elismerte ugyanakkor, hogy az anyag szerkezeti aránytalanságokat tartalmazhat, de azt éppen a politológiai, történeti szempontú háttérelmézések szövegbe illesztése okozhatja, melynél természetesen a fő szempont a jogi érvelés következetességének megőrzése volt. A törvényhozás és a végrehajtás viszonya bemutatásának az értekezés elejére történő helyezését javasoló opponensi véleménnyel viszont nem értett egyet, mivel nem találta logikusnak, hogy egy alkotmányjogi munkában a működés kérdései kerüljenek az első helyre. Elfogadta ugyanakkor az a felvetést, hogy a parlamenti jog legfontosabb jogintézményei, mint pl. a mentelmi jog, az interpelláció, a mandátum jellege egyenként is monografikus feldolgozást igényelnének. Ezt a feladatot jelen disszertációjában természetesen nem vállalhatta, de a fenti intézményekre is kiterjedő kutatásai eredményeként elkészült összefoglaló jellegű leírásukat a dolgozatba részben beépítette. A szerző válaszában egyrészt kifejtette, hogy a képviselői mandátum és a magánjogi kép-

visolet különbségeinek bemutatására azért vállalkozott, mivel a kétféle képviselőt éppen a jogdogmatikai elemzéssel különíthető el egyértelműen egymástól; másrészt a jogszó-kás fogalmával kapcsolatban a magyar jogi irodalomban szintén használt egyéb definíciókra utalt.

4. A vita további jelentős kérdése volt a szabad mandátum elve, az államfő alkotmányjogi helyzete a parlament és a kormány viszonylatában, illetve a parlamentet korlátozó alkotmányjogi és egyéb tényezők szerepe.

A bizottság részéről Schmidt Péter felszólalásában fölöslegesnek vélte az értekezés *alkotmányos monarchiáról* szóló fejtegetéseit, és hiányolta az államfő szerepének kidolgozottabb tárgyalását. Ugyanakkor a szerzővel értett egyet abban, hogy elméletileg az államfői hatalom a végrehajtó hatalom része. Az alkotmányos monarchiának a disszertációban való értelmezésével Wiener György sem értett egyet; hiányolta továbbá az alkotmányozás parlamenti funkciójának és a frakciókra vonatkozó rész részletesebb kifejtését. Kukorelli István, az ELTE Alkotmányjogi Tanszékének vezetője hozzászólásában egyetértett a disszertáció szerkezeti tagolásával. Véleménye szerint a parlamenti jog fogalmába a választási rendszer problémáit is be kell vonni.

Szente Zoltán válaszában a felvetett hiányosságokkal kapcsolatban a mű terjedelmi korlátaira s arra hivatkozott, hogy maguk a bírálók is a parlamenti jog jogdogmatikai megalapozását tekintették az értekezés legfontosabb feladatának. A szabad mandátum közjogi megalapozása

mellett érvelve kifejtette, hogy a képviselőt nem az alkotmányban meghatározott funkciót betöltő politikai pártoktól, sokkal inkább az informális csatornákon érkező befolyással szemben kell védeni. Az alkotmányos monarchiával kapcsolatban pedig arra hivatkozott, hogy a szakirodalom sem egységes annak értékelésében, illetve a hatályos alkotmányszövegek előszeretettel használják a tradicionális megjelölést még a kifejezetten modern parlamentáris királyságokra is. Végül, megköszönte az elhangzott értékes, a publikációja során is felhasználható észrevételeket.

5. A bíráló bizottság zárt ülésben egyhangúlag hozott határozatában elfogadta Szente Zoltán disszertációját, melyet a jelölt, a hivatalos bírálók és a nyilvános védésen megjelenetek jelenlétében kihirdetett, és javasolta a Kari Doktori Tanácsnak, hogy a pályázónak ítélje oda az állam- és jogtudományi PhD fokozatot. A határozat indoklásaként a bizottság megállapította, hogy a szerző a közjogi elemzést a jogtörténeti és politológiai háttér tárgyalásával megfelelő arányban kiegészített *komparatív módszer* alkalmazásával eredményesen megvalósította a célkitűzését. „A szerteágazó kérdéskör fegyelmezett összefogása révén tehát egy színvonalas, a leíró közlés szintjét messze meghaladó elemzést nyújt, mely az európai parlamentizmus intézményrendszerének komplex feldolgozásával elősegítheti a magyar parlamenti jog kialakulásának folyamatát és a hatályos jog fejlesztését, a problematikus kérdések feltárásával pedig ösztönzi a további tudományos kutatásokat.”

KAJTÁR ISTVÁN:

egyetemi tanár

Janus Pannus Tudományegyetem
(Pécs)Jogtörténeti útikönyv
Bécsről*

I.

A kötet szerzője Werner Ogris (1935) 1962-es habilitációját követően 1966 óta egyetemi tanár a bécsi egyetem jogtudományi karán, a jogtörténet intézetében. Elismertségét jelzi, hogy az osztrák mellett több ország tudományos akadémiájának tagja, és több egyetem fogadta honoris causa doktorai közé. Könyvek és tanulmányok sorát alkotta meg, elsősorban a magánjogtörténetből, a 18. és a 19. század alkotmánytörténetéből és tudománytörténetéből.

Egyetemeinken a jurátusok nemzedékei őrzik jó emlékezetükben a tanszéki, szemináriumi kirándulásokat. Ogris professzornak ezek a „tanulmányi körútjai” is igen nevezeteseek. És melyik kiránduláson nem forgatható haszonnal egy jó útikönyv?

Ezúttal is kirándulásra invitál, a *jogtörténet inyenfalatait* és Bécs ősi belvárosának kultúrtörténetét kedvelő olvasók számára adott ki egy újabb meglepetést, bár tulajdonképpen megszoktuk Werner Ogristól a szakma szinte unalmassá váló pedáns műfajain túlmutató, a szó nemese értelmében vett játékos stílusú ismeret- és tudásátadást. 1991 óta a jogászképzést és a gyakorlatra felkészítést elősegítő JAP című folyóiratban (*Juristische Ausbildung und Praxisvorbereitung*) sorozatban adott ki Oroszlánszívű Richárd fogságbaejtésével, a Constitutio Criminalis Carolinával, a Pragmatica Sanctioval, Lola Montez táncosnő botrányával vagy az osztrák parla-

menti élet 1933 márciusi válságával kapcsolatban talányos tényállásokat, kérdésekkel körítve. A következő számok hozták a megoldást, s az elsőként jelentkező szerencsés megfejtők számára a könyvprémiumot. A rejtvényeket 1994-ben a MANZ kiadó önálló kötetben összefoglalva „*Tatort Rechtsgeschichte: Zehn Ereignisse aus der Historia iuris als Rätsel dargestellt und mit Lösungen versehen von Werner Ogris*” címmel jelent meg.

A mostani kötet a bécsi belvárosba, a jogtörténeti nevezetességeket felkereső sétára invitál. Miért is ne, hiszen az útikönyvek Beethoven itteni tevékenységének nyomait regisztrálják, feltüntetik a híres templomok, műgyűjtemények és szobrok topográfiaját vagy jóval profánabb módon a feltétlenül felkeresendő kiskocsmák, vendéglők és éttermek elhelyezkedését! Tehát akkor jogtörténeti kórséta Ogris módra!

II.

Már a címlap is vibráló disco-színrel figyelemfelhívó módon vezeti be azt, amit a kötet ígér, hogy az Akasztófahegytől a hírhedt múlt századi színházégésig felvillantja a jog és a kriminalitás nyomait Bécs városában. A császárváros belvárosának tömbjeit ábrázoló térképen 37 pontban, de egy-egy állomáshelyen több nevezetességet is bemutatva sorakoznak a nevezetes joghistóriai színhelyek betűrendben az Am Hof-tól, a Freyungon, Grabenen keresztül az egyetemen, a városházán, az igazságügyi palotán át folytatva, és a Stefanplatzon illetve a Wipplingerstrassén végezve. A szerző egy-egy nevezetességet bemutatva gyakran kikacsint az olvasóra, korabeli vicceket, adomákat, gúnyverseket told be alapvető kronológiai mondandójába, architektúra leírásaiba, s ezekből kirajzolódhat a huszadik század végi bécsi professzor magánvéleménye is.

A kötetet értő kézzel kiválasztott illusztrációk gazdagsága színesíti. Az épületek, a politika és az igazságszolgáltatás, de nem utolsósorban a jogászképzés helyszíneinek képi megjelenése és a városképek mellett a történelmi személyiségek arcképei, karikatúrái és sokszor drámai lefo lyású történelmi jelenetek sorakoznak. Ezeket törvényszövegek, oklevelek hasonmásai követik, jól kiegészítve a mindennapi élet irataival, telekkönyvi bejegyzésekkel, avagy - hogy jelesebb személyiségeket említsünk - Mozart halotti bizonyítványával, az osztrák postatakarékpénztár 1884-ben I. Ferenc József részére kiállított No. 1. jelzetű betétkönyvével kapcsolatos nyugtával. A mindennapi élet örömeit a vidám „Graben-nimfák”-ra utaló metszet idézi fel, a büntető-igazságszolgáltatást pedig bírósági jelenetek, kivégzések sora mutatja be a maga félelmetes valóságában.

A részletek gazdagságából csak néhány magyar vonatkozást szeretne a recensens kiemelni: a Rauchensteingasse egyik régi házához egy kínvallatásokkal is fűszerezett olyan büntetőper fűződik, amelyben az egyik elítélt számára a vérpadtól való menekülést Korvin Mátyás közbelépése hozta, aki ezidőben vonult be a sikeres ostrom után Bécsbe. Hasonlóan véres esemény volt a Wipplingerstasse-ban az ún. Bürgerstube-ban gróf Nádasdy Ferenc lefejezése 1671. április 30-án. Ugyancsak a magyar nemzet és a Habsburg dinasztia közötti konfliktusok sorához kapcsolódik a Schottentor közelében Libényi János szabólegény sikertelen merénylete 1853. február 18-án I. Ferenc József császár ellen. A kötetben helyet kap a merényletről készült festmény ami egyébként az attraktív címlapon is szerepel, a merénylet vallomása tettének indítékairól, az ítélet kihirdetése és bécsiiek által titokban énekelt négyesoros gúnyvers a szabóról, aki bökni nem tudott. A Votivkirchében en-

* Werner Ogris: *Vom Galgenberg zum Ringtheaterbrand: Auf der Spuren von Recht und Kriminalität in Wien*. Böhlau Wien, 1997. VIII, 256 p. ISBN 3-205-98611-3

nek, a dinasztia szempontjából, szerencsés kimenetelű merényletnek máig is áll impozáns architektúra emléke. Vidámabb események színterei lehettek az Esterházy- és a Pálffy-paloták termei, amelyekre a szerző ugyancsak felhívja figyel-

münket. Nagy történelmi horderejű volt ezzel szemben az 1515-ös Habsburg-Jagelló kettős esküvő a Stefansdomban.

A kötetet kronológiai összeállítás, irodalomjegyzék, a képek forrásának jegyzéke valamint igen bőséges név-

mutató és hely- és tárgymutató egészíti ki.

Ogris professzor „szakmai útikalauzt” ad kezünkbe, Bécs és a jogtörténet szerelmeseinek nem kis örömet szerezve.

Burián László - Kecskés László - Vörös Imre:

MAGYAR NEMZETKÖZI KOLLÍZIÓS MAGÁNJOG

EGYETEMI TANKÖNYV ÉS KÉZIKÖNYV

Az 1997 december 1-jén megjelenő egyetemi tankönyv a több jogrendszer összeütközéséből adódó ún. kollízió, az alkalmazandó jog meghatározásának kérdéseit: a hagyományosan „nemzetközi magánjog”-nak nevezett joganyagot tárgyalja. A tankönyv egyetemi hallgatóknak íródott, azonban minthogy a kollíziós jog egészét vizsgálja, a napjainkban hihetetlen fel lendülést mutató nemzetközi kereskedelmi jogi viszonyok szempontjából is létfontosságú. A mű ugyanis gyakorlati és elméleti szakemberek számára is ma már elengedhetetlen ismereteket tartalmaz pl. atekintetben, hogy egy gazdasági társaság melyik országban tekintendő honosnak, ami egyben azt is jelenti, hogy a társasági szerződés érvényességét ennek az országnak a jogrendje dönti el. Ugyanígy egy külgazdasági szerződésre alkalmazandó jog kérdésben sem könnyű nemzetközi kollíziós magánjogi ismeretek nélkül választ adni.

A tankönyv alapvetésként a nemzetközi kollíziós problémával, majd a kollíziós magánjog kialakulásának történetével, ezt követően az Általános résszel és a Különös résszel foglalkozik. Az általános részbéli fejtegetések bemutatják a kollíziós tényállást és a szabályozás sajátos: utaló módszerét, a nemzetközi kollíziós magánjog funkcióját és fogalmát, valamint e jogág rendszerét és forrásait. Foglalkozik az Általános rész a jogszabálytan kérdéseivel, valamint a kollíziós szabály alkalmazásával (viszonosság, közrend, stb.).

A Különös rész jogáganként veszi sorra a személyek jogállása, a dologi jog, a kötelmi jog (ezen belül a jogválasztás és az ennek hiányában alkalmazandó jog), valamint a szerződésen kívüli károkozás kérdéseit. A nemzetközi kollíziós öröklési jog, és a családi jog (ezen belül: a házasság, a családi jogállás és a gyámság) kérdéseit a nemzetközi munkajogviszonyok bemutatása zárja. A tankönyv utolsó része nemzetközi eljárási jogi kérdésekkel (joghatóság, nemzetközi polgári eljárásjog, külföldi határozatok elismerése és végrehajtása) foglalkozik.

A munka alapvetően a magyar nemzetközi magánjogi Kódex: az 1979. évi 13.tvr. bemutatására törekszik, azonban emellett gyakori nemzetközi kitekintés, számos elméleti és gyakorlati kérdés, így jogeset és példa vázolója teszi élővé a kollíziós jog bemutatását. A tankönyv tárgymutatót tartalmaz és Függelékben közli a Kódex szövegét.

A munka nemzetközi kereskedelmi és magánjogi (öröklési, családi és munkajogi kérdésekkel foglalkozó) ügyvédek, üzletemberek, és természetesen egyetemi hallgatók számára elengedhetetlen segédeszközként nyújt eligazodást a 20. század végének egyre inkább nemzetközi kereskedelmi centrummá váló Magyarországnak.

Megjelent!

A LOGOD BT. KIADÁSÁBAN

EGYETEMI
TANKÖNYV

Miskolci Egyetem Állam-és
Jogtudományi Kara

Pázmány Péter Katolikus
Egyetem Jog- és
Államtudományi Kara

Janus Pannonius
Tudományegyetem Polgári
Jogi és Európai Jogi Tanszéke

Burián - Kecskés - Vörös:

MAGYAR NEMZETKÖZI KOLLÍZIÓS MAGÁNJOG

A tankönyv megrendelhető a kiadónál: LOGOD BT.
1012 BUDAPEST, LOGODI U. 49. tel./fax: 175-1490 ill. 214-2453.

MEGJELENT: 1997. DECEMBER

Summary

Lajos Cs. Kiss:
Utopia and Reality

The author surveys and shows Barna Horváth's approach in connection with the Utopian momentum and function of the conscience on the basis of the analysis of Horváth's works. In this work the reason, the „crumbling” of Utopia and the definition of the „Utopic” are showed just as the Utopia as absurd, and as the social faces of Utopia. The author considers that the message of Barna Horváth's philosophical way of life is: though the Utopia needs to obey the dominance of the reality-principle, hope never evanescens.

László Kecskés - László Szécsényi:
**Changes in Approach of EC-
Hungarian Law Harmonization**

The article, dealing with the problems of EC Law harmonization, examines the legal bases of EU's enlargement and gives a prognosis on the techniques of enlargement negotiations. One of the basic dogmatic questions of enlargement is the problem of EU's legal identity and the other is the relation between EU and EC. The article analyses in a critical way the process of enlargement which is based on the Agreement on Association.

Zusammenfassung

Lajos Cs. Kiss
Utopie und Realität

Der Autor analysiert und stellt in seinem philosophischen Aufsatz die Auffassung von Barna Horváth in Bezug auf dem utopischen Moment und Funktion des Bewußtseins aufgrund der Analyse seiner Werke dar. Gleichzeitig wird der Sinn, der "Verwitterung" von Utopie und der Begriff von "utopistisch" dargestellt, sowie die Utopie als Absurd und die soziale Gesichte der Utopie. Der Autors Meinung nach die Lehre der philosophische Lebensform von Barna Horváth liegt daran daß, obwohl die Utopie der Geltung der Realitätstheorie gehorchen muß, die Hoffnung vergeht nie.

László Kecskés - László Szécsényi:
**Betrachtungswechsel in der Europäische
Gemeinschaftliche-Ungarische Rechtsharmonization**

Der Aufsatz beschäftigt sich mit den aktuellen Fragen der EG-Rechtsharmonisation. Es wird zunächst die Rechtsgrundlage der EU-Erweiterung erörtert, und die Technik der Beitrittsverhandlungen prognostiziert. Zu den dogmatischen Fragen des Beitritts gehört das Problem der juristische Identität der EU und das EG-EU-Verhältnis. Als Ziel des Beitritts wird der Gemeinsame Markt und das Binnenmarkt vergleichend analysiert. Die grundlegende Rechtsbegriffe „Rechtsvereinheitlichung, Rechtsvergleichung und Rechtsharmonisation” werden aufgrund der verschiedenen Rechtsgrundlagen definiert. Das Prozeß der ungarischen Rechtsharmonisation gemäß des Assoziierungsvertrages wird kritisch dargestellt. Als wichtige Frage sprechen die Autoren das Problem der Sprache des Beitritts an. Es wird vorgeschlagen, die Technik der Rechtssetzung mit Einführung des Begriffes der EU-Ausländer zu differenzieren. Die Autoren betreiben einen Anschauungswechsel in der EG-Rechtsharmonisation: man muß sich mit dem primären EG-Recht auseinandersetzen, und sich statt formalen, nur quantitativ gemessenen Rechtsangleichung auf die Wirkung des Gemeinschaftsrechtes vorzubereiten.

Rendelje meg!

A LOGOD BT. KIADÓNÁL

Patay-Fenyér

Közbeszerzési döntvények, tapasztalatok

A közbeszerzésekkel kapcsolatban - jórészt újdonsága miatt - sok értelmezési és eljárási probléma vetődött fel. A vitás kérdésekben a Közbeszerzési Döntőbizottság dönt. E döntvények lényegében arra adnak választ, hogy a közbeszerzésekről szóló törvény egyes rendelkezéseit a Közbeszerzési Döntőbizottság - mint ügydöntő hatóság - hogyan értelmezi. A döntések szövegükben hosszúak és bonyolultak, ezért igény mutatkozik az újabb eseteknél hivatkozási alapul is felhasználható, tartalmi lényeg közreadása iránt.

A Logod Bt. 1998. elején kiadja Patay-Fenyér: Közbeszerzési döntvények és tapasztalatok című művét, mely többek között tartalmazza az 1996-97. évi publikus közbeszerzési határozatok kivonatait. Ezzel a könyvvel (pontosabban évről-évre megjelenő kiadvánnyal) esszenciális művet kínálunk a közbeszerzéssel foglalkozó szakembereknek. **A kiadványban több mint száz, precedens értékű, az önkormányzatokat érintő döntvény kivonata is szerepel, amelyekben az önkormányzatok által indított közbeszerzési eljárást támadják az eljárásban résztvevő ajánlattevők.**

Az önkormányzatokat közvetlenül érintő döntvényeket külön tárgymutató sorolja fel, hogy megkönnyítse a gyors megtalálást és ezáltal a rájuk való hivatkozást.

A döntvényekhez kapcsolódóan a szerzők beszámolnak az ügyvédi tevékenységük során szerzett széleskörű, általánosan, valamint az ajánlatkérőket (önkormányzatokat) érintő tapasztalataikról, gyakorlati fogásokról, amelyek segíthetik a közbeszerzésben érintett vezetők és jogászok munkáját.

Patay-Fenyér: **Közbeszerzési döntvények, tapasztalatok** című könyv
1998. február végén jelenik meg, ára várhatóan 2500 Ft + Áfa.

**A KÖZBESZERZÉS A MAGYAR PIAC EGYIK MEGHATÁROZÓ ELEME!
MÁR MOST RENDELJE MEG EZT A FONTOS KIADVÁNYT!**

